

Masarykova univerzita
Pedagogická fakulta

Obecné dějiny novověku IV (1789–1918)

prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc.

BRNO 2015

Vedoucí katedry: prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc.

Recenzoval: doc. PhDr. Radomír Vlček, CSc., HÚ AV ČR, pobočka Brno

© 1999, 2005, 2013 Jaroslav Vaculík

ISBN 978-80-210-6175-0

ISBN 80-210-2185-3 (1. vyd.)

ISBN 80-210-3859-4 (2. vyd.)

Obsah

Úvodem	5
1 Velká francouzská revoluce.....	6
2 Napoleonské války.....	15
3 Svatá aliance a revoluce 20. let.....	24
4 Revoluční hnutí 30. let.....	30
5 Revoluce 1848–1849	35
6 Krymská válka a Evropa	41
7 Secesní válka v USA	47
8 Sjednocení Itálie	54
9 Sjednocení Německa	58
10 Svět ve druhé polovině 19. století	63
11 Rakousko-Uhersko po vyrovnání	74
12 Druhá Německá říše 1871–1914	83
13 Poreformní Rusko 1861–1914.....	89
14 Třetí Francouzská republika do roku 1914.....	97
15 Britské impérium 1870–1914.....	106
16 Itálie po sjednocení.....	115
17 Balkán v letech 1870–1914	122
18 USA po secesní válce	126
19 Svět na přelomu 19. a 20. století.....	133
20 První světová válka.....	150
Jmenný rejstřík.....	165
Výběr literatury	173

Úvodem

Předkládaný učební text představuje vybrané kapitoly z politických dějin světa v tzv. dlouhém 19. století, tedy v době mezi dvěma převratnými událostmi, které změnily tvářnost především Evropy a položily základ její současné podoby, tj. mezi Velkou francouzskou revolucí a první světovou válkou. Skriptum je součástí širšího projektu katedry historie Pedagogické fakulty MU, který pro potřebu studentů shrnul obecné dějiny novověku od 16. století po současnost. V jeho rámci již vyšel učební text věnovaný 16. století (I. díl Obecných dějin novověku), díl II.–III. zahrnující 17. a 18. století, díl V/1 obsahující první polovinu 20. století (1917–1945) a díl V/2, který sleduje soudobé obecné dějiny.

Kapitola 1.

Velká francouzská revoluce

Dějiny Francie byly na konci „starého režimu“, za vlády Ludvíka XVI. (1774–1792), poznamenány hlubokou všestrannou krizí, zasahující všechny oblasti života země. V letech 1787–1788 se tato krize ještě zostřila v důsledku odporu privilegovaných stavů, které znemožnily provedení reforem, jimiž absolutní monarchie chtěla odvrátit katastrofu ancien régime (starého režimu). Privilegované stavy, šlechta a duchovenstvo, se postavily proti těmto reformám ve snaze zachovat si své výsady a donutit krále, aby se s nimi dělil o moc. Odpor privilegovaných stavů měl těžké následky, protože otrásl absolutní monarchií a otevřel cestu revoluci třetího stavu. Pod tlakem událostí byl Ludvík XVI. nucen svolat generální stavy, které se sešly 5. května 1789, po 175 letech od svého posledního zasedání v roce 1614.

Ludvík XVI. chtěl, aby se generální stavy omezily ve svém jednání na řešení finanční krize, ale zástupci třetího stavu hodlali provést zásadní politické reformy. Vedle tohoto rozporu vznikl další, a to v otázce ověřování plných mocí a způsobu hlasování. Privilegované stavy se stavěly v zásadě za oddělené ověřování plných mocí a za hlasování podle stavů. Třetí stav požadoval společné ověřování a hlasování podle hlav.

Spor, který se vlekl několik týdnů, skončil vítězstvím třetího stavu, který začal 12. června 1789 sám ověřovat plné moci zástupců všech stavů. O několik dní později, 17. června, se třetí stav prohlásil za Národní shromáždění.

Podle dekretu o ustavení Národního shromáždění mělo pouze ono právo reprezentovat vůli národa. Na jeho usnesení se nevztahovalo královské veto. Rozhodný postup třetího stavu otrásl privilegovanými stavy, které se připojily zčásti dobrovolně, zčásti z nezbytnosti. Dne 9. července se Národní shromáždění prohlásilo za ústavodárné.

Královy protirevoluční pokusy (uzavření místnosti generálních stavů, povolání vojenských jednotek, propuštění ministra Neckera apod.) ztroskotaly na odporu Národního shromáždění a pařížského lidu, který 14. července 1789 dobyl Bastilu a donutil tak krále k ústupu. Ludvík XVI. uznal Ústavodárné shromáždění, přijal z rukou nového pařížského starosty Baillyho trikoloru, svolil ke zřízení národních gard pod velením markýze Lafayette a povolal propuštěného ministra Neckera opět do úřadu.

Dobytí Bastily mělo dalekosáhlé důsledky pro celou Francii. V provinciích se zhroutila královská správa, moc přešla do rukou stálých výborů a jimi řízených národních gard. Na venkově se začalo šířit rolnické

povstání. Rolníci, nespokojení s průtahy při řešení naléhavých sociálních problémů, se začali obracet proti bezprostředním utlačovatelům (výběřím daní, vrchnostenským úředníkům, soudcům apod.). Povstání bylo nezřídká provázeno násilnými akcemi (zapalováním šlechtických sídel, zabíjením šlechticů atd.). Hnutí bylo provázeno tzv. velkým strachem, panikou, vyvolanou zveličenými, zkreslenými zprávami o povstání.

Ústavodárné shromáždění bylo nuceno pod tlakem událostí přerušit práci na ústavě a vydat tzv. srpnové dekrety, jimiž zrušilo vrchnostenská práva, šlechtické výsady, stavovské rozdíly, osobní feudální povinnosti a stanovilo zásadu výkupu věcných feudálních povinností. Král odmítl srpnové dekrety podepsat a sankci jim dal teprve v říjnu 1789.

Prvním výsledkem ústavodárné činnosti parlamentu bylo Prohlášení práv člověka a občana z konce srpna 1789, které obsahovalo výčet základních lidských a občanských práv. Také tomuto Prohlášení dal král sankci teprve pod tlakem okolností. Byla vytyčena zásada svrchovanosti národa, odpovědnosti úředníků, rovnosti lidí před zákonem, stejně jako rovnosti v přístupu k úřadům a hodnostem.

Vzrůstající napětí mezi králem, podněcovaným aristokraty, na jedné straně a Ústavodárným shromážděním a pařížským lidem na druhé straně vyvrcholilo po rojalistických provokacích počátkem října 1789. Ve dnech 5.–6. října došlo k masovému vystoupení pařížského obyvatelstva, které obsadilo Versailles a donutilo krále a nepřímo i Ústavodárné shromáždění přesídlit do Paříže, kde se oba orgány dostaly pod kontrolu pařížského lidu a velitele národní gardy markýze Lafayettea.

Emigranti (k 1. vlně emigrace došlo po pádu Bastily, ke druhé po říjnovém vystoupení pařížského lidu), zejména králův bratr hrabě z Artois, se pokoušeli rozpoutat rojalistické povstání v provinciích, zejména na jihu Francie. Konflikt s církví vedl k roztržce mezi duchovenstvem, k rozdělení kněží na ústavní, kteří vykonali přísahu na civilní ústavu duchovenstva z 12. července 1790, a odbojné, kteří přísahu odmítli. Odbojní kněží se stali významnou protirevoluční silou na venkově.

V Ústavodárném shromáždění došlo k diferenciaci. Proti monarchistům a později i proti Lafayettovým stoupencům stála levice, která se sdružovala mimo shromáždění v klubech jakobínů a cordelierů. Tyto organizace se začaly vytvářet zvláště po dramatických říjnových dnech roku 1789.

Z klubu bretaňských poslanců, který se vytvořil už v červenci 1789, se stala Společnost přátel ústavy. Protože se usídlila v knihovně konventu jakobínů nedaleko budovy, v níž zasedalo Ústavodárné shromáždění, nazývala se také jakobínský klub. Koncem roku 1790 měl již kolem tisíce členů. Udržoval písemné styky s podobnými kluby ve větších i menších

městech, posílal jim publikace, informoval je apod. Brzy se stal významnou politickou silou. Ze známých osobností patřily do klubu mj. pařížský starosta Bailly, Robespierre, Mirabeau, syn vévody Orleánského de Chartres a malíř David.

Velitel národních gard Lafayette založil za pomoci svých přátel markýze Corderceta a abbého Sieyése Společnost 1789. V tomto případě šlo spíše o politickou akademii a salón, zasedající od května 1790 v Palais Royal. Vysoký členský příspěvek vylučoval z členství méně zámožné osoby. Společnost, která měla přes 600 členů, byla mluvčím umírněných revolucionářů. Společnost 1789 a jakobínský klub udržovaly dobré styky do května 1790, kdy se střetly v otázce králova práva vyhlášovat válku a uzavírat mír. Od té doby se vztahy obou klubů začaly zhoršovat.

Ve čtvrtích či sekcích Paříže se vytvářely různé lidové či bratrské společnosti. Jednou z nejvýznamnějších byli Přátelé práv člověka a občana, nazývaní běžně podle konventu cordelierů (františkánů), kde zasedali, klub cordeliérů. Tento klub byl bojovným seskupením. Jeho členové se zastávali utlačovaných, pronásledovaných vlastenců, organizovali podávání petic, manifestace a demonstrace. Mezi nejvýznamnější členy cordeliérského klubu patřili Desmoulin, Danton, Marat, Hébert aj. Cordeliéři se opírali ve své činnosti o různé další bratrské či lidové společnosti a kluby. Tyto společnosti hrály významnou úlohu v kampani proti Lafayettevi, králi a odbojným kněžím. V květnu 1791 vytvořili cordeliéři spolu s těmito společnostmi federaci s ústředním výborem. Podporovali stávkový boj pařížských dělníků za zlepšení mezd a pracovních podmínek.

V červenci 1791 došlo v jakobínském klubu k rozkołu. Po něm zůstala v klubu nevelká skupina poslanců v čele s Robespierrem, podporovaná většinou klubů v krajích. Pravice klubu vytvořila klub feuillantů, nazvaný podle konventu feuillantů, v němž zasedal.

Ústava ze září 1791 zaváděla ve Francii ústavní (konstituční) monarchii. Vycházela z rozdělení občanů na aktivní a pasivní. Aktivním občanem se mohl stát pouze Francouz mužského pohlaví, který dosáhl 25 let, žil nejméně 1 rok v místě (cenzus pobytu), nebyl námezdně pracující (čeledín), byl zapsán v národní gardě místa bydliště, vykonal občanskou příslahu, nebyl v postavení obžalovaného (bankrotáře) či platby neschopného (insolventního) dlužníka a platil přímou daň v hodnotě 3 pracovních dní (daňový cenzus). Ostatní Francouzi byli pasivními občany. Pouze aktivní občané měli politická práva (včetně volebního). Podle ústavy z roku 1791 byla Francie uspořádána až do léta 1792, kdy dramatické události (revoluce 10. srpna) ústavu fakticky zrušily a zasáhly výrazně i státní zřízení.

Zákonodárné shromáždění, zvolené ještě před královým pokusem o útěk, se sešlo poprvé 1. října 1791. Mezi poslanci nebyl nikdo

ze členů Ústavodárného shromáždění, kteří na Robespierrov návrh nesměli být znovu kandidováni a zvoleni. Následkem toho se Zákonodárné shromáždění skládalo z nových lidí, kteří přišli z krajů a znali dobře situaci na francouzském venkově. To se promítlo do značné míry např. v zákonodárství o právu k půdě a zrušení feudálních povinností a břemen. Politicky se Zákonodárné shromáždění rozpadalo na pravici, střed a levici.

Pravici představovali konstituční monarchisté (feuillanti), jichž bylo 264. Střed u počtu 345 poslanců tvořili nezávislí poslanci, kteří se nepřipojili ani k pravici, ani k levici z obav z jejich politických her a intrik. Levici tvořilo 136 poslanců, zapsaných jako jakobíni. Byli vedeni pařížskými poslanci Brissotem a Condorcetem a skupinou poslanců z kraje Gironde, známých jako vynikající řečníci. Krajiní levici tvořili tři poslanci cordelierů. Girondisté, kteří byli vedoucí silou levice, byli stoupenci radikálních opatření proti vnitřním nepřítelům (zejména odbojným kněžím) a proti emigrantům, prosazovali válku s feudálními státy jako prostředek k překonání vnitřních a mezinárodních potíží Francie.

Tyto potíže se neustále stupňovaly. Již na podzim 1791 začaly znovu nepokoje v krajích. Městské obyvatelstvo se bouřilo v důsledku nedostatku některých druhů potravin, nepokoje na venkově vyvolávala nespokojenost se zachováním vrchnostenských práv.

V některých částech země došlo k násilným akcím národních gard. Směřovaly buď proti statkům emigrantů nebo proti aristokratům. Nechyběla však ani vystoupení rojalistických národních gard proti vlastencům (revolucionářům). Zákonodárné shromáždění bylo nuceno pod tlakem událostí nejdříve dát majetek emigrantů pod ochranu národa, později nařídit jeho sekvestraci (zabavení).

Zápornou úlohu sehrála i válka proti Rakousku a později také proti Prusku, vypovězená girondistickou vládou přes odpor jakobínů. Válka, proti níž se Robespierre energicky postavil, měla podle mínění girondistů vyřešit vnitřní a zahraniční potíže Francie. Král počítal s porážkou Francie a intervencí evropských mocností proti revoluci. Robespierre viděl ve válce pouhý nástroj vnitřní politiky.

Neúspěšná válka a vnitřní rozpory v revolučním táboře oslabily pozice girondistů, kteří se marně snažili zvrátit vývoj některými radikálními opatřeními (rozpuštění královské gardy, dekrety o deportaci odbojných kněží, zřízení vojenského tábora národních gard z krajů v Paříži), umožnily králi vytvořit monarchistickou vládu z feuillantů a usnadnily protirevoluční spiknutí ve Francii i za jejími hranicemi.

V noci z 9. na 10. srpna 1792 vnikl lid pod vedením jakobínů do královského paláce a obsadil jej. Král s rodinou se uchýlil do Zákonodárné

dárného shromáždění, které mu zprvu chtělo poskytnout ochranu, pod tlakem povstalců a revoluční Komuny však později rozhodlo o sesazení krále a o jeho uvěznění i s rodinou v Templu. Pád krále znamenal současně i rozdrčení feuillantů, tj. konstitučních monarchistů. Jejich vůdcové Lafayette, Lameth a jiní uprchli za hranice. Girondisté, kteří se pokusili v poslední chvíli smířit s králem a zabránit povstání, vyšli oslabeni. Robespierre a jeho stoupcí, podporovaní zejména pasivními občany, vyšli naopak posílení.

Až do povstání 10. srpna 1792, pokládaného za druhou revoluci, nebyla nikdy brána v pochybnost moc řádně zvolených orgánů, řádně zvolených poslanců, ať už zasedali v Ústavodárném či Zákonodárném shromáždění. Za povstání 10. srpna se tak stalo poprvé, protože toto povstání bylo namířeno nejen proti králi, ale nepřímo i proti Zákonodárnému shromáždění.

Politický vývoj od 10. srpna do 21. září 1792, kdy se sešel Konvent, byl ovlivňován především vztahy mezi Zákonodárným shromážděním a povstaleckou Komunou složenou z komisařů vyslaných pařížskými sekcemi. Zákonodárné shromáždění potvrdilo revoluční Komunu jako orgán městské správy a zavázalo se svolat Ústavodárný konvent. Odmítlo však zrušit království a pokusilo se zachránit královskou moc tím, že krále suspendovalo a současně se usneslo jmenovat vychovatele královskému princí. Výkonnou moc přeneslo na Výkonnou radu složenou ze šesti ministrů.

V důsledku povstání a následujících opatření Zákonodárného shromáždění vzniklo dvojvládí. Do boje o moc mezi Zákonodárným shromážděním a povstaleckou Komunou zasáhla navíc i Výkonná rada. Navenek se konflikt mezi Zákonodárným shromážděním a Komunou jevil jako zápas mezi girondisty a jakobíny.

Komuna provedla řadu opatření bez vědomí a někdy i proti vůli Zákonodárného shromáždění. Tato opatření byla vyvolána snahou čelit vnitřní protirevoluci, např. rojalistickým povstáním, a vnějšmu nepříteli i snahou soustředit moc a zavést diktaturu, schopnou překonat obtíže, v nichž se Francie octla.

Zákonodárné shromáždění upravilo způsob voleb do Konventu: volby měly být dvoustupňové. Volit mohli pouze muži, starší 21 let, žijící nejméně po dobu 1 roku v daném místě a živící se svými příjmy nebo výsledky své práce.

Z podnětu pařížské povstalecké Komuny došlo k řadě mimořádných opatření, jako bylo vytvoření výborů bdělosti, masové zatýkání podezřelých, vytvoření mimořádného soudu ke stíhání podezřelých, vyslání komisařů do krajů a k armádám, soupis a rekvizice potravin apod.

Konvent, zvolený ve všeobecných volbách, se sešel 21. září 1792, den po vítězství francouzské armády nad pruskými vojsky u Valmy. Politicky se rozpadal na pravici, levici a střed.

Pravici tvořili stoupenci Girondy, tj. strany, vedené poslanci z kraje Gironde. Stavěli se proti revolučním metodám, proti řízení hospodářství, omezování vlastnictví a osobní svobody, požadovali svobodu obchodu, usilovali o federalizaci Francie a byli stoupenci království.

Levici tvořili stoupenci jakobínské Hory (podle toho, že seděli v Konventu v nejvyšších lavicích). Jakobíni byli stoupenci revolučních metod, prosazovali silnou ústřední moc, požadovali omezení vlastnictví a osobních práv v zájmu revoluce. Hora byla dědičkou povstalecké Komuny.

Střed, zvaný „rovina“ nebo „nížina“, byla početná skupina poslanců bez vyhraněného postoje.

Jedním z prvních opatření Konventu byl dekret z 21. září 1792 o zrušení královské moci. Další dekret nepřímou vyhlášoval republiku. O králově osudu bylo rozhodnuto v lednu 1793, kdy Konvent hlasoval o vině a trestu. Na králově vině se shodli poslanci jednomyslně, trest smrti schválili: pro okamžitou smrt hlasovalo 387 a 334 žádali odklad, aby zabránili válce s Británií a Španělskem. Dne 21. ledna 1793 byl Ludvík XVI. popraven.

Vážným problémem bylo roajalistické povstání ve Vendée, vyprovokované zákonem o vojenských odvodech. Povstání, které vypuklo 10. března 1793, zachvátilo rychle rozsáhlé území od atlantického pobřeží po město Cholet. Jeho úspěch vyvolal nepokoje i v jiných krajích. Girondisté, zkompromitovaní vojenskými neúspěchy v Belgii a znepokojení rostoucím tlakem jakobínů a „zběsilých“, nepodnikli proti povstání potřebná opatření. Teprve po několika velkých vítězstvích povstalců v dubnu 1793 poslala Výkonná rada do Vendée pravidelné vojsko.

Jakobíni byli událostmi zatlačeni politicky doleva a přijali některé požadavky plebejského živlu – sansculotů a zběsilých. Girondisté museli na nátlak jakobínů a zběsilých zavést nucený kurs papírových peněz (asignátů), maximální ceny obilí (cenové maximum) a přijmout opatření proti kontrarevoluci (výbory bdělosti).

Vítězství pařížských sansculotů v revoluci 31. května–2. června 1793 znamenalo porážku girondistů. Ta byla způsobena jejich neschopností vyřešit důsledně otázky politické, hospodářské (zásobovací krize, drahota) a vojenské (účinné vedení války proti evropské koalici a proti povstání ve Vendée).

Aby posílili své postavení a rozšířili sociální základnu revoluce a svého režimu, vydali jakobíni řadu dekretů ve prospěch rolnictva a středních vrstev: dekret o způsobu prodeje majetku emigrantů, o rozdělení půdy

a o zrušení dosud existujících feudálních povinností a břemen. Těmito zákony jakobíni získali podporu rolnictva. Střední vrstvy měly být uklidněny a získány pro revoluci dekretem o zvýšení platů úředníků.

Politickým doplňkem těchto opatření bylo vypracování nové ústavy. Její liberálností a demokratičností chtěli jakobíni odvrátit nařčení girondistů z pokusu o zavedení diktatury. Proti ústavě se kromě girondistů postavili i „zběsilí“, kteří požadovali, aby rovná politická práva byla podložena i rovností majetkovou.

Počátkem července 1793 Konvent zvolil nový Výbor pro veřejné blaho. Jeho levice požadovala energická opatření (např. reorganizaci armádního velení), pravice se stavěla proti krajním opatřením z obavy, že následkem očisty armády od šlechtických velitelů dojde k rozvratu ozbrojených sil.

Nový Výbor pro veřejné blaho zahájil činnost ve složitých podmínkách. Dne 13. července 1793 byl zavražděn Marat, nebyla dosud potlačena povstání v Bordeaux, Lyonu, Nimes, Marseille a Toulonu, povstání ve Vendée se stávalo stále hrozivějším.

Situace se ještě zostřila agitací „zběsilých“, kteří ostře napadali obchodníky a bankéře, kritizovali drahotu jako důsledek spiknutí bohatých a požadovali trest smrti osobám, které by skupovaly a ukrývaly potraviny. Požadovali zatčení podezřelých a vyloučení šlechticů a kněží z vojenských a občanských úřadů.

K vystupňování napětí přispěly i spory mezi Konventem a Výborem pro veřejné blaho, který používal nátlaku revolučních klubů podněcovaných Robespierrem.

Katastrofální byla především situace na frontách, kde republikánská vojska buď ustupovala nebo se jen stěží držela na svých pozicích. Armáda se morálně rozkládala, protože vojáci nevěřili velení, jež se stále měnilo. Důstojníci, postavení pod kontrolu, si navzájem nedůvěřovali a neprojevovali potřebnou iniciativu. Krajně kritický byl stav republikánských vojsk ve Vendée, oslabovaných rozpory ve velení a ohrožovaných nepřítelem, který obratně spojoval taktiku větších bitev se záškodnickou válkou. Poměry na frontách se promítaly nepříznivě v zázemí, kde zesílila rojalistická agitace. V řadě měst došlo k nepokojům, vyvolaným hladem a nouzí.

V červenci 1793 vstoupil do Výboru veřejného blaha Robespierre. Tím se pozice Výboru zlepšila, neboť získal podporu Komuny a sansculotů. Robespierre se stal prostředníkem mezi Konventem a Komunou, mezi Konventem a kluby, mezi Paříží a Francií. V politickém ohledu se Výbor střetával s opozicí zleva i zprava.

Levicovou opozici představovali hébertisté, kteří byli stoupcí války do krajnosti a přikláněli se k radikálním metodám a prostředkům. Kriti-

zovali skryté rojalisty, shovívavé a nezastavili se ani před jakobíny, jimž vyčítali, že se zmocnili vlády bez ohledu na ústavu.

Pravicová opozice, usilující o zmírnění radikálních opatření, vystoupila koncem září 1793 v Konventě v souvislosti s odvoláním některých velitelů a s reorganizací štábů některých armád.

Politická opatření, vynucené zčásti tlakem hébertistů, můžeme charakterizovat jako součást politického teroru, který byl doprovázen úzce terorem hospodářským. Výjimečná opatření byla výlučně vedena Výborem pro veřejné blaho. Revoluční vláda se nemohla obejít bez teroru. V první etapě se tak dělo hlavně z důvodů politických (nutnost zajistit hromadné odvody), ve druhé etapě především z důvodů hospodářských. Odpor proti zásobovacím opatřením měl být zlomen ústřední revoluční armádou a revolučními tribunály, které ji měly doprovázet. Revoluční teror v oblasti ekonomické a politické byl provázen i terorem soudním, namířeným proti nepřátelům revoluce. Zrychlila se i trestní represe. V říjnu 1793 byla odsouzena a popravena královna, o několik dní později 21 girondistických poslanců. Dalším politickým procesům padli za oběť mj. bývalý pařížský starosta Bailly, vévoda Orleánský aj. K mimořádnému zostření represí došlo v povstaleckých krajích a místech. Např. v Lyonu bylo popraveno od listopadu 1793 do června 1794 přes 1600 osob, ve Vendée dal zmocněnec Konventu postřílet a utopit několik tisíc lidí.

Rozdrcení frakcí (hébertistů a shovívavých) v roce 1794 dalo moc výhradně do rukou robespierristů. Současně s tím se však sociální základna jakobínské diktatury nesmírně zúžila. Vítězství nad frakcemi zbavilo Výbor pro obecné blaho a Výbor pro obecnou bezpečnost na čas jakékoliv opozice. I Konvent se stal poslušným, bez diskuse hlasujícím nástrojem v rukou Výboru pro veřejné blaho. Vládní výbory mohly přejít k otevřené diktatuře.

V pařížských správních orgánech byla provedena čistka, tisk se stal poplatný režimu, dřívější opozice vymizela, jakobínská diktatura se dostávala do stále větší izolace. Nevyřešena zůstala náboženská otázka. Staré náboženství bylo sice formálně potlačeno, ale nový kult Nejvyšší osobnosti se začal ujímat teprve na jaře 1794.

Na jaře a počátkem léta 1794 se výrazně projevila převaha revolučních vojsk nad armádami feudálních států. Severní armáda dobyla Brusel a Antverpy, značných úspěchů bylo dosaženo na španělské a italské frontě, v červnu 1794 bylo dosaženo rozhodujícího vítězství nad Rakušany u Fleurus. Následkem těchto vítězství se válka přenesla na cizí území.

Všechny dosažené úspěchy však nemohly zachránit jakobínskou diktaturu, rozkládanou stále více vnitřními rozpory. Už od konce května 1794 se začalo rozvíjet spiknutí proti Robespierrovi a jeho stoupencům.

Všichni ohrožení se spojili, strhli na svou stranu i nezávislé poslance, „bahno“, a ovládli Konvent. Dne 9. thermidoru II. roku republiky (27. července 1794) byli Robespierre a jeho nejbližší zatčení a následujícího dne bez soudu popraveni. O den později bylo popraveno i 70 členů Komuny. Jakobínská diktatura byla svržena.

I po Robespierrově pádu zůstal Konvent, ovládaný thermidoriány, nejvyšším orgánem moci ve Francii. Konvent vypracoval a v srpnu 1795 schválil novou ústavu, která vytvářela nové orgány, volené na základě majetkového cenzu.

Místo Konventu zaujal zákonodárny sbor o dvou sněmovnách a pětičlenný výkonný orgán, tzv. Direktorium. Hovoříme proto o období Direktorie (1795–1799).

Zákonodárny sbor byl tvořen Radou pěti set a Radou starších. Obě sněmovny byly voleny na 3 roky. Měly se obnovovat každý rok z jedné třetiny. Rada 500 byla v zásadě poslaneckou sněmovnou. Jejími členy se mohli stát občané starší 30 let, usídlení po dobu 10 let na území republiky. Rada starších o počtu 250 členů byla v zásadě senátem. Jejími členy se mohli stát ženatí či ovdovělí občané starší 40 let a usídlení ve Francii nejméně 15 let. Direktoři byli voleni Radou starších na návrh Rady 500, a to na 5 let. Každoročně se mělo Direktorium obnovovat z jedné pětiny.

V ekonomické oblasti došlo k rozmachu průmyslu a obchodu. Postavení pracujících lidí zůstávalo nicméně stále špatné.

V politické oblasti bylo Direktorium ohrožováno zleva hnutím vedeným Gracchusem Babeufem, které usilovalo o zrušení soukromého vlastnictví a nerovnosti lidí („spiknutí rovných“ 1796). Zprava ohrožovali Direktorium rojalisté, kteří získali po volbách značný počet míst v zákonodárném sboru. Po pokusu o převrat 18. fructidoru V. roku (4. září 1797) byla ze zákonodárneho sboru vypuzena řada rojalistů a byla přijata energická opatření proti emigrantům a nepřisezným kněžím. V květnu 1798 v důsledku jakobínského pokusu o převrat 22. floréalu VI. roku bylo zbaveno mandátu 106 poslanců. Vratké postavení Direktorie vedlo k nastolení režimu „silné ruky“ generála Bonaparta 18. brumairu VIII. roku (9. listopadu 1799).

Kapitola 2. Napoleonské války

Vláda Direktorcia, zřízeného na základě ústavy z roku 1795, byla slabá a taková moc v porevoluční době byla odsouzena k zániku. Direktorium muselo čelit útokům ze dvou stran. Rojalisté interpretovali konec vlády jakobínů jako konec revoluce čili otevření cesty k restauraci předrevolučních poměrů. Naproti tomu jakobíni se chtěli vrátit k utopii posledního období revoluce. V roce 1796 v těchto kruzích vzniklo Spiknutí rovných, které hlásalo likvidaci majetkových rozdílů, jakýsi svérázný komunismus drobných vlastníků.

Autoři thermidorského převratu 1794 neměli zájem na návratu jakobínské diktatury, a proto všechny lidové nepokoje krvavě likvidovali. Stejně tak eventuální návrat emigrantů a obnovení vlády Bourbonů by pro ně znamenaly ztrátu všeho – moci, majetku, a možná i života. Byli to lidé revoluce, ale chtěli z ní jen těžit, ne v ní pokračovat.

Velká část společnosti toužila po pokojném využívání plodů revoluce. K tomu potřebovala silnou moc. Direktorium – vnitřně rozpolcené a zkompromitované korupcí svých členů – takovou silnou moc zajistit nemohlo. V roce 1796 si s obtížemi poradilo se Spiknutím rovných, v roce 1797 se objevilo nebezpečí ze strany rojalistů. Vraceli se někteří emigranti a nepřítelští kněží. V samém Direktoriu a Radě 500 část členů byla ochotna k ústupkům ve prospěch lidí „starého režimu“. Zhoršovala se finanční kondice státu a především jeho mezinárodní postavení. Když v roce 1799 II. protifrancouzská koalice začala vítězit, okolnosti plně dozrály pro státní převrat.

K převratu došlo 9. listopadu 1799, čili 18. brumairu VIII. roku republiky. Rada starších na zprávu o údajném jakobínském spiknutí pověřila velením vojsk v Paříži gen. Napoleona Bonaparta a zasedání obou sněmoven – Rady starších a Rady 500 bylo přeneseno do pařížského předměstí Saint-Cloud. V čele Rady 500 stál v té době bratr Napoleona Bonaparta Lucien. Část členů Direktorcia byla do převratu zasvěcena, část přinucena rezignovat, ale bylo nutno legalizovat převrat oběma sněmovnami. Dne 19. brumairu Napoleon Bonaparte se s věrnými oddíly odebral do zasedání sněmoven. Když byl přivítán nepřátelskými výkřiky, rozhodl se použít vojska. Poslanci byli rozehnáni, zbytky Rady 500 předaly vládu třem konzulům. Prvním konzulem se stal gen. Napoleon Bonaparte, dalšími Roger Ducos a bývalý abbé Emmanuel Sieyès, autor slavné brožury Čím je třetí stav, který na dotaz, co dělal v době revoluce, odpověděl: „přežíval jsem“.

Generál Bonaparte se změnil v ničím neomezeného vládce francouzského národa. Okolnost, že v prvních pěti letech (1799–1804) se samovládce nazýval 1. konzulem a v dalších letech (1804–1815) císařem a že podle toho Francie se zpočátku nazývala republikou a potom císařstvím, v jádře nic neměnilo na podstatě této vojenské diktatury. Konstruktivní úloha gen. Bonaparta jako budovatele státu se projevila nejvíce v období Konzulátu, a to mu získalo ohromnou popularitu. A tak třicetiletý generál, který se do té doby zabýval pouze válkou, který jednou ranou zničil zákonnou vládu republiky, se večer 19. brumairu stal neomezeným pánem jedné z největších evropských říší.

Nová Ústava VIII. roku republiky, už čtvrtá v tomto desetiletí, byla hotova již za měsíc po převratu. V čele republiky stáli tři konzulové, z nichž prvnímu byla na 10 let propůjčena úplná moc a oběma dalším právo poradního hlasu. Konzulové měli právo jmenovat senát. Prvním konzulem byl ovšem jmenován gen. Bonaparte. Dne 25. prosince 1799 se konal plebiscit, který schválil novou ústavu i tři konzuly poměrem hlasů 3 mil. pro a 1 tis. proti. V gen. Bonapartovi viděli rolníci, měšťané i dělníci muže, který zachránil republiku před monarchisty a který má předpoklady k odražení zahraniční intervence.

Gen. Bonaparte horlivě pracoval na organizaci správy. Ponechal rozdělení Francie na departementy, ale odstranil všechny znaky místní samosprávy. Všechny volené orgány byly odstraněny. Nadále měl ministr vnitra právo jmenovat pro každý departement prefekta, který určoval municipální rady i starosty, kteří mu byli odpovědni.

Při nové úpravě soudnictví zrušil Bonaparte poroty: podstata jeho diktatury se nemohla ani v justici smířit s hlasem veřejnosti, který by se mohl vymykat jeho vůli.

Ministerstvo police vybavil po stránce pravomocí a financí tak, jak nebylo vybaveno nikdy za Direktoría. Do čela ministerstva postavil Josefa Fouchého. Ale Bonaparte zároveň viděl, že Fouché jej prodá při první příležitosti. Proto platil špehy, kteří Fouchého měli hlídat, a pro případ, že by je podplatil, vydržoval ještě další špehy, kteří sledovali špehy pozorující Fouchého.

Jedním z nejvážnějších úkolů 1. konzula bylo vypořádat se s roajalisty uvnitř a s Anglií navenek. Fouchému byly dány rozkazy, týkající se boje s aktivními roajalisty: účinné pátrání po nich, zatýkání a soudní stíhání. Podle Bonaparta „jsou dvě páky, kterými je možno zvedat lidi – strach a osobní zájem“. Proto také Bonaparte potíral roajalisty jednou terorem, podruhé je lákal přízní, hodnostmi či penězi.

Válka s Anglií se musela vést nikoliv u anglického pobřeží, ale na evropském kontinentě proti spojencům Anglie, zejména proti Rakousku.

V roce 1800 před ním stála silná rakouská armáda, která měla obsazenu severní Itálii, avšak neschopné velitele, na jejichž adresu Bonaparte prohlásil: „Armáda beranů vedených lvem je silnější, než armáda lvů vedených beranem.“ Ke střetnutí hlavních sil obou protivníků došlo 14. června 1800 u vesničky Marengo. Tato bitva měla obrovský význam. Ve Francii byl neklid. Rojalisté čekali každým dnem záhuby Bonaparta v alpských propastech. Celá Evropa očekávala vítězství Rakušanů. Bourboni se chystali na cestu do Paříže. Bonaparte měl 20 tis. mužů, kteří s velkými svízelami přecházeli přes průsmyk Svatého Bernarda. Rakušané měli 30 tis. odpočatých vojáků s četným dělostřelectvem (100 děl), zatímco Bonaparte měl jen 15 děl. Na počátku bitvy u Marenga se zdálo, že Francouzi budou poraženi, teprve pozdě odpoledne po příchodu posil se podařilo Francouzům triumfovat. Itálie byla pro Rakousko znovu ztracena. Nálada v Paříži se povznepala jak v měšťanských, tak dělnických čtvrtích.

Už od prvních dní své diktatury musel Bonaparte počítat s nepřáteli zleva (jakobíny) i zprava (rojalisté). K rojalistům měl smířlivější postoj a neskrýval, že by se s nimi rád dohodl. Zcela jinak tomu bylo s jakobíny. Bonaparte je nenáviděl a pronásledoval.

V řízení zahraniční politiky si vyvolil pomocníka s nemenším zdarem než v řízení policie. Jeho ministr zahraničních věcí kníže Talleyrand byl vysoce talentovaným diplomatem, i když vůdčí myšlenky mu dával sám Bonaparte. Jedním z největších diplomatických úspěchů Bonaparta byl úplný převrat v zahraniční politice Ruska. Bonaparte uzavřel s ruským carem Pavlem nejen mír, ale i vojenský spolek. Mezi oběma zeměmi nebylo protichůdných zájmů a společnými silami mohly ohrožovat anglické panství v Indii. V Evropě pozorovali s rostoucím nepokojem upevňování přátelských styků mezi Francií a Ruskem. V případě spojení mohly tyto země vládnout celé Evropě. Rozuzlení přinesl 23. březen 1801, kdy byl car Pavel v Petrohradě zardoušen. Zhroutil se výsledek několikaměsíční obratné politiky. Bylo nutno uzavřít mír s Anglií.

Mírem s Rakouskem, který byl uzavřen již v únoru 1801, byla Belgie odtržena od Rakouska, Francie získala Lucembursko a levý břeh Rýna. Rakousko muselo uznat Republiku Batávskou (Holandsko), Helvetskou (Švýcarsko), Cisalpinskou (Lombardsko) a Ligurskou (Janovsko), které byly závislé na Francii.

V čele všech politických a vojenských protifrancouzských koalicí stál anglický první ministr William Pitt mladší. Štědře podporoval nepřátele Francie, protože věděl, čím je z hlediska anglických hospodářských a politických zájmů rostoucí moc Francie na kontinentu. Ale ani finanční podpora evropských koalicí, ani účinná pomoc loďstvem, penězi, potravinami a zbraněmi, kterou poskytovali protirevoluci ve Vendée, nebyla moc

platná, a kolem roku 1801 se začalo v Anglii šířit mínění, že by bylo lepší se s novým francouzským vládcem dohodnout.

Po odstoupení W. Pitta ml. nová anglická vláda uzavřela mír s Francií v březnu 1802. Anglie vrátila Francii a jejím vazalům (Holandsku a Španělsku) všechny kolonie, kterých se zmocnila, kromě Cejlonu a Trinidadu. Francie se zavázala evakuovat Egypt a papežský stát. Dlouhá, těžká válka s Evropou skončila naprostým vítězstvím Francie.

Po uzavření míru byl uspořádán plebiscit o zákonu, kterým byl Bonaparte prohlášen doživotním konzulem. Pro hlasovalo 3,5 mil. lidí, proti 8 tisíc. Bonaparte amnestoval emigranty a vrátil jim část dosud nerozprodáných majetků. Uskutečnil i usmíření republiky s katolickou církví. Hned po 19. brumairu bylo povoleno vykonávání katolického kultu. Nyní dovolil Bonaparte svěcení neděle, čteným duchovním umožnil návrat z vyhnanství a mnohé propustil z vězení. Výsledkem jednání s papežem byl konkordát. Papež Pius VII. měl z Bonaparta panický strach, neboť téměř celá Itálie byla v rukou Francie. Z Bonapartova hlediska byla katolická církevní organizace silou, jíž nebylo lze si nevšímat, a to nejen proto, že mohla přinést mnoho škody, setrvala-li v táboře nepřátel, nýbrž ještě více proto, že mohla přinést velký prospěch, přejde-li do tábora přátel. Podle konkordátu podepsaného v červenci 1801 Bonaparte uznal katolicismus jako náboženství ohromné většiny francouzských občanů a povolil svobodné vykonávání bohoslužeb. Naproti tomu papež se zavázal, že nebude požadovat, aby byly církvi vráceny pozemky, které jí byly zkonfiskovány za revoluce. Biskupy jmenoval Bonaparte, teprve poté obdrželi od papeže kanonické svěcení. Papežské buly se připouštěly jen se souhlasem vlády.

Za Bonaparta byl položen základ organizace školství, která trvá do dnešní doby. Byly zřizovány především vysoké odborné školy, zejména pro přípravu techniků, soudců a úředníků. Kázeň na vysokých školách byla tuhá a zkoušky přísné.

Bonaparte byl také ochráncem vědy. Zvláště příznivě byl nakloněn egyptologii. Podporoval především přírodní vědy, zatímco Kanta považoval za šarlatána.

V roce 1804 byl vydán občanský zákoník, kodex občanského práva, který platí dodnes. Byl velkým pokrokem ve srovnání se zákoníky, jež platily v ostatních evropských zemích.

Po roce míru začala v roce 1803 nová válka s Anglií, která nepřestala do konce Bonapartovy vlády. Po prozrazení přípravy pokusu o atentát na gen. Bonaparta bylo rozhodnuto doživotní konzulát přeměnit na dědičnou monarchii. A tak 18. dubna 1804 vydal senát rozhodnutí, jež dávalo gen. Bonapartovi titul dědičného císaře Francouzů – Napoleona I. Slav-

nostní korunovace se konala za přítomnosti papeže 2. prosince 1804 v katedrále Notre-Dame.

V roce 1805 se vytvořila 3. protifrancouzská koalice (1805–1806). Britský premiér W. Pitt ml., který se vrátil do svého úřadu, nešetřil finančními prostředky. Rakousko přijímalo myšlenku nové války sympaticky. Ztráty, které utrpělo lunévillským mírem v roce 1801, byly příliš velké. Ruský car Alexandr přerušil po smrti svého otce Pavla všechny rozpravy o spolku s Francií. Ruská šlechta, která vyvázela do Anglie obilí, měla zájem na spolupráci s touto zemí. Válka začala na podzim 1805.

Rakouská armáda byla zaopatřena a organizována mnohem lépe než kdykoliv dříve. Francouzské vojsko, které stálo proti Rakousku, bylo nazváno Velká armáda. Ta byla rozdělena na sedm sborů, jejichž velitelé byli ustanoveni nejschopnější generálové, povýšení po Napoleonově korunovaci na maršály. Těchto 7 sborů mělo 186 tis. mužů. V každém sboru byla pěchota, jezdeckvo a dělostřelectvo. Vedle 7 sborů existovaly ještě hlavní síly jezdeckva a dělostřelectva, které podléhaly přímo Napoleonovi, jako zvláštní části Velké armády. Kromě toho tu byla císařská garda se 7 tis. vybraných mužů, složená z pluků pěších granátníků a myslivců, 2 eskadron jízdních četníků, eskadrony egyptských mameleků a italského praporu. Do císařské gardy byli vybíráni jen vojáci, kteří se vyznamenali. Dostávali plat a dobrou stravu, byli ubytováni v blízkosti císařova hlavního stanu, nosili ozdobné stejnokroje a vysoké medvědí čepice.

Napoleon sledoval velitelské kádry a bez váhání dával generálský „diplom“ lidem, kteří ještě neměli 40 let. Měl maršály, kteří dosáhli teprve 34 let. Mládí bylo pro Napoleona znakem kladným, na rozdíl od ostatních armád tehdejší doby. Tělesné tresty v armádě Napoleon nepřipouštěl.

Po kapitulaci rakouské pevnosti Ulm 20. října 1805 postupovali Francouzi na Vídeň. Dne 13. listopadu Napoleon vjel do Vídně a ubytoval se v císařském paláci Schönbrunu u Vídně. Zamítl návrh rakouského císaře Františka na příměří. Nyní se naděje 3. koalice upíraly na ruská vojska v čele s Alexandrem.

Napoleon přešel z Vídně přes Dunaj a snažil se překazit Rusům jejich ústup na sever k Olomouci. Velitel ruských vojsk Kutuzov měl jen 45 tis. mužů, zatímco Napoleon jich měl 74 tisíce. Kutuzov unikl do Olomouce, kde už byl car Alexandr a císař František. Zatím přišly z Ruska nové posily, takže Kutuzov měl nyní 71 tis. mužů. Rakousku zbývalo tehdy 15 tisíc. Kutuzov se obával bitvy a žádal ústup na východ, zatímco car Alexandr trval na okamžité bitvě.

Napoleon pronásledoval Rusy, a když stanuli u Olomouce, zastavil se se svým hlavním stanem v Brně. Dne 2. prosince 1805, rok po Napo-

leonově korunovaci, se rozpoutala na pahorkatém prostranství kolem Prateckých výšin západně od Slavkova krvavá bitva, jedna z nejgrandioznějších ve světových dějinách. O porážce Rusů a Rakušanů se rozhodlo už v prvních ranních hodinách. Třetí koalice skončila svou existencí. Mír s Rakouskem byl podepsán v Prešpurku (Bratislava) 26. prosince 1805. Rakousko ztratilo Tyrolsko, Benátsko, Istrii a Dalmácii, s 1/6 dosavadního obyvatelstva monarchie. Neapolští Bourboni byli svrženi a neapolským králem se stal Napoleonův bratr Josef. Prusko muselo vyhlásit válku Británii a vejít ve spolek s Francií.

Dne 12. července 1806 byl v Německu vytvořen Rýnský spolek, do kterého vstoupilo Bavorsko, povýšené Napoleonem na království, Württembersko (také povýšené na království), Bádensko, Hessensko-Darmstadt, Nassavsko a dalších 10 knížectví. Tento spolek zvolil svým protektorem císaře Napoleona. Tím zanikla Svatá říše římská národa německého a císař František se vzdal titulu římskoněmeckého císaře. Napoleonův bratr Ludvík byl jmenován králem holandským, kde byla v roce 1806 zrušena Batávská republika.

Pruský král Bedřich Vilém III. se rozhodl vystoupit v roce 1806 proti Napoleonovi. Dne 14. října 1806 došlo k rozhodující bitvě u Jeny a Auerstädtu, ve které byla pruská armáda poražena a přestala existovat. Napoleon vjel do Berlína, zatímco pruský král s královnou Louisou a dvorem uprchli do Memelu (Klajpeda).

V Berlíně podepsal Napoleon 21. listopadu 1806 berlínský dekret o kontinentální blokádě. Ta se stala osou hospodářských a politických zápasů dalšího období. Hospodářská blokáda Anglie mohla přinést podstatné výsledky jen tehdy, kdyby celá Evropa byla pod trvalou mocenskou kontrolou Napoleona. Stačilo, aby jedna země neuposlechla a celý dekret by vyšel naprázdno, neboť z této země by se britské zboží pod neanglickými značkami snadno a rychle rozšířilo po celé Evropě. Proto nezbývalo, než podrobit Napoleonově vůli celou Evropu, především obsadit všechna evropská pobřeží. Blokáda byla těžká nejen pro Británii, ale i pro všechny evropské spotřebitele, kteří takto pozbývali anglických textilií a koloniálního zboží, bavlnou počínaje a kávou a cukrem konče. Británie pochopila, že začal zápas na život a na smrt. A tak se opět obrátila k Rusku, pro které přerušování obchodu s Británií hrozilo zkázonosnými důsledky pro odbyt zemědělských výrobků.

Napoleon se rozhodl Rusko předejít. V listopadu 1806 vtrhli Francouzi do pruského Polska, kde byli uvítáni s nadšením. Napoleon vytáhl z Varšavy do Východního Pruska a střetl se s Rusy 8. února 1807 u Jílového (Preussisch Eylau, nyní Bagrationovsk). Rusové ztratili 1/3 své armády a museli odtáhnout.

Na jaře – 14. června 1807 – válka pokračovala velkou bitvou u Friedlandu, která skončila porážkou Rusů a Prusů. Napoleon stanul na hranicích Ruska na řece Němen (Memel). Bitva u Friedlandu byla novým Slavkovem. Dne 27. června 1807 došlo k setkání Napoleona a Alexandra na Němenu, kde bylo dohodnuto franko-ruské spojenectví a podmínky míru podepsaného pak v Tylži (Tilsit, nyní Sovětsk). Prusku byly ponechány Východní a Západní Prusy, Pomořany, Branibory a Slezsko. Z pruského záboru Polska – Jižních Prus (Velkopolska) a Nových východních Prus (Mazovska) vytvořil Velkoknížectví varšavské, kde dosadil jako velkoknížete saského krále. Rusko se zavázalo plnit dekret o kontinentální blokadě.

Napoleon se stal vládcem ohromné říše, k níž náležela Belgie, západní Německo, severní Itálie, byl králem italským, protektorem Rýnského spolku, vládcem Švýcarska, Holandska, Neapolska, středního a severního Německa, Polska, jaderského pobřeží. Ve Francii vládl pořádek, administrativa bezvadně fungovala, finanční situace byla skvělá. Za starého režimu neviděl nikdy nikdo takový lesk. Průmyslníci se radovali z nových odbytišť a obchodních možností.

Bylo jasné, že o opravdové kontinentální blokadě nemůže být řeči, dokud Napoleon neovládne také Portugalsko a Španělsko. V říjnu 1807 vytáhla armáda 27 tis. mužů přes španělské území do Portugalska a v listopadu vstoupila do Lisabonu, odkud uprchla portugalská královská rodina na anglické lodi do Brazílie.

Ve Španělsku vládl slabý král Karel IV., který žil v nepřátelství s následníkem trůnu Ferdinandem. Napoleon chtěl dosadit na španělský trůn některého ze svých bratří nebo maršálů. Na jaře 1808 se francouzská vojska začala valit do Španělska. Král Karel IV. abdikoval ve prospěch Ferdinanda. Napoleon však Ferdinanda neuznal a jmenoval králem španělským svého bratra Josefa, dosavadního krále neapolského. Neapolským králem jmenoval svého švagra maršála Murata.

Od prvních kroků ve Španělsku naráželi Francouzi na každodenní projevy fanatické nenávisi k dobyvatelům. Zatím Angličané vysadili svá vojska v Portugalsku a obsadili Lisabon. Dne 4. prosince 1808 vtáhl Napoleon do Madridu a poté se obrátil proti Angličanům, které porazil.

Na jaře 1809 měl Napoleon k dispozici 300 tisíc vojáků, které mohl vrhnout proti Rakousku, které horlivě zbrojilo. V dubnu 1809 vtrhl nejlepší rakouský generál arcivévoda Karel do Bavor. Po několika vítězstvích nocoval Napoleon 8. května 1809, stejně jako v roce 1805, v Schönbrunnu. V červenci 1809 byli Rakušané poraženi u Wagramu. Císař František musel odstoupit Korutany, Kraňsko, Istrii a Terst schönbrunnskou mírovou smlouvou, podepsanou 14. října 1809. Ztrátou třetiny území

s několika miliony obyvatel a větší závislostí na vítězi zaplatila rakouská říše svůj zoufalý pokus svrhnout Napoleonovo jho.

Napoleonova rozlehlá říše se ještě rozšířila. Věrní vazalové byli bohatě odměněni. Opovázlivost neposlušných byla krutě potrestána – např. papež byl zbaven svého území. Císař byl na vrcholu moci.

V této době se Napoleon rozhodl rozvést se se svou ženou Josefinou, která byla o 6 let starší, vdovou po generálu Beauharnais. Dne 15. prosince 1809 byl podepsán rozvodový protokol. Nejvyšší hodnostáři poté Napoleona požádali, aby se oženil s příslušnicí některého panovnického rodu a dal říši dědice trůnu. Protože Rusko se vymlouvalo na mládí Alexandrovny sestry, bylo požádáno Rakousko o ruku dcery císaře Františka, arcivévodkyně Marie Louisy. Po ztrátách roku 1809 byl sňatek pro Rakousko záchranou. Dne 11. března 1810 se v katedrále sv. Štěpána ve Vídni konala svatba osmnáctileté Marie Louisy s Napoleonem.

Napoleon byl přesvědčen, že Rusové tajně dovozí dovoz anglického zboží, které se pak prodává dále a blokáda Anglie tak přichází vniveč. Dne 24. června 1812 začal francouzský útok (420 tisíc mužů) na Rusko přes Němen. Ruská armáda (225 tisíc) ustupovala. Napoleon měl v bitvě u Borodina v září 1812 třikrát méně sil, než při vstupu do Ruska (ztráty, nemoce posádky). V bitvě Rusové ztratili polovinu vojáků a ustoupili. Kutuzov, který vystřídal Barclaye de Tolly, se rozhodl zachránit druhou polovinu a bez boje vydal Moskvu. Věděl, že Napoleona zničí vzdálenost od jeho základny, nemožnost vést po dlouhou dobu válku několik tisíc kilometrů od Francie. Napoleon vjel do Kremlu, ale Rusové zapálili město, aby se nestalo kořistí dobyvatele. Když viděl, že nemůže postupovat dál za Kutuzovem, ani táhnout na Petrohrad, ani přezimovat v Moskvě, rozhodl se Napoleon vrátit se zpět do Francie. V tomto roce brzy uhodily mrazy – již koncem října. Kutuzov šel v patách za nepřítelem. Napoleon spolu s vojáky šel pěšky, teprve po zprávách o akcích republikánů v Paříži si uvědomil nutnost své přítomnosti ve Francii. Když opouštěl Moskvu, měl Napoleon 100 tis. mužů, ve Smolensku jich měl jen 36 tis. Při přechodu Bereziny teplota poklesla na $-19\text{ }^{\circ}\text{C}$ a poté dokonce na $-35\text{ }^{\circ}\text{C}$. Velké ztráty měli i Rusové. Po bitvě u Bereziny měl Kutuzov 97 tis. mužů, avšak do Vilna jich přivedl jen 27 tis.

Válka pokračovala v roce 1813, kdy Napoleon znovu vyrazil proti Rusům a Prusům a svedl s nimi v dubnu bitvu u Lützen, ve které zvítězil. Rakouský kancléř Metternich usiloval o uzavření míru za určitých francouzských ústupků, což Napoleon odmítl. Poté se Rakousko připojilo k protifrancouzské koalici. K první velké bitvě obnovené kampaně došlo u Drážďan 27. srpna 1813. Napoleon zde dobyl jednoho ze svých nejskvělejších vítězství. K rozhodné bitvě došlo 16. října 1813 u Lipska – bitvě

národů, kde Napoleon bojoval s koalicí Ruska, Rakouska, Pruska a Švédska. Napoleon byl donucen k ústupu a zamířil k Rýnu. Metternich vystoupil s novými mírovými nabídkami, které však Napoleon opět odmítl. Po porážkách na francouzském území v roce 1814 Napoleon 6. dubna 1814 abdikoval a dostal pod svou vládu ostrov Elba.

Od podzimu 1814 začal pozorně sledovat průběh vídeňského kongresu a situaci ve Francii, kde bylo obnoveno království s dynastií Bourbonů a králem Ludvíkem XVIII., bratrem popraveného Ludvíka XVI. O Bourbonech prohlásil ministr zahraničí kníže Talleyrand, že „nic nezapomněli a ničemu se nenaučili“.

Krále spojenci přinutili, aby dal zemi ústavu. Přívrženci starého režimu, ultraroyalisté, přímo běsnili nad touto ústavou, i když dávala volební právo jen hrstce nejbohatších. Aristokraté, kteří se vrátili z emigrace, si počínali, jako by revoluce vůbec nebylo. Anglické zboží představovalo těžkou konkurenci francouzskému průmyslu. Vojáci a důstojníci považovali Bourbony za zlo vnucené zvenčí.

V prvních únorových dnech roku 1815 začal Napoleon pomýšlet na návrat do Francie. Spolu s tisícem vojáků se 1. března 1815 vylodil na francouzském pobřeží. Vojáci, kteří byli posíláni proti němu, přecházeli na jeho stranu. Dne 20. března byl Napoleon v Paříži pozdravován zástupy lidu. Koalice se však rozhodla s Napoleonem skoncovat. V červnu 1815 začal Napoleon tažení proti koalici vpádem do Belgie, 18. června došlo k bitvě s anglickou a pruskou armádou u Waterloo, kdy byl Napoleon poražen. Dne 22. června 1815 se podruhé zřekl trůnu a byl poslán na ostrov sv. Heleny v Atlantickém oceánu západně od Afriky.

Kapitola 3.

Svatá aliance a revoluce 20. let

V září 1814 se ve Vídni sešlo více než sto králů, knížat a pretendentů trůnu a stovky diplomatů a vojáků, aby nově uspořádali Evropu. Vídeňský kongres trval deset měsíců, výsledný akt byl podepsán v červnu 1815. Kongres byl doprovázen hřměním děl během Napoleonových 100 dní a teprve devět dní po skončení kongresu byl Napoleon definitivně poražen u Waterloo.

Hlavní rozhodnutí kongresu byla v rukách panovníků několika států. Hlavní čtveřici tvořili ruský car Alexandr I., ministr zahraničních věcí Velké Británie Robert Stewart Castlereagh, hostitel kongresu rakouský císař František I. spolu s ministrem zahraničí Klemensem Metternichem a pruský král Bedřich Vilém III. K této čtveřici se brzo připojila i Francie, a to zásluhou svého ministra zahraničí knížete Talleyranda, přestože byla poraženým státem.

Jednání probíhala během neoficiálních setkání, přijetí a plesů. Odtud také název „tančící kongres“. Všechna jeho rozhodnutí se měla řídit zásadou legitimismu, historických práv dynastií na jednotlivé země a trůny, prakticky šlo o návrat ke stavu před revolucí a uznání práv svržených dynastií a zásady rovnováhy sil, která měla zajistit trvalý mír v Evropě.

Nejostřejší spory na kongresu se dotýkaly osudů bývalého Velkovévodství varšavského a Království saského. Doslovně přijímaná zásada legitimismu by znamenala obnovení ruské hranice na Bugu z doby po třetím dělení Polska v roce 1795. S tou ale Alexandr I., považující se za hlavního vítěze nad Napoleonem, nemohl souhlasit. Nato Prusko žádalo rekompenzaci za polská území, která případnou Rusku.

Nakonec se podařilo sestavit novou politickou mapu Evropy. Francie se vracela do hranic z roku 1792, a musela zaplatit kontribuci a část vítězných vojsk měla dočasně pobývat na jejím území. Rusko získalo právo na Království polské, které bylo vytvořeno z větší části Velkovévodství varšavského. Byl potvrzen ruský zisk Finska z roku 1809 a Besarábie z roku 1812. Rakousko získalo Lombardsko, Benátsko, Istrii a Dalmácii. Bratr císaře Františka I. Ferdinand Habsburský se stal velkovévodou v Toskánsku a Napoleonova manželka Marie Louisa Habsburská získala vévodství Parma. Prusko získalo západní část Velkovévodství varšavského Velkovévodství poznaňské, téměř polovinu území Saska, které do poslední chvíle zůstalo věrno Napoleonovi, nová území v západním Německu – Vestfálsko a Porýní a Západní (Přední) Pomořany. Územní přírůstek Pruska byl největší ze všech vítězných mocností. Velké Británii bylo potvrzeno vlastnictví Helgolandu, Malty, Jónských ostrovů a Cejlonu.

Došlo k obnově Církevního státu, vytvořeno Království spojeného Nizozemí spojením Belgie a Holandska pod vládou dynastie oranžské. Dánsko, které bylo spojencem Napoleona, se muselo vzdát Norska, které bylo připojeno ke Švédsku. Švédským králem byl uznán bývalý francouzský maršál Jean Bernadotte, který již v roce 1810 byl ve Švédsku prohlášen následníkem trůnu.

Rýnský spolek byl rozpuštěn a místo něho utvořen Německý spolek skládající se v té době ze 38 států. Předsedou spolku bylo Rakousko, v čele Spolku byl Spolkový sněm se sídlem ve Frankfurtu nad Mohanem. Součástí Spolku byly západní části habsburské monarchie (rakouské a české země) a západní části Pruska (bez Poznaňska, Západních a Východních Prus). Kongres potvrdil neutralitu Švýcarska. Bourboni se vrátili na trůny Francie, Španělska a Království obojí Sicílie.

Kongres prohlásil zákaz obchodování s otroky a vypracoval normy mezinárodní diplomacie. Zásada rovnováhy sil a „koncertu“ hlavních evropských velmocí přinesla Evropě téměř půl století míru.

Aby mohly lépe bojovat proti revolučním a národně osvobozeneckým hnutím, uzavřely vlády evropských států mezi sebou tzv. Svatou alianci. V dokumentu podepsaném v září 1815 ruským carem, rakouským císařem a pruským králem stálo, že se zavazují poskytovat si vzájemně pomoc a podporu v každém případě a za všech okolností. Později se k dohodě připojili téměř všichni evropští monarchové. Cílem Svaté aliance bylo odvrátit a rozdrtit revoluční hnutí všude, kde by vzniklo. V roce 1818 na kongresu v Cáchách obnovily čtyři mocnosti – Rusko, Prusko, Rakousko a Anglie – spojeneckou dohodu namířenou proti jakýmkoliv změnám ve Francii, které by ohrožovaly mír a bezpečnost sousedů Francie. Kongresy Svaté aliance v roce 1820 v Opavě, 1821 v Lublani a 1822 ve Veroně jednaly o opatřeních proti vzrůstajícímu se revolučnímu hnutí v různých evropských zemích.

V čele revolučního hnutí v Itálii byl spolek karbonářů, který vznikl v jižní Itálii již za francouzské nadvlády. Spolek karbonářů byla tajná, přísně konspirativní organizace opírající se o síť buněk. Největšího rozmachu dosáhla činnost karbonářů po roce 1815. Karbonáři vytvořili své organizace nejen v Neapolském království, ale i v papežském státě, Piemontu, Toskánsku, Parmě a Modeně, jakož i v Lombardii a Benátsku, které patřily Rakousku. Do organizací karbonářů vstupovali stateční směšní lidé, neohrožení vlastenci z řad měšťanstva, liberální šlechty a inteligence. Velká všeobecná nespokojenost, která v zemi neustále vzrůstala, dosáhla vrcholu v roce 1820, kdy do Itálie došly zprávy o úspěších revoluce ve Španělsku. V červenci 1820 došlo k povstání v Neapolsku. Král Ferdinand IV. byl nucen vydat ústavu. Kongresy Svaté aliance v Opavě

a v Lublani koncem roku 1820 a počátkem roku 1821 se na Metternichův podnět usnesly zasáhnout do neapolských záležitostí. Rakousku bylo uloženo, aby vojensky potlačilo revoluci v Neapolsku. V království byl obnoven absolutismus. V době, kdy intervenční vojska vtrhla do Neapolska, v březnu 1821, vypukla revoluce v Sardinském království. Také zde byli v čele představitelé liberální šlechty a důstojníci, kteří byli členy karbonářských organizací. Nový král Karel Albert slavnostně prohlásil, že se připojuje k revoluci, a vyhlásil ústavu. Ale už za týden uprchl ze země. V dubnu 1821 rakouská vojska vstoupila do Piemontu a obnovila absolutismus.

Ve Španělsku po restauraci bourbonské dynastie byly zlikvidovány všechny politické reformy z let 1804–1814. Král Ferdinand VII. zrušil ústavu z roku 1812, rozehnal kortesy a obnovil absolutistický režim. Moc se znovu soustředila do rukou aristokracie, dvora a vysokého katolického kléru. Byla obnovena inkvizice a velkého vlivu opět nabyli jezuité. Hlavní silou nazrávající revoluce ve Španělsku byla armáda. V lednu 1820 povstal nedaleko Cádizu pluk, jemuž velel plk. Rafael Riego. Povstalci pozatýkali generály věrné králi a obnovili ústavu z roku 1812. V červenci 1820 se v Madridě sešly kortesy, ve kterých se začala rýsovat dvě křídla: moderados – umírnění, kteří tvořili vládu do roku 1822, a exaltados – radikálové. Kortesy obnovily demokratické svobody, zrušily cechy, vnitřní cla, konfiskovaly klášterní půdu a zrušily inkvizici. V říjnu–prosinci 1822 bylo na kongresu Svaté aliance ve Veroně rozhodnuto vojensky zasáhnout do španělských záležitostí. V dubnu 1823 vtrhla francouzská armáda z pověření Svaté aliance do Španělska. Koncem května 1823 obsadila Madrid.

Skutečně národní, všelidové bylo povstání Řeků proti turecké nadvládě, jež skončilo vítězstvím. Povstání začalo koncem března 1821. K povstalcům se přidali rolníci ozbrojení klacky a kosami, kteří demolovali usedlosti tureckých statkářů a pobíjeli představitele státní moci. Janičáři (vybrané pěší oddíly obvykle poturčených balkánských Slovanů), kteří tvořili jádro tureckých posádek, nebyli s to se s povstáním vypořádat. Národní shromáždění, které se sešlo v lednu 1822 v Epidauru, vyhlásilo nezávislost Řecka a schválilo ústavu. Sultánova vláda podnikla proti Řekům hrubé represálie. Celou tureckou říší se přelila vlna protireckých pogromů (násilných akcí). V Cařihradě byl oběšen čtyřiaosmdesátiletý řecký patriarcha. V roce 1822 zahájila sultánova vláda rozsáhlé operace proti Řekům. Svatá aliance odsoudila odpor Řeků jako vzpouru proti zákonnému státu. Metternich navrhl, aby se zasáhlo ve prospěch sultána. Na pomoc Řekům odjeli dobrovolníci z Německa, Francie, Anglie, mezi nimi i anglický básník Byron, který položil život za svobodu Řecka.

V únoru 1825 se v Řecku vylodila početná egyptská armáda pod velením syna egyptského panovníka, mocného vazala tureckého sultána. Egyptská armáda začala barbarské drancování celé země.

V roce 1825 se začala ruská vláda zabývat myšlenkou poskytnout Řekům podporu, a tím upevnit svůj vliv na Balkáně. Britský ministr zahraničí Canning se obával jednostranného zásahu Ruska do řeckých záležitostí, a proto podepsal s Ruskem dohodu o společném postupu. Společně měli na Turecku vymoci autonomii pro Řeky. Bezprostřední zásah evropských států byl urychlen poté, když v dubnu 1827 řecké Národní shromáždění zvolilo bývalého ruského ministra zahraničí Capodistriase řeckým prezidentem, což Francie a Anglie považovaly za důkaz vzrůstajícího ruského vlivu. V červenci 1827 uzavřely tři velmoci – Rusko, Anglie a Francie – konvenci o pacifikaci Řecka. Velmoci vyzvaly Turecko, aby zastavilo válečné operace, odvolalo z Řecka egyptsko-turecké loďstvo a vojsko a poskytlo Řecku autonomii. Avšak turecká vláda, která měla většinu řeckého území ve své moci, to odmítla. Spojenci vyslali k řeckému pobřeží eskadru, došlo k námořní bitvě 20. října 1827, která skončila drtivou porážkou tureckého loďstva. Na jaře 1828 vypověděl car Mikuláš I. Turecku válku. V srpnu 1828 se v Řecku vylodili Francouzi, Egypťané se museli stáhnout zpět z Řecka, které získalo nezávislost.

K revolučnímu hnutí došlo také v samotném Rusku. Dne 1. prosince 1825 náhle zemřel car Alexandr I., carem se stal jeho bratr Mikuláš I., který byl nepopulární v armádě. Toho chtěla využít revoluční organizace v Petrohradě zvaná Severní spolek, která připravila plán povstání. Dne 26. prosince 1825 odmítli vojáci moskevského pluku přísahat novému carovi, opustili kasárna a táhli k budově senátu. Povstání však zůstalo bez vedení, protože zvolený diktátor kníže Trubeckij se k povstání nepřipojil. Vládní vojska obklíčila povstalce, avšak obě strany se vyhýbaly srážce. Večer dal car rozkaz k dělostřelecké palbě. Tak bylo potlačeno povstání proti carismu. Pět účastníků tohoto prosincového povstání, tzv. děkabristů (děkabr = prosinec), bylo oběšeno, 120 lidí posláno na nucené práce a na Sibiř.

Bezprostředním podnětem k rozmachu osvobozeneckých hnutí ve španělských koloniích v Latinské Americe byly události roku 1808 v metropoli: svržení Ferdinanda VII. Napoleonem a vyhlášení Josefa Bonaparta španělským králem. Představitelé koloniální správy nebyli zajedno v tom, zda má být uznána Josefova moc nebo zachována věrnost Bourbonům. Zprávy o těžkých porážkách španělských vojsk v metropoli na začátku roku 1810 a o tom, že francouzští okupanti obsadili zemi, byly signálem k povstáním ve španělských koloniích. Na jaře a v létě 1810 byla v hlavních městech vicekrálovství La Plata, Nové Španělsko, Nová

Granada a Peru svržena španělská vláda a moc převzaly vlastenecké junty (výbory).

Do čela vlasteneckých sil v Mexiku se postavil kněz Miguel Hidalgo, kterému se podařilo shromáždit kolem sebe mnohatisícovou armádu, složenou hlavně z indiánských rolníků. V roce 1811 byli povstalci poraženi a Hidalgo popraven.

Osvobozenecké hnutí ve Venezuele řídil Simón Bolívar – největší vojévůdce Latinské Ameriky ve válce za nezávislost. Významnou úlohu v boji za nezávislost La Platy (dnešní Argentina, Uruguay, Paraguay a Bolívie) sehrál José San Martín.

Po návratu Ferdinanda VII. na španělský trůn v roce 1814 byla obnovena koloniální nadvláda Španělska v Latinské Americe. Avšak již v roce 1816 nastal nový rozmach osvobozeneckého hnutí. V lednu 1817 se vylodil Simón Bolívar se svými spolubojovníky ve Venezuele, kde se k němu připojily místní partyzánské oddíly. V roce 1819 byla vyhlášena Kolumbijská republika (na počest Kolumba) v čele s Bolívarem.

Vůdcem mexického hnutí za nezávislost se stal důstojník Augustín Itúrbide, který obsadil hlavní město Nového Španělska a prohlásil se mexickým císařem (1821). Avšak již v roce 1823 byl svržen a byla vyhlášena republika. Ve Střední Americe vznikla federativní republika Spojené středoamerické provincie.

V roce 1816 byla vyhlášena nezávislost Spojených provincií La Platy (později Argentina). Roku 1818 vyhlásil Bernard O'Higgins nezávislost Chile a v roce 1821 se nezávislým státem stalo Peru. Po osvobození Horního Peru (nyní Bolívie) v roce 1824 došlo k definitivnímu zhroucení španělské koloniální nadvlády v Latinské Americe. Španělsku zůstala jen Kuba a Portoriko. Španělsko chtělo na svou stranu získat Svatou Alianci, ale narazilo na odpor Anglie, která neměla zájem na obnovení španělských monopolů a záborů a očekávala velké výhody od otevření latinskoamerického trhu. Nadvláda anglického loďstva na moři znemožnila dopravit španělská vojska z Evropy do Latinské Ameriky. Odpůrcem španělské intervence byly také USA, které v roce 1822 uznaly nezávislost těchto států. V prosinci 1823 předložil prezident USA Monroe Kongresu poselství, ve kterém se postavil proti vměšování evropských monarchií do záležitostí republikánské Ameriky. Monroeova doktrína vytyčila zásadu Amerika Američanům. Anglie uznala samostatnost latinskoamerických států v roce 1824.

V té době získala nezávislost i portugalská kolonie Brazílie. Po porážce Portugalska Napoleonem v roce 1809 se do Brazílie uchýlil portugalský král Jan VI., který prohlásil Brazílii císařstvím sjednoceným s Portugalskem. Po odjezdu krále Jana VI. do Portugalska v roce 1821 vzrostlo

hnutí za nezávislost. Princ Pedro, který žil v Brazílii, vyhlásil v roce 1822 nezávislost této země.

Kapitola 4.

Revoluční hnutí 30. let

Revoluční hnutí začalo ve Francii, kde král Karel X. (1824–1830) stále více projevoval pohrdání ústavou a v březnu 1830 rozpustil poslaneckou sněmovnu. Když příslušníci opozice byli zvoleni podruhé, Karel X. vydal 26. července 1830 čtyři ordonance (výnosy), na základě kterých rozpustil sněmovnu, která se ještě ani nesešla, zavedl předběžnou cenzuru a nový volební řád, na základě kterého mohli volit pouze pozemkoví vlastníci. Volebního práva byly zbaveny téměř 3/4 dosavadních voličů. Král počítal s tím, že úspěšná výprava do Alžírsku v červnu až červenci 1830 mu zajistila dostatečnou popularitu a že se opozice nemusí obávat.

Jménem novinářů jeden z redaktorů vlivných novin *Le National* Adolphe Thiers vydal protest a následujícího dne 27. července 1830 davy studentů, gardistů a dělníků začaly v ulicích Paříže budovat barikády a útočit na vládní budovy. Vláda v čele s krajním reakcionářem knížetem Polignacem byla vývojem událostí zaskočena. Dne 28. července povstalci ovládli radnici a 29. července muselo být z města staženo vojsko. Červencová revoluce během tří dní rozhodla o další vládě Bourbonů. Karel X. abdikoval 2. srpna 1830 ve prospěch svého vnuka a uprchl do Velké Británie.

Mezi vítězi nastal rozkol. Většina v čele s Thiersem, Lafayettem a bankéřem Laffitem usilovala o zavedení konstituční monarchie. Tu měla zabezpečit ústava garantující odpovědnost ministrů vůči parlamentu, nižší volební cenzus a nový monarcha. Dne 7. srpna 1830 se „králem Francouzů“ stal Ludvík Filip Orleánský, syn Filipa Egalité. Na místo bílého praporu Bourbonů byla obnovena trojbarevná vlajka. Ústavní listina z roku 1814 byla změněna jen částečně, ale volební právo bylo rozšířeno na 170 tisíc lidí a byla garantována tisková svoboda.

K moci se dostali bankéři, průmyslníci, advokáti a novináři. Strana odboje (*La Parti de Résistance*) v čele s Fran oisem Guizotem a Casimirem Périerem považovalo nový červencový režim za ten nejlepší, neboť představoval střední cestu mezi zřízením aristokratickým a demokratickým. Naproti tomu Strana hnutí (*Le Parti du Mouvement*) vedená Lafayettem a Laffitem usilovala o rozšíření politických práv a přetvoření Francie v demokratickou monarchii.

Král Ludvík Filip se hlavně staral o uznání své vlády ze strany evropských vlád. Zahraničí se obávalo, že Francie bude podporovat revoluční hnutí za svými hranicemi. Proto se car Mikuláš snažil dohodnout s knížetem Metternichem a pruským králem ve věci případné společné intervence ve Francii.

Díky nátlaku úřadů během voleb a korumpování poslanců měla vláda obvykle zajištěnu většinu v poslanecké sněmovně, která tím pak ovšem nevyjadřovala zájmy většiny. V letech 1830–1840 se vlády měnily hodně často. Na konci 30. let se do popředí dostal ministr zahraničních věcí historik F. Guizot, odpůrce jakýchkoliv změn, ačkoliv veřejnost požadovala snížení kauce pro kandidáty na poslance a zákaz kumulace funkcí poslance a státního úředníka. V průběhu 30. let opozice proti vládě narůstala. Zprava to byli legitimisté, stoupcí Bourbonů svržených v roce 1830, kteří měli značný vliv na venkově. Proti králi stála také církevní hierarchie, která jej považovala za uzurpátora. Zleva to byli republikáni navazující na tradice Velké francouzské revoluce. V opozici byli také bonapartisté, kteří zesílili po převozu ostatků Napoleona I. do Paříže v roce 1840. Po smrti jeho syna Napoleona II., vévody zákupského (von Reichstadt), v roce 1832 v Schönbrunnu u Vídně bonapartisté spojovali své naděje se synovcem Napoleona I. Ludvíkem Napoleonem Bonaparte, synem bývalého holandského krále Ludvíka a nevlastní dcery Napoleona I. Hortensie Beauharnais. Ten se již v letech 1836 v Paříži a 1839 ve Strasbourgu pokoušel neúspěšně iniciovat povstání proti vládám Ludvíka Filipa.

V roce 1840 již většina byla v opozici proti vládě, nehledě na rozvoj průmyslu a obchodu. Vláda na jedné straně podporovala ekonomický rozmach země, na druhé straně spoléhající na většinu v parlamentě zlehčovala názory veřejnosti, která neměla ani úplnou svobodu tisku, ani právo na zakládání politických organizací a veřejná shromáždění. Veřejnost znepokojovaly absolutistické tendence krále i jeho zahraniční politika. Po roce 1840 se požadavek reformy stal všeobecným. Na požadavek snížení majetkové hranice pro získání volebního práva odpověděl Guizot: „Zbohatněte, pánové, prací a stanete se voliči.“

Průmyslová revoluce a období hospodářské konjunktury neodstranily sociální a politické konflikty. Ukazovala se strašná bída dělnických vrstev: nízké mzdy, práce žen a dětí, pracovní knížky, kam každý zaměstnavatel psal své hodnocení, zákaz sdružování. Vedlo to k opakovaným vystoupením a vzpourám dělníků. K nejostřejším došlo v letech 1831 a 1834 v Lyonu. Dělnické vzpoury byly státní mocí pacifikovány s veškerou krutostí.

Podmínky, ve kterých dělníci žili, budily pobouření i mnoha intelektuálů a vedly ke vzniku myšlenek utopického socialismu, hledajícího lék na sociální nespravedlnosti. V programu tajných opozičních organizací, které se ve 30. letech ve Francii tvořily, se myšlenky republikanismu spojovaly s požadavky zlepšení postavení dělníků a zavedení sociálního zákonodárství, které dosud neexistovalo.

Červencová revoluce ve Francii se zasloužila o znovuoživení národně osvobozeneckých hnutí ve Evropě. V srpnu 1830 vypuklo povstání v Belgii, která byla vídeňským kongresem spojena s Nizozemím pod vládou krále Viléma I. (1815–1840). Ten zároveň obdržel Velkoknížectví lucemburské, které bylo spjato s Nizozemím personální unií, ale jako člen Německého spolku.

Stát Viléma I. představoval umělý státní útvar, tvořený částmi, které měly odlišné dějiny, tradice, kulturu a jazyk. Holandsko mělo 2,5 mil. obyvatel, Belgie 3,5 mil., ale v Dolní komoře Generálních stavů měly obě části stejný počet poslanců, což vyvolávalo nespokojenost Belgičanů. Navíc v horní komoře jmenované králem byla většina Holanďanů.

Ani Belgie nebyla stejnorodým územím. V její severní části žili hlavně Vlámové, kteří mluvili jazykem podobným holandštině, zatímco v jižní části převažovali francouzsky hovořící Valoni. Celá Belgie byla katolická, katolický klerus byl proti unii s kalvínským Holandskem a zasahování krále do církevních záležitostí.

Zprávy o červencové revoluci ve Francii vzbudily v Belgii velké naděje. Protivládní nepokoje se změnily v otevřené povstání. Král se rozhodl potlačit povstání za pomoci vojska. To se mu ale nepodařilo, Brusel se v pouličních bojích ubránil. Prozatímní belgická vláda, tvořená liberály a katolíky, vyhlásila 4. října 1830 nezávislost Belgie.

Holandský král požádal velmoci o pomoc proti povstalcům. Mikuláš I. byl ochoten zasáhnout, ale od kolektivní intervence se distancovalo Rakousko, znepokojené situací v Itálii. Chuť k válce nemělo ani Prusko, které se obávalo, že se Belgičané obrátí se žádostí o pomoc na Francii, což by mohlo vést k celoevropské válce. Francouzská vláda byla skutečně pod tlakem veřejného mínění, které doufalo v připojení Belgie k Francii.

Nejvíce znepokojena byla anglická vláda vévody Arthura Wellingtona, která odmítala jak spojení Belgie s Francií, tak i ruskou intervenci a jediné východisko viděla v uznání nezávislosti Belgie. Anglický ministr zahraničí George Hamilton Aberdeen se dohodl s francouzským vyslancem knížetem Talleyrandem na konferenci pěti mocností v Londýně, která v prosinci 1830 přijala usnesení o nemožnosti belgicko-holandské jednoty, tj. o faktické nezávislosti Belgie. V lednu 1831 byla schválena neutralita nezávislé Belgie.

Případná ruská intervence byla znemožněna také povstáním, ke kterému došlo v listopadu 1830 v Polském království, tzv. Kongresovce zřízené v roce 1815 Vídeňským kongresem z podstatné části bývalého Velkovévodství varšavského, která byla formálně v personální unii s Ruskem. Politicky aktivní skupiny polské šlechty byly v opozici k vládě, ale neusilovaly o revoluci. Velký vliv v Království měly zprávy o červencové

revoluci ve Francii a ještě větší o revoluci v Belgii. Dne 29. listopadu 1830 došlo k povstání ve Varšavě, které podpořila část polské vojenské posádky. Povstání lehce zvítězilo ve Varšavě a rozšířilo se do celého Království. Dne 3. prosince 1830 byla utvořena prozatímní vláda. Polský sejm (sněm) se usnesl na detronizaci Mikuláše I. V lednu 1831 vznikla národní vláda v čele s knížetem Adamem Czartoryskim.

Polská armáda byla početně mnohem slabší než ruská a spoléhala na pomoc západních mocností a rusko-rakouský antagonismus.

Ale francouzská vláda jen velmi nesměle a pod tlakem veřejného mínění se pokoušela intervenovat v Petrohradě. Ludvík Filip potřeboval získat uznání konzervativních monarchů, a proto se snažil rozptýlit jejich obavy z vývozu revoluce. Také Anglie nechtěla oslabit pozici Ruska jako protiváhy francouzské revoluce. Obě západní mocnosti odmítaly myšlenku intervence v Polsku.

Porážka Poláků u Ostrołęky v květnu 1831 byla přelomem v průběhu listopadového povstání. Ztráta víry ve smysl boje urychlila konec polsko-ruské války. Ruský velitel gen. Paškevič bez překážek překročil Vislu a přiblížil se k Varšavě od západu. Dne 8. září 1831 hlavní město Království kapitulovalo.

Výbuch povstání v Paříži, Bruselu a Varšavě povzbudil také italské karbonáře, příslušníky tajné revoluční organizace. V únoru 1831 vypukla povstání v Modeně, Bologni a Parmě a odtud se rozšířila do Církevního státu. Povstalecká vláda v Bologni vyhlásila svržení světské vlády papeže.

Metternich byl připraven k vojenské intervenci, neboť se obával rozšíření povstání na rakouské provincie v severní Itálii. Nehledě na francouzské protesty vstoupila rakouská armáda do povstaleckých zemí a všude lehce porazila vzbouřenecká vojska. Moc byla vrácena do rukou papeže, vévody modenského a vévodkyně parmské. V obavě z celkové ztráty vlivu na Italy, kteří počítali s francouzskou pomocí, francouzský premiér Casimir Périer naléhal na papeže, aby souhlasil s liberálními reformami. Totéž radil papeži i Metternich, který se obával, že nadměrné represe a odmítání reforem povedou v Církevním státě k novému povstání. Konference představitelů šesti zemí v Římě předala papeži v květnu 1831 memorandum doporučující reformy. Skutečně v roce 1832 došlo v Církevním státě k novému povstání, které na žádost papeže potlačili Rakušané. Tehdy také francouzská vláda vyslala svá vojska do Ancony, kde tato zůstala až do stažení rakouských vojsk v roce 1838.

Od roku 1831 začal získávat stoupence mladý šestadvacetiletý advokát Giuseppe Mazzini, který se rozešel s karbonáři a v emigraci v Marseille založil nový tajný spolek Mladá Itálie usilující o morální obrození národa a jeho sjednocení v italské republice. Italové měli v tomto směru

spolupracovat i s jinými národy bojujícími o svobodu. Společným cílem měla být federace sesterských republik.

Kapitola 5.

Revoluce 1848–1849

Již první měsíce roku 1848 téměř ve všech evropských zemích přinesly explozi tužeb a aspirací tak, jak se nahromadily v období po Vídeňském kongresu a potlačovaných silami „starého režimu“. Léta 1848–1849 bývají nazývána Jarem národů.

Revoluční hnutí se dotkla téměř celé Evropy, s výjimkou Ruska, ve kterém carský režim nepřipouštěl žádné formy odporu vůči ustálenému pořádku. Nedošlo též k větším vystoupením ve státech Pyrenejského poloostrova a ve Velké Británii, kde po neúspěšném pokusu zorganizovat masové demonstrace na podporu nové petice parlamentu, žádající reformu volebního práva, upadalo chartistické hnutí. K nejostřejším vystoupením došlo ve Francii, Německém spolku, habsburské monarchii a na Apeninském poloostrově.

V lednu 1848 došlo na Sicílii k nepokojům proti Ferdinandovi Bourbonckému, v únoru začalo vření v Paříži. V červencové monarchii Ludvíka Filipa Orleánského existovala různorodá protikrálovská opozice, kterou tvořili zejména stoupenci republiky a bonapartisté. V roce 1846 francouzské zemědělství bylo postiženo velkou neúrodou a krátce nato průmyslová krize vedla k řadě bankrotů a rychlému růstu nezaměstnanosti. Opozice začala organizovat akce tzv. banketů, masových shromáždění, na kterých během pití levného vína byly pronášeny přípitky, např. na počest věčných principů roku 1789. Bankety se konaly nejen v Paříži, ale i v mnoha venkovských městech. Jeden z takových banketů, plánovaný na 22. února 1848, byl vládou zakázán. Bez ohledu na to se dostavil zástup Pařížanů, zvláště studenti. Manifestace pokračovala i dalšího dne. Vláda vyslala vojenské oddíly, padl výstřel, vojáci odpověděli salvou a několik desítek osob bylo zabito. V celé Paříži začali budovat barikády. Vojsko odmítlo střítet do lidu. Ludvík Filip abdikoval a opustil Francii. Dne 24. února byla ustavena Prozatímní vláda složená ze stoupenců reformu, která prohlásila Francii republikou (Druhá republika 1848–1852).

Prozatímní vláda potvrdila úplnou svobodu tisku a shromažďování a přislíbila všeobecné volební právo (v červencové monarchii mohlo volit jen 0,5 % obyvatel). Tak bez většího odporu byla provedena politická revoluce, nastoupila změna režimu, což ovšem nebylo totožné s revolucí sociální. K řešení otázky nezaměstnaných vláda zřídila speciální komisi, která podle místa jednání (Lucemburský palác) se nazývala Lucemburskou. Komise rozhodla o zkrácení pracovního dne (na 10–11 hodin) a zorganizovala tzv. národní dílny, které měly při veřejných pracích zaměstnat

100 tisíc pařížských nezaměstnaných. Slíbena byla také lékařská a potravinová pomoc pro chudé rodiny. V Paříži vládla euforie, vznikla řada klubů, začaly vycházet desítky nových titulů novin a znovu byly vysazovány stromy svobody. Zároveň však došlo k úpadkům mnoha podniků a bank. Bylo nutno zavést nové daně. Brzo se také ukázalo, že tábor vítězů je značně diferencovaný.

Revoluční hnutí zasáhlo také státy Německého spolku. Průběh událostí byl všude podobný – nepokoje ve velkých městech a ústupky monarchů spočívající v ohlášení svobody tisku a shromažďování, povolání liberálních politiků do vlády, příslib ústavy a svolání parlamentu. Všude vznikaly nové noviny, spolky a kluby. Začaly přípravy ke svolání celoněmeckého parlamentu. Pruský král Bedřich Vilém IV. vydal svolání ke svým milovaným Berlínčanům a zúčastnil se pohřbu obětí předchozího pokusu o pacifikaci revolučních vystoupení.

Neúroda roku 1846 a následující krize se dotkla rovněž habsburské monarchie, kde nebyla dosud vyřešena rolnická otázka (roboty). V Uhrách se rozvíjelo národní hnutí a jeden z jeho vůdců – Lajos Kossuth, spojoval hesla autonomie s požadavkem ústavy. Zprávy o revoluci v Paříži dostihly také hlavní místo monarchie Vídeň. Začaly manifestace organizované hlavně studenty. Dne 13. března došlo po náhodných výstřelech k pouličním bojům. Císař Ferdinand Dobrotivý trpící epilepsií se rozhodl k ústupkům. Symbolický význam měla demise kancléře Klemense Metternicha, který měl velký vliv na celou Evropu po roce 1815. Byl dán souhlas k vytvoření Akademické legie, zrušena cenzura, příslibena ústava. Uherská delegace obdržela souhlas k vytvoření uherské vlády v čele s hrabětem Lájosem Batthyányem.

V březnu 1848 rakouská vojska byla přinucena k opuštění lombardského Milána a v Benátkách byla vyhlášena nezávislá republika. Hlavní velitel rakouské armády v Itálii Josef Radecký se stáhl do severoitalských pevností. Král Sardinie a Piemontu Karel Albert, který již v únoru 1848 zavedl ústavu, se rozhodl vyhlásit válku Habsburkům. Podpořili ho zpočátku papež Pius IX., který provedl omezené liberální reformy v Církevním státě, a král Království obojí Sicílie Ferdinand Bourbonský, stejně jako italská demokrata vedení Giuseppe Mazzinim. Zdálo se, že heslo risorgimenta (obrození) je blízko ke své realizaci.

Ve Francii předsevzetí II. republiky vyžadovala peníze, ale rolníci nechtěli platit daně na národní dílny. Hesla socialistického člena Prozatímní vlády Louise Blanca týkající se etatizace bank a progresivní daně, budila obavy velké části podnikatelů. Volby do Shromáždění, ke kterým došlo v dubnu 1848 za účasti všech dospělých mužů, přinesly velkou převahu umírněným republikánům – Straně pořádku. Více než 25 % mandátů

získali monarchisté, stoupenci obou linií Bourbonů. Propagátoři sociální republiky získali necelých 10 % mandátů. Radikální demokraté a socialisté se rozhodli zorganizovat v Paříži demonstraci proti Shromáždění, které se označilo za Ústavodárné, neboť jeho hlavním úkolem mělo být přijetí ústavy II. republiky. Demonstranti vtrhli do jednacího sálu, ale nakonec pod hrozbou vojenského útoku se rozešli. Tato událost vedla k tomu, že nová vláda schválená Shromážděním vydala zákaz organizování shromáždění a tvoření klubů, nechala zatknout vůdce manifestace a rozpustila Lucemburskou komisi. Rozhodla o zrušení národních dílen a vyslání části nezaměstnaných na venkov. Reakcí dělníků bylo červnové povstání v Paříži. Začal boj mezi dělníky a vládním vojskem vedeným gen. Louisem Cavaignacem, kterému Shromáždění svěřilo plné moci. V průběhu bojů zahynul i arcibiskup pařížský, který se pokoušel hrát roli prostředníka. Přesný počet padlých není znám, ale dosahuje několika tisíc, několik desítek tisíc osob bylo uvězněno. Sociální revoluce byla poražena, což vedlo i k ohraničení výdobytků politické revoluce.

V listopadu 1848 Shromáždění schválilo ústavu. Zaručovala všeobecné volební právo, slibovala sociální péči a ochranu práce, ale negarantovala právo na práci. V čele státu měl stát prezident volený ve všeobecných volbách na jedno volební období. Byl zároveň šéfem vlády.

V prosinci 1848 proběhly volby prezidenta. Kandidáty byli gen. Louis Cavaignac, demokrat Alexandr Ledru-Rollin, socialista François Raspail a synovec Napoleona I. princ Ludvík Napoleon Bonaparte. Naproti vítězství se 70 % hlasů dosáhl princ Bonaparte, kterého podporoval hlavně venkov.

V Německém spolku bylo revoluční hnutí spjato s myšlenkou sjednocení celého Německa. Neznali ale, jestli má jít o monarchii či republiku, o federaci dosavadních států či nový stát. Jestli to bude monarchie, budou-li v čele státu Hohenzollernové (maloněmecké řešení) nebo Habsburkové (velké Německo). Na území Pruska a Rakouska bydlelo 60 % obyvatel Německého spolku. Tyto otázky měl zodpovědět celoněmecký parlament ve Frankfurtu. Ve všech státech Spolku byly provedeny volby podle různých volebních řádů. Volby byly bojkotovány pouze v Čechách. Bylo zvoleno 800 poslanců, mezi kterými převažovali profesori, učitelé, právníci a spisovatelé. Parlament zahájil svá jednání v červnu 1848, bylo proneseno mnoho projevů o svobodě národů, ale brzo začaly převažovat výpovědi o historické moci Německa a nedopuštění odtržení jediné pídě německé půdy (Poznaňsko, české země). Parlament zvolil prozatímním správcem Říše arcivévodu Jana Habsburského, považovaného za demokrata, neboť se oženil s dcerou poštmistra. Arcivévoda jmenoval vládu, která však neměla žádnou moc.

Mezitím se v Prusku podařilo králi Bedřichu III. úplně potlačit revoluční hnutí. Bylo zastaveno mnoho novin, parlament byl v prosinci 1848 rozpuštěn a Bedřich III. vydal oktrojovanou ústavu, která zaváděla nepřímou volbu parlamentu a zodpovědnost ministrů králi.

V Rakousku v dubnu 1848 císař vydal ústavu a přislíbil svolání zákonodárního sboru. Volby měly být nepřímé a volební právo ohraničeno majetkovým cenzem. V květnu 1848 ve Vídni došlo k novým vystoupením proti císaři, který byl nucen vyhlásit volby do budoucího sněmu. Pro nezaměstnané byly organizovány veřejné práce. Císařský dvůr opustil hlavní město. V červenci byl zahájen říšský sněm, který až do září jednal o rolnické otázky. Teprve v září bylo schváleno zrušení roboty. Odškodnění měli platit částečně sami rolníci, částečně stát.

Sjednocení italských sil proti Rakousku pod vedením Karla Alberta nepřineslo výsledky. Poté od sardinského krále odstoupili papež i král Království obojí Sicílie. Karel Albert v červenci 1848 utrpěl velkou porážku u Custozy od rakouského maršála Josefa Radeckého a byl nucen uzavřít příměří s císařem.

V Uhrách, které obdržely vlastní vládu a ústavu a tvořily s Rakouskem jen personální unii, se vyostřovaly spory mezi vládnoucími Maďary a ostatními národnostmi svatoštěpánské koruny. V září 1848 chorvatský bán Josip Jelačić vystoupil vojensky proti uherské vládě. Narůstal konflikt mezi uherskou vládou a panovníkem.

V říjnu 1848 došlo ve Vídni k novým nepokojům. Císař znovu opustil hlavní město, říšský sněm se přestěhoval do Kroměříže. Po třech týdnech bojů armády knížete Windischgrätze a bána Jelačiče zvítězily nad povstanci. Začal teror, mnoho vůdců povstání bylo odsouzeno k smrti. V prosinci 1848 císař Ferdinand abdikoval v Olomouci a na trůn nastoupil jeho synovec František Josef I. (1848–1916).

Ve Francii upevnil v průběhu roku 1849 svou moc prezident Ludvík Bonaparte. Umně lavíroval mezi vzájemně soupeřícími skupinami, zdůrazňoval, že reprezentuje zájem všech, zájem státu a ne jednotlivých skupin a že udržuje bezprostřední styk s lidem bez prostřednictví politických stran. Tento způsob vlády bývá označován jako bonapartismus nebo césarismus. Prezident levici zdůrazňoval své dřívější vztahy ke karbonářům, vystupoval jako stoupenec všeobecného volebního práva. Vůči pravici vystupoval jako obránce pořádku a náboženství. Hlavním prezidentovým kapitálem bylo jeho příjmení symbolizující spojení tradice velikosti Francie s tradicí francouzské revoluce.

V novém Zákonodárném shromáždění zvoleném v květnu 1849 měla většinu Strana pořádku, ačkoliv počet demokratů ve srovnání s rokem 1848 vzrostl. Shromáždění schválilo nové zákony, omezující politickou

demokracii a zvětšující vliv duchovenstva na školství, volební právo bylo omezeno cenzenem stálého pobytu, což zbavovalo volebního práva asi 1/3 dosavadních voličů, byl ohlášen zákaz stávek, ohraničena svoboda tisku. Prezident, jehož kadence se chýlila ke konci, se rozhodl provést státní převrat – nový 18. brumaire. Dne 2. prosince 1851 ve výročí bitvy u Slavkova a korunovace Napoleona I. prezident nechal zatknout řadu poslanců, ohlásil rozpuštění parlamentu a obnovení všeobecného volebního práva. Zorganizoval plebiscit, ve kterém se 90 % voličů vyslovilo za prodloužení volebního období prezidenta na 10 let. Místo jednoho Shromáždění byly zřízeny tři zákonodárné sbory. V listopadu 1852 další plebiscit rozhodl o obnovení císařství (8 mil. hlasů pro, 200 tis. proti).

Přestože ve většině zemí Německého spolku bylo revoluční hnutí pacifikováno, frankfurtský parlament nadále zasedal. V březnu 1849 schválil demokratickou ústavu budoucího sjednoceného Německa. Po dlouhých sporech zvítězila koncepce „malého Německa“ (tj. bez rakouských a českých zemí) a parlament se slavnostně obrátil na pruského krále Bedřicha Viléma IV., aby přijal německou císařskou korunu. Ale pruský král odmítl. Velkou roli hrály obavy z reakce Ruska a Rakouska. Rusko již v roce 1848 dalo najevo, že sjednocení Německa je v rozporu s jeho zájmy. Habsburská říše neměla důvod připustit odnětí své hegemonie v Německém spolku.

Za této situace frankfurtský parlament neměl další budoucnost. V červnu 1849 byl rozehnan württemberským vojskem, neboť poslední zasedání se konalo ve Stuttgartu. Němečtí republikáni se ještě pokoušeli zorganizovat povstání na obranu frankfurtské ústavy, ale to bylo potlačeno v červenci 1849 pruskými vojsky.

Na území habsburské monarchie trvaly počátkem roku 1849 boje v Uhrách. V dubnu 1849 uherský sněm provedl detronizaci Habsburků a vyhlásil republiku v čele s Lajosem Kossuthem. V květu 1849 ruská armáda pod velením Ivana Paškeviče vstoupila na uherské území, uherské vedení bylo nuceno kapitulovat.

V březnu 1849 vystoupil proti Habsburkům také král Sardinie a Piemontu Karel Albert. Ještě v témže měsíci byl poražen rakouským maršálem Josefem Radeckým u Novary. Po porážce abdikoval ve prospěch svého syna Viktora Emanuela II.

Na scéně zůstali jen italští republikáni: Benátská republika vytvořená v únoru 1849 a Římská republika, ve které hlavní roli hráli Garibaldi a Mazzini. Papež Pius IX. od listopadu 1848 pobýval na území Království obojí Sicílie. V souladu se sliby, které dal francouzským katolíkům, Ludvík Bonaparte poskytl vojenskou pomoc papeži. V červenci 1849 padla Římská republika a byl obnoven Církevní stát. Francouzské oddíly setr-

valy ve Věčném městě až do roku 1870. V srpnu 1849, po dlouhodobém obležení, rakouská vojska dobyla Benátky.

V březnu 1849 císař František Josef I. rozpustil kroměřížský říšský sněm a vydal oktrojovanou ústavu. Začala éra Bachova absolutismu, která trvala až do roku 1859. Císařství se stalo centralistickou absolutistickou monarchií.

Konkrétními výsledky revoluce 1848–1849 byly ústava v Sardinsko-piemontském království a v Prusku, všeobecné hlasovací právo ve Francii, zrušení feudálních přežitků v habsburské monarchii a Německém spolku.

Kapitola 6.

Krymská válka a Evropa

Osmanská říše prožívala od 18. století vnitřní krizi, množily se separatistické tendence, proti svrchovanosti sultána a Turků stále aktivněji vystupovaly balkánské národy. Bojů o podíl na dělení „nemocného muže Evropy“ se v 19. století účastnili Rusko, Rakousko, Francie a Velká Británie.

Rusko, hraničící bezprostředně s Tureckem, usilovalo především o získání kontroly nad Černým mořem a užívání Bosporu a Dardanel spojujících toto moře se Středozeím. Snaha o kontrolu Cařihradu – „druhého Říma“ – byla cílem zahraniční politiky již za Kateřiny II. Ruský stát ve svém úsilí o získání dědictví po Turecku využíval dvě myšlenky: ochranu pravoslavného obyvatelstva Osmanské říše a panslavismus.

Velká Británie byla také zainteresována kontrolou nad úžinami, stejně jako snahou o upevnění svého panství ve Středozeím a rozvoj obchodu s Tureckem. Habsburská monarchie nechtěla připustit vliv Ruska na Balkáně, kde měla své vlastní zájmy. Francie neměla bezprostřední zájmy na Balkáně, ale usilovala o rozšíření svého vlivu na Blízkém východě a v severní Africe. Hlásila se k ochraně katolického obyvatelstva Osmanské říše.

V první polovině 19. století rozdílné a protichůdné zájmy evropských mocností vedly ke změnám spojenectví a poněkud nekonsekventní politice vůči Turecku. Když hrozilo, že některá z mocností získá příliš velkou kořist, všechny ostatní bránily zásadu územní jednoty tureckého státu.

V roce 1850 se začal zostřovat spor mezi katolickým a pravoslavným duchovenstvem o svatá místa, tj. o právo spravovat svatyně v Betlémě a Jeruzalémě. V tomto sporu na straně katolíků stála francouzská diplomacie, na straně pravoslavných ruská. Vedlo to k francouzsko-ruské rivalitě o vliv na Turecko. Ruský car Mikuláš I. začal přípravy k válce s Tureckem. Počítal s podporou rakouského císaře Františka Josefa I., kterému roku 1849 pomohl při potlačení uherského povstání, a také s přátelskou neutralitou Pruska. S cílem získat spolupráci Velké Británie navrhl britskému ministru zahraničních věcí Henrymu Johnovi Palmerstonovi podíl na dělení sfér vlivu v Turecku. Pro sebe Rusko rezervovalo Cařihrad a vliv na Balkáně, pro Británii vliv na Krétě a v Egyptě. Tento projekt však byl Británií odmítnut.

Nato se Mikuláš I. obrátil na tureckého sultána s ultimativními požadavky týkajícími se práv Ruska na ochranu pravoslavných obyvatel Turecka. Po sultánově odmítnutí ruská vojska v červnu 1853 vstoupila

do podunajských knížectví Moldavska a Valašska, která byla autonomní součástí Turecka. Reakcí Turecka bylo vypovězení války Rusku v říjnu 1853.

První rusko-turecká střetnutí přinesla ruská vítězství. Největšího dosáhla ruská flotila pod velením admirála Pavla Nachimova, když zničila velkou část tureckého námořnictva na Černém moři u Sinope v listopadu 1853.

Ale v roce 1854 se podstatně zhoršila mezinárodní situace Ruska. V březnu 1854, znepokojeny možností ruských úspěchů, do války na straně Turecka vstoupily Francie a Velká Británie. Lokální rusko-turecký konflikt se změnil v evropskou válku. Počátkem roku 1855 se k Turecku připojilo také Sardinské království. Válečné události probíhaly hlavně na Krymském poloostrově. Na Krymu se vylodily desetitisícové vojenské sbory Francie a Velké Británie. Rakousko nejenže neposkytlo pomoc Rusku, ale naopak vyslalo svá vojska do Moldavska a Valašska, zatímco Rusko se muselo z těchto území stáhnout.

Hlavní boje probíhaly o město a pevnost Sevastopol. Rusové se pod vedením admirála Pavla Nachimova bránili po celý rok, ale v září 1855 byli nuceni město opustit. Britská a francouzská vojska disponovala lepšími zbraněmi, jejich karabiny měly dostřel 900 m, zatímco ruské jen 200 m. Ruská armáda, hůře vyzbrojená, trpěla špatným zásobováním a neschopným velením části velitelů.

V době války došlo ke změně na ruském trůnu. Dosavadní car Mikuláš I. zemřel a v březnu 1855 na trůn nastoupil jeho syn Alexandr II. Po skončení bojů o Sevastopol obě strany usilovaly o ukončení vojenských akcí.

Od února do března 1856 probíhal v Paříži mírový kongres za účasti představitelů Ruska, Rakouska, Francie, Pruska, Sardínie, Turecka a Velké Británie. Jednání řídil nemanželský syn Napoleona I., tehdejší francouzský ministr zahraničních věcí Alexandr Walewski.

Kongres zaručil územní integritu tureckého státu a také autonomii Srbska, Moldavska a Valašska, turecký sultán se zavázal zajistit rovná práva křesťanů a muslimů. Černé moře mělo být neutrální, tzn. že žádný stát zde nesměl operovat s vojenskými loděmi. Dunaj měl být přístupný obchodním lodím všech států, kontrola dunajské delty byla vrácena Turecku.

Krátce po skončení pařížského kongresu začal proces osamostatňování podunajských knížectví Moldavska a Valašska. V roce 1859 byl do jejich čela zvolen jako hospodar plk. Alexandr Cuza. V roce 1861 došlo ke sjednocení obou knížectví, která přijala název Rumunsko. Tento název měl připomínat římský původ zdejšího obyvatelstva (římská provincie Dacie). Suverenita Turecka nad Rumunskem měla nadále čistě formální

charakter. Kníže Alexandr provedl řadu reforem, ale v roce 1866 byl svržen liberální opozicí. Na trůn byl povolán Karel (Carol I.) Hohenzollern-Sigmaringen, s jehož nástupem vyslovily evropské velmoci souhlas.

Dalším autonomním teritoriem, které získalo garance pařížského kongresu, bylo Srbsko, které mělo tehdy jen asi 40 tisíc km². Počátek jeho autonomie se datoval do dob velkých protitureckých povstání v letech 1804–1813 a 1815. Vůdci těchto povstání byli Karadjordje (Černý Jiří) a Miloš Obrenovič. Prvním dědičným vládcem autonomního Srbska se stal Obrenovič, který pravděpodobně v době druhého povstání nechal svého rivala zlikvidovat. Vražda byla počátkem boje o trůn mezi Obrenoviči a Karadjordjeviči, který trval až do 20. století. V roce 1830 došlo k odsunu velkých tureckých vlastníků půdy, která byla rozdělena mezi drobné rolníky. V 50. a 60. letech zesílilo mezi Srby úsilí o získání úplné nezávislosti na Turecku a osvobození jižních Slovanů. V roce 1867 Turecko odsunulo ze Srbska svá vojska, i když i nadále si ponechávalo formální svrchovanost.

Porážka, kterou Rusko v Krymské válce utrpělo, byla šokem pro velkou část ruské společnosti a vedla k poznání nezbytnosti změn. Nástup nového cara přál úsilí o reformy. Rusko ovšem i nadále zůstávalo absolutistickou monarchií se samovládou cara, ale v 60. letech zde byla provedena řada závažných reforem, které ve svém důsledku umožnily hospodářský a civilizační pokrok. Úsilí úřadů napomáhalo oživení činnosti liberálně demokratických středisek, která prováděla jak legální, tak i konspirační činnost, a organizovala také rolnická povstání živelného charakteru.

V Polském království, které bylo součástí Ruska, vyústil boj polského lidu za obnovení nezávislého polského státu roku 1863 v ozbrojené tzv. lednové povstání. Polské království bylo nejvýznamnější součástí rozděleného Polska. Přes úspěch průmyslového vývoje bylo Polské království agrární zemí, v níž převládala šlechtická a statkářská držba půdy. Vládnoucí postavení zaujímal šlechta, jejíž některé skupiny chtěly obnovit polský stát v hranicích z roku 1772. Souhlasily i se sjednocením obnoveného Polska s Ruskem ve formě personální unie pod vládou dynastie Romanovců. Naproti tomu tábor polské demokracie složený z části šlechty, inteligence a měšťanstva požadoval ozbrojené povstání polského lidu za vytvoření svobodného, nezávislého, demokratického Polska.

Všeobecný růst nespokojenosti přinutil carskou vládu, aby se pokusila o kompromis s polskou šlechtou. V březnu 1861 byla obnovena státní rada Polského království a byla zřízena komise pro osvětu a církevní záležitosti v čele s Alexandrem Wielopolskim, stoupencem carismu. Převážná část šlechty však zaujala vůči Wielopolskému nepřátelské stanovisko.

V létě 1862 jmenovala ruská vláda novým místodržitelem v Polsku velkoknížete Konstantina a hraběte Wielopolského náčelníkem civilní správy. Tato opatření však nemohla zastavit příliv revoluční nálady. Na oba byl spáchán atentát.

Dne 22. ledna 1863 vyhlásil ilegální Ústřední národní výbor začátek povstání. Diktátorem povstání byl jmenován Marian Langiewicz. V květnu 1863 se vytvořila národní vláda, která jmenovala knížete Władysława Czartoryského vyslancem ve Francii a Anglii, odkud očekávala pomoc. Carismu se však podařilo povstání potlačit. Začalo nelítostné účtování, popravy, nucené přesídlování obyvatelstva. Po povstání bylo konfiskováno 1660 statků, udělena kontribuce, zrušeny zbytky autonomie, omezena samospráva a prováděna rusifikace školství. V roce 1872 bylo Polské království zrušeno a nahrazeno Poviselským krajem tvořeným 10 guberniemi s 85 okresy. V roce 1864 bylo zrušeno více než 100 klášterů a vydán zákaz styku biskupů s římskou kurií. V roce 1875 byla zrušena uniátská řeckokatolická církev.

Krymská válka upevnila postavení Francie a Velké Británie v evropské politice, posílila jejich vliv v Orientu. Francie dosáhla vojenského úspěchu nad nejvýznamnějším strůjcem své porážky z let 1814–1815 a na čas se stala první kontinentální mocností.

Moc ve II. císařství byla plně v rukou císaře Napoleona III. V plebiscitu v roce 1852 více než 97 % voličů souhlasilo s císařstvím a Napoleon byl přesvědčen o podpoře většiny obyvatelstva. Císař jmenoval a odvolával ministry, měl zákonodárnou iniciativu a podstatný vliv na schvalování zákonů. Tři zákonodárné instituce disponovaly pouze ohraničenými kompetencemi. Volby do zákonodárského sboru byly na základě všeobecného volebního práva, ale protože existoval zákaz činnosti politických stran a volby organizovala státní administrativa, vládní kandidáti zpravidla zvítězili. Ve značné míře byla omezena svoboda tisku a shromažďování, administrativním rozhodnutím mohly být zastaveny nebo zakázány noviny, stejně tak opoziční politici mohli být internováni nebo vypovězeni z Francie. V prvních letech císařské vlády velká část společnosti byla spokojena. Francie prožívala období hospodářské konjunktury. Byly budovány silnice a nové železnice, představována Paříž, rostla průmyslová produkce.

Došlo ke zlepšení postavení dělníků a rolníků. Zlepšení bylo relativní, dále existovaly čtvrti chudiny, chybělo pracovní zákonodárství, existoval 10–12hodinový pracovní den, ale reálné mzdy rostly a všeobecná konjunktura chránila před nezaměstnaností. Postupně bylo zpřístupňováno vzdělání v základní škole.

Zdálo se, že stát řízený osobními vládami císaře, za pomoci administrativního aparátu a lidových referend, může v podmínkách hospodářské

konjunktury a úspěchů zahraniční politiky dobře fungovat. Ale ani možnost zbohatnutí neoslabila tlak na rozšíření občanských svobod a umožnění plného politického života. Ani zlepšení životních podmínek pracujících vrstev či dobročinnost neeliminovaly snahy o skutečnou změnu jejich postavení, získání sociálního zákonodárství a nivelizaci velkých sociálních rozdílů. V 60. letech se aktivizovala politická opozice liberálů a republikánů. Množila se také vystoupení dělníků a stále více stoupců získávaly názory Blanquiho a Proudhona.

Císař se rozhodl přistoupit k reformám zřízení. V roce 1864 dělníci získali právo sdružování a stávek. Postupně začaly vznikat politické strany a koncem 60. let byly rozšířeny kompetence Zákonodárského sboru a Senátu. Poslanci získali právo zákonodárné iniciativy a vznášení interpelací na jednotlivé ministry. Značně byly rozšířeny možnosti tisku, pouze soud mohl rozhodnout o jeho zastavení. V roce 1870 byla přijata zásada, že ministři jsou odpovědní parlamentu. Tak se na svém konci II. císařství stalo parlamentním státem. Ještě v posledním referendu 80 % voličů podpořilo císařovy reformy.

Politika Velké Británie, kde od roku 1837 vládla královna Viktorie, se vyznačovala třemi základními rysy: dynamickým hospodářským rozmachem (polovina světové produkce oceli a textilu), budováním koloniálního impéria a ovládnutím moří. V evropské politice byla Británie zainteresována především na udržení rovnováhy sil mezi kontinentálními mocnostmi.

Viktoriánská Británie byla parlamentní monarchií s bipartijním systémem. U moci se střídaly vlády tvořené konzervativci (bývalí toryové) a liberály (bývalí whigové). V 50. letech začínali své politické kariéry budoucí velcí vůdcové těchto dvou stran: Benjamin Disraeli a William Gladstone. Rozdíly v programech obou stran nebyly velké a mechanismus cyklické změny vládnoucích vrstev a nezbytnost získání podpory ve volbách vedly k pragmatismu a hledání východisek dle aktuálních potřeb státu. Veřejné mínění mělo vliv na způsob vládnutí, neboť v Británii existovala svoboda tisku a slova. Vedle Times, které vycházely již od roku 1785, vznikla řada nových novin. InSTITUTE Hyde Parku, kde každý mohl veřejně hlásat své názory, byla symbolem svobody slova.

K hlavním problémům politického života Velké Británie patřila reforma volebního práva. Změny zavedené v roce 1832 dávaly volební právo pouze asi 20 % mužů. V rozsahu volebního práva zůstávala Británie pozadu za Francií a později i za Německem. V letech 1866–1867 s návrhem reformy volebního práva vystoupil Gladstone jménem liberálů a Disraeli jménem konzervativců. Nakonec parlament schválil v roce 1867 zákon snižující majetkový cenzus a nově rozdělil volební obvody. Po

této volební reformě získalo volební právo již 40 % Angličanů. Koloniální expanze a hospodářský rozvoj přinesly zlepšení postavení dělníků. Činnost odborů (Trade Unions), vzrůst reálných mezd a vládní politika vedly k tomu, že značná část dělníků, zvláště kvalifikovaných, značně zlepšila své životní podmínky.

Britským vládám se nepodařilo vyřešit otázku Irska. Po období velkého hladu ve 2. polovině 40. let, způsobeného hnilobou brambor, kdy zemřelo více než milión lidí, trval v Irsku nadále ostrý konflikt mezi anglickými majiteli půdy a jejími irskými nájemci. Tento konflikt měl nejen sociální, ale i nacionální a náboženský rozměr. V 60. letech rozšířilo svou činnost irské hnutí féniánů (podle jména legendárního irského hrdiny Finna Mac Cumaila). Organizace féniánů, založená v roce 1858, usilovala za pomoci teroristických metod o svržení anglické nadvlády na ostrově.

Kapitola 7.

Secesní válka v USA

Spojené státy americké před secesní válkou 1861–1865 tvořilo 31 států s 23 mil. obyvatel. Na Východě se prudce rozvíjel průmysl, na Středozápadě a Jihu prosperovalo zemědělství, železnice protkala osídlené oblasti, v kalifornských dolech se těžilo zlato. Nová Anglie a středoatlantické státy byly hlavními středisky výroby, obchodu a financí. Základními produkty této oblasti byly textilie, dřevo, oděvy, strojní zařízení, kůže a vlněné zboží. Na Jihu byla hlavním zdrojem bohatství produkce bavlny, podél pobřeží pěstovali rýži, v Louisianě cukrovou třtinu a v pohraničních oblastech tabák. Produkce bavlny se během 50. let téměř zdvojnásobila. Poskytovala materiál severním textilkám a tvořila také přes polovinu objemu vývozu USA.

Rozdíly mezi zájmy Severu a Jihu se stále více vyhrcovaly. Jižané, kteří nelibě nesli, že obchodníci ze Severu bohatnou na obchodu s bavlnou, připisovali zaostalost své oblasti hospodářskému rozkvětu Severu. Severané naopak prohlašovali, že za relativní zaostalost oblasti nese plnou zodpovědnost otroctví.

Otázka otroctví se stala jablkem sváru mezi Severem a Jihem již v roce 1830. Na Severu stále více vzrůstal vliv abolitionismu (hnutí za zrušení otroctví). Stoupenci abolitionismu se energicky stavěli proti šíření otroctví do oblastí, které ještě nebyly organizovány do státních útvarů. Počet černého obyvatelstva v 15 jižních státech převyšoval o polovinu počet bělochů, zatímco na Severu tvořili nevýrazný zlomek.

Od poloviny 40. let 19. století zastínila otázka otroctví všechny ostatní problémy americké politiky. Jih – od Atlantiku k řece Mississippi a za ní – byl relativně jednolítým politickým útvarem shodujícím se ve všech základních principech. Většina jižanských plantážníků považovala otroctví za nezbytný a neměnný jev. Pěstování bavlny s použitím pouze primitivních nástrojů nabízelo mimořádně vhodné využití otroků. Poskytovalo práci 9 měsíců v roce a umožňovalo zaměstnání nejen mužů, ale i žen a dětí.

Před rokem 1830 charakterizoval správu plantáží starý patriarchální systém, vyznačující se jednoduchými metodami řízení a osobního dozoru nad otroky, vykonávaného jejich majitelem. Avšak po roce 1830, kdy bylo zavedeno pěstování bavlny na velkých plochách, přestal majitel postupně vykonávat přímý osobní dozor nad svými otroky a zaměstnával profesionální dozorce, jejichž postavení záviselo na schopnosti dostat z otroků maximální pracovní výkon.

Zatímco mnoho plantážníků nadále zacházelo se svými otroky slušně, vyskytovaly se případy bezcitné krutosti, zejména pokud šlo o přetrhávání rodinných svazků. Nejostřejší kritika otroctví se však netýkala nelidskosti dozorců, ale porušování základního práva každého člověka na svobodu.

Pěstování bavlny a s ním související systém pracovní síly začal na Jihu představovat značné kapitálové investice. Ze zanedbatelných výnosů vzrostla produkce bavlny v roce 1800 na 16 tisíc, v roce 1820 na 72 tisíc a v roce 1840 již na 300 tisíc tun ročně. V roce 1850 bylo 7/8 světové produkce bavlny vypěstováno na jihu USA. Růst produkce kráčel ruku v ruce s šířením otroctví.

Protiotrokářské hnutí zaznamenalo prvně úspěch roku 1808, kdy Kongres zrušil dovoz otroků z Afriky. Později tvořili opozici hlavně kvakeři, příslušníci protestantské sekty zavrhuující vnější bohoslužebné obřady, církevní organizaci a odmítající plnit některé veřejné povinnosti (přísahu, vojenskou službu apod.). Dvacátá léta byla svědkem nové fáze agitace, která do značné míry pramenila z demokratického idealismu té doby a nového zájmu o sociální spravedlnost pro všechny.

Ve své extrémnější podobě bylo abolicionistické hnutí v USA bojovné a nekompromisní, neústupně požadující okamžité zrušení otroctví. Příkladem může sloužit William Lloyd Garrison z Massachusetts, který v roce 1831 začal vydávat noviny *The Liberator*. Garrison probudil v Severanech vědomí, že instituce otroctví, kterou považovali za nezměnitelnou, je špatná. Jeho snahou bylo ukazovat veřejnosti nejodpudivější stránky otroctví a kritizoval otrokáře jako tyrany a obchodníky s lidskými životy. Neuznával žádná práva pánů, žádné kompromisy, netoleroval žádný odklad.

Jedna etapa hnutí za zrušení otroctví se týkala pomoci otrokům uprchnout do bezpečí na Severu anebo přes hranice do Kanady. Důmyslná síť tajných stezek, známá jako „podzemní železnice“, vznikla ve 30. letech ve všech státech Severu. Její nejúspěšnější operace se odehrávaly na území Severozápadu. Odhaduje se, že jenom v Ohio – v letech 1830–1860 – byla poskytnuta pomoc minimálně 40 tis. uprchlíků. Počet místních spolků za zrušení otroctví vzrostl do roku 1840 na 2 tisíce s 200 tis. členy.

Přes úsilí aktivních abolicionistů učinit z otroctví otázku svědomí, se Severané jako celek hnutí za zrušení otroctví nezúčastnili. Byli zaneprázdnění vlastními zájmy a otroctví považovali za problém, který si mají vyřešit Jižané. Podle jejich názoru ohrožovala bezuzdná agitace protiotrokářských fanatiků integritu samotné americké Unie.

Připojení Texasu v roce 1845 a územní zisky na Jihozápadě přeměnily morální otázku otroctví ve žhavý politický problém. Nová území uči-

nila z obnovené otrokářské expanze skutečnou pravděpodobnost. Jelikož v Texasu již otroctví existovalo, vstoupil přirozeně do Unie jako otrokářský stát. Avšak Kalifornie, Nové Mexiko a Utah otroctví neměly a když se USA roku 1846 připravovaly na převzetí těchto oblastí, vyskytly se rozporné návrhy, co s nimi.

Extrémisté na Jihu prosazovali, aby celé území získané od Mexika bylo otevřeno otrokářům. Neústupní, proti otroctví zaujatí Seveřané naopak požadovali, aby žádná nová oblast otroctví nepřipouštěla.

Kompromisní řešení navrhovala, aby Kalifornie byla přijata jako stát s ústavou zaručující svobodnou půdu (tj. zákaz otroctví) a zbytek nově připojeného území měl být rozdělen na dvě části – Nové Mexiko a Utah – a uspořádáno bez zmínky o otroctví. Tato opatření, známá jako Kompromis roku 1850, byla přijata Kongresem.

Kompromis roku 1850 předpokládal také vytvoření účinnějšího aparátu k zajišťování uprchlíků a jejich vracení majitelům. To se dotklo mnoha Seveřanů, kteří se honu na utečence odmítli zúčastňovat. Namísto toho uprchlíkům na útěku pomáhali. V roce 1852 vyvolala senzaci kniha Harriet Beecher-Stoweové *Chaloupka strýčka Toma*. Román ukázal, jak neoddělitelná je krutost od instituce otroctví a jak zásadně nesmiřitelné jsou svobodná a otrokářská společnost. Kniha vyvolala vlnu nadšení pro zrušení otroctví mezi mladými i starými, protože apelovala na základní lidské city – rozhořčení nad nespravedlností a soucit s bezmocnými jedinci vystavenými nemilosrdnému vykořisťování.

V roce 1854 se opět začalo jednat o otroctví na území Unie. Předmětem sporu byla oblast, kde nyní leží Kansas a Nebraska. Podle Missourského kompromisu z roku 1820 bylo v celé této oblasti otroctví zakázáno. Ale senátor z Illinois Stephen Douglas tvrdil, že Missourský kompromis byl nahrazen Kompromisem z roku 1850, který ponechal Utahu a Novému Mexiku v otázce otroctví volnou ruku. Podle jeho plánu měla být vytvořena dvě území – Kansas a Nebraska – a osadníkům mělo být dovoleno převážet si do nich otroky. Sami obyvatelé si měli určit, zda vstoupí do Unie jako svobodné nebo otrokářské státy.

Projednávání tohoto návrhu zákona provázely zuřivé debaty. Tisk ve svobodných státech ho ostře odsoudil. Přesto senát nakonec návrh schválil.

Strana whigů, která se do otázky rozšiřování otroctví nevměšovala, zanikla a místo ní se o slovo přihlásila nová organizace – Republikánská strana, jejímž prvořadým požadavkem bylo skoncování s otroctvím v celé federaci. Nová strana si získala značnou část Severu. Jedním z jejích vůdců se stal illinoiský právník Abraham Lincoln, který vždy považoval otroctví za zlo.

V říjnu 1859 se fanatici protiotokářského hnutí John Brown s pomocí několika abolicionistických extrémistů zmocnil federálního skladu zbraní v Harper's Ferry na území dnešní Západní Virginie. Avšak místní občané Browna s jeho muži zajali.

Fanatici hnutí za zrušení nevolnictví vynášeli Browna jako bojovníka za velkou věc. Většina Severanů však jeho čin odsoudila, protože v něm spatřovala útok na právo a pořádek. Brown byl odsouzen za spiknutí, velezradu a vraždu a v prosinci 1859 oběšen.

Do prezidentských voleb roku 1860 Republikánská strana nominovala Abrahama Lincolna. Strana slibovala mj. zavedení cel na ochranu domácího průmyslu a přijetí zákona, který by umožňoval zabírat na Západě ladem ležící půdu. Nejednotnost Demokratické strany, vedené Stephenem Douglasem, pomohla Republikánské straně volby vyhrát. Jižní Karolína prohlásila před volbami, že pokud bude prezidentem zvolen Lincoln, vystoupí z Unie. Jakmile byl Lincoln zvolen, Jižní Karolína a další jižní státy z USA vystoupily a 8. února 1861 vytvořily Konfederované státy americké.

Dne 4. března 1861 byl Abraham Lincoln uveden do funkce prezidenta USA. Ve svém inauguračním projevu odmítl uznat odtržení jižních států a prohlásil je za právně neplatné. Jeho řeč končila výzvou k obnovení svazku Unie.

Válku Jihu a Severu začala 12. dubna 1861, když vojska jižní Konfederace obsadila pevnost Fort Sumter v Charlestonu v Jižní Karolíně. K sedmi odtrženým státům, které zvolily svým prezidentem Jeffersona Davise, se postupně přidávaly další otrokářské státy, které dosud zachovávaly loajalitu USA. Virginie se odtrhla od USA 17. dubna 1861 a rychle následovaly Arkansas a Severní Karolína. Na stranu Konfederace přešel i dosavadní velitel armády Unie plk. Robert E. Lee.

Lidé na obou stranách vstupovali do války s velkými nadějemi na brzké vítězství. V surovinových a lidských zdrojích měl Sever rozhodnou převahu. 23 severní státy s 22 milióny obyvatel se postavily proti 11 jižním státům s 9 milióny. Průmyslová nadvláda Severu zajišťovala dostatek zařízení k výrobě zbraní a munice, ošacení a jiného potřebného materiálu.

Většina námořnictva byla na začátku války v rukou Unie, bylo však roztroušené a slabé. Lincoln vyhlásil blokádu jižního pobřeží a ta do roku 1863 téměř úplně zabránila dopravě bavlny do Evropy a dovozu munice, ošacení a léků, které Jih tolik potřeboval. Flotila Unie připlula do ústí řeky Mississippi, kde donutila složit zbraně největší město jihu – New Orleans.

V údolí Mississippi šla vojska Unie téměř od jednoho vítězství ke druhému. Byla proražena dlouhá konfедераční linie v Tennessee, což umož-

nilo obsazení západní části tohoto státu. Po dobytí Memphisu na řece Mississippi mohla vojska Unie postoupit 320 km do nitra Konfederace. Vojska Unie v čele s gen. Ulissem Grantem pomalu, ale vytrvale postupovala na jih s cílem získat naprostou kontrolu nad Mississippi. V červenci 1863 dobyl Vicksburg a zajal nejsilnější konfедераční armádu na Západě. Řeka se octla zcela v rukou Unie. Konfederace byla rozštěpena na dvě části.

Ve Virginii šla naopak vojska Unie od porážky k porážce. Ve sledu krvavých pokusů dobýt hlavní město Konfederace Richmond byly jednotky Unie několikrát odraženy. Obě strany utrpěly těžké ztráty.

Dne 1. ledna 1863 vydal prezident USA Lincoln Prohlášení o emancipaci, jímž osvobodil otroky ve vzbouřených státech a vyzýval je, aby se přidali k ozbrojeným silám Severu. Za hlavní cíl války, vedle záchranu Unie, označil manifest zrušení otroctví.

Žádné z konfедераčních vítězství nebylo rozhodující. Federální vláda jednoduše shromáždila novou armádu a zaútočila znovu. Obrat ve válce přinesl červenec 1863. Vojska Konfederace vyrazila na sever do Pensylvánie, kde se střetla v třídní bitvě u Gettysburgu s armádou Unie. Vojáci Konfederace se pokusili prorazit nepřátelské linie, ale nepodařilo se jim to.

Blokáda jižních pobřeží představovala železný kordón, který bránil dovozu potřebného materiálu na Jih. Konfederace musela sáhnout až na dno svých rezerv. Severní státy se naopak zdály prosperovat více než kdy předtím.

Grantův pozvolný, leč neodvratitelný postup na Richmond roku 1863 byl předznamenáním konce. Vojska Seveřanů se blížila ze všech stran. Pozice Konfederace v Richmondu se ukázaly být neudržitelné a 2. dubna 1865 jej velitel vojsk Konfederace gen. Robert E. Lee opustil. O týden později u virginského Appomatoxu, sevřený nepřítelem ze všech stran, neměl žádnou jinou možnost než složit zbraně.

Podmínky kapitulace byly velkorysé. Dva dny po kapitulaci Konfederace pronesl prezident USA Lincoln projev, ve kterém nastínil velkorysou politiku rekonstrukce. Dne 13. dubna 1865 se Lincoln zúčastnil představení ve Fordově divadle, kde se stal obětí atentátu šíleného herce Johna Willhese Boothe. Lincoln atentátu podlehl 15. dubna a novým prezidentem se stal dosavadní viceprezident Andrew Johnson.

Prvním velkým úkolem, před nímž stál vítězný Sever, bylo určit status států, které vystoupily z Unie. Podle názoru zemřelého prezidenta Lincoln se lid států Jihu nikdy právně neodtrhl, nýbrž byl sveden svými nelояálními občany k porušení principu federální svrchovanosti. Proto se federální vláda měla zabývat těmito jednotlivci a ne státy. V roce 1863 Lincoln vyhlásil, že pokud v některém státě 10 % voličů ze seznamů

z roku 1860 vytvoří vládu loajální USA, uzná takto vytvořenou vládu za legální. Kongres však tento plán odmítl. A přece ještě před definitivním koncem války došlo k vytvoření nových vlád ve státech Virginie, Tennessee, Arkansas a Louisiana. Někteří členové Kongresu se zasazovali o tvrdý postih všech odtržených států. V prosinci 1865 Kongres ratifikoval XIII. dodatek k ústavě USA, jímž se rušilo otroctví.

Po celé léto 1865 pokračoval prezident USA Johnson v provádění Lincolnova plánu přestavby Jihu. Prezidentským výnosem jmenoval guvernéra pro každý z provinilých států a obnovil politická práva značnému počtu jižanských obyvatel udělením amnestie.

V každém z dříve odtržených států byl svolán sjezd, jehož úkolem bylo zrušit usnesení o odtržení od Unie a navrhnout novou ústavu státu. Nakonec lid každého státu zvolil guvernéra a státní zákonodárny orgán, a když tento zákonodárny sbor ratifikoval XIII. dodatek, nová státní vláda byla uznána a stát byl opět přijat do americké Unie.

Do konce roku 1865 byl tento proces z velké části dokončen. Avšak státy, které se dříve odtrhly, ještě zcela neobnovily své původní postavení v rámci Unie, protože Kongres zatím nepřipustil do Senátu a Sněmovny reprezentantů jejich zástupce.

V průběhu několika příštích měsíců pokračoval Kongres ve vypracování plánu na rekonstrukci Jihu, který se do značné míry lišil od projektu začatého Lincolnem a rozpracovaného Johnsonem.

Širokou podporu postupně získali ti členové Kongresu, kteří měli pocit, že černochům by se měly poskytnout všechny výhody amerického občanství. Do července 1866 Kongres schválil návrh zákona o občanských právech a ustanovil Úřad pro osvobozené otroky s úmyslem předejít rasové diskriminaci ze strany jižanských zákonodárných sborů. Hned poté schválil XIV. dodatek k ústavě, podle kterého všechny osoby narozené či naturalizované v USA jsou občany USA a států, v nichž bydlí.

Všechny jižní legislativy, s výjimkou Tennessee, odmítly tento dodatek ratifikovat, některé proti němu hlasovaly jednomyslně. Určité skupiny na Severu poté volaly po intervenci na obranu práv černochů na Jihu. V zákonu o rekonstrukci z března 1867 se Kongres rozhodl nebrat na vědomí vlády vzniklé v jižních státech a rozdělil Jih na pět okruhů s vojenskou diktaturou. Podmínkou jejich zrušení byla ratifikace XIV. dodatku a přiznání volebního práva černochům.

Do července 1868 byl XIV. dodatek ústavy ratifikován. XV. dodatek, schválený Kongresem v roce 1869 a ratifikovaný státními zákonodárnymi sbory v roce 1870, ukládal, aby práva občanů USA nebyla odepřena z důvodu rasy, barvy pleti či bývalého nevolnického stavu.

V opozici vůči politice Kongresu byl prezident Johnson, proti kterému Kongres dokonce zahájil soudní řízení pro porušení ústavy s úmyslem odstranit ho z úřadu. Pokus o obvinění z neústavní činnosti však zkrachoval a Johnson zůstal v úřadě až do konce svého funkčního období.

V souladu se zákonem o rekonstrukci Kongres do léta 1868 znovu přijal do svazku Unie Arkansas, Severní Karolínu, Louisianu, Georgii, Alabamu a Floridu. Většina zvolených guvernérů, reprezentantů a senátorů za tyto jižní státy byli Seveřané, kteří přišli na Jih hnáni touhou po politické kariéře. V zákonodárných sborech Louisiany, Jižní Karolíny a Mississippi získali úplnou kontrolu černoši. Zneklidnění běloši na Jihu, kteří spatřovali v těchto událostech ohrožení své civilizace a nenacházeli žádnou legální cestu k jejich zastavení, se uchýlili k nelegálním prostředkům. Stále častěji docházelo k projevům násilí a rostoucí nepokoje vedly v roce 1870 k přijetí donucovacího zákona, který tvrdě postihoval ty, kde se pokoušeli zbavit černochoy občanských práv (organizace Ku Klux Klan).

Časem se však ukazovalo, že přísné zákony a pokračující zášť proti bývalým stoupcům Konfederace problémy Jihu neřeší. V květnu 1872 Kongres schválil zákon o všeobecné amnestii, který navrátil plné politické výsady všem, vyjma asi 500 hlavních představitelů Konfederace.

Volby v roce 1876 ukázaly, že na Jihu nebude klid, dokud nebudou staženy jednotky Severu. V roce 1877 je prezident Rutheford B. Hayes odvolal, čímž přiznal neúspěch radikálního pojetí politiky rekonstrukce.

Vláda Severu nad Jihem byla ukončena. Jih byl nejen oblastí zničenou válkou, ale i zatíženou dluhem, který měla na svědomí špatná správa, a demoralizovanou desetiletím rasových bojů. Po 12 letech „falešné“ rekonstrukce (1865–1877) začalo skutečné úsilí o přestavbu Jihu.

Kapitola 8.

Sjednocení Itálie

Velké hnutí risorgimenta (obrození) usilující o sjednocení země trvalo od počátku 19. století. Bylo to hnutí ideové i politické. Představovalo nejen probuzení národního vědomí a pocitu národní jednoty Italů, ale také boj s cizí nadvládou, úsilí o sjednocení jednotlivých knížectví a království a likvidaci absolutismu. Jeden z největších problémů představovala záležitost Církevního státu, jehož území oddělovalo jižní od severní Itálie.

Po nadějích napoleonské doby, hrdinských činech karbonářů a Mladé Itálie ve 20. a 30. letech 19. století, po neúspěšných pokusech o sjednocení v době revoluce 1848 zůstaly dvě síly usilující o realizaci cílů risorgimenta: savojská dynastie vládnoucí v Sardinském království a tábor republikánů.

Sardinský král Viktor Emanuel II. byl konstitučním monarchou. Jeho království bylo jediným italským státem, kde byla zachována svoboda tisku a shromažďování a rovnost před právem a kde volební právo měli všichni gramotní. Byl to stát, který v letech 1848–1849 dvakrát vedl válku s Rakouskem.

V roce 1852 se stal sardinským premiérem hrabě Camillo Cavour, který usiloval o sjednocení Itálie pod egidou savojské dynastie. Cavour si uvědomoval, že k realizaci svého cíle musí získat vojenskou pomoc pro válku s Rakouskem a dosáhnout toho, aby republikánský tábor se nepostavil proti jeho koncepci.

Hlavními činiteli republikánsko-demokratického tábora byl známý revolucionář z roku 1848 Giuseppe Garibaldi a vůdce Mladé Itálie a Mladé Evropy Giuseppe Mazzini. Cavour již v roce 1856 vedl první rozmluvy s Garibaldim, zatímco Mazzini ostře kritizoval účast Sardinie v krymské válce. Po pařížském mírovém kongresu si Cavour vytkl úkol dosáhnout účasti Napoleona III. ve válce s Rakouskem.

Role osvoboditele Itálie odpovídala kultivované napoleonské tradici, ale zároveň se císař obával obvinění z revoluční činnosti. Překážkou byla také skutečnost, že od roku 1849 francouzský vojenský vliv zajišťoval světskou vládu papeže. Paradoxem bylo, že definitivní rozhodnutí o účasti Napoleona III. ve válce s Rakouskem padlo po atentátu na jeho osobu, který v roce 1858 provedl fanatický stoupenec myšlenky sjednocení Itálie Felice Orsini. Atentát umožnil Napoleonu III. vsugerovat veřejnému mínění, že italská otázka je pramen stálých nepokojů a je nutno ji vyřešit.

Došlo k tajnému setkání Napoleona III. s Cavourem v lázních Plombières. Oba státníci se dohodli, že Francie podpoří Sardinii ve válce s Rakous-

kem za podmínky, že jí Rakousko samo vypoví válku. Za svou pomoc měla získat Nizzu a Savojsko. Sardinie se začala připravovat k boji, kterého se měl zúčastnit také Garibaldi v čele dobrovolníků. Otevřené zbrojení vedlo k rakouskému ultimatu požadujícímu jeho ukončení. Po odmítnutí ultimata Viktorem Emanuelem v dubnu 1859 habsburská monarchie vypověděla Sardinii válku.

Bylo možné počítat s tím, že ani Prusko, konkurent Rakouska v Německu, ani Rusko poražené v krymské válce, Habsburkům nepomohou. Velká Británie v severní Itálii bezprostřední zájmy neměla.

K první vítězné bitvě s Rakouskem došlo v červnu 1859 u Magenty. Poté Napoleon III. a Viktor Emanuel vstoupili do Rakušany opuštěného hlavního města Lombardie Milána. K rozhodujícímu boji došlo koncem června 1859 u Solferina. V čele francouzsko-sardinských vojsk stál Napoleon III., rakouským silám velel osobně František Josef I. Na obou stranách bojovaly 100tisícové armády. V tomto střetnutí utrpělo Rakousko porážku. Bitva byla neobyčejně krvavá, padlo v ní asi 40 tisíc vojáků. Tehdy vznikla myšlenka založit organizaci, která by pečovala o raněné. Iniciátorem této myšlenky byl Švýcar Henri Dunand. Tak vzniklo hnutí Červeného kříže a v roce 1864 již 16 států Evropy podepsalo v Ženevě konvenci o zmírnění osudu raněných vojáků.

Po zprávách o vítězstvích na severu obyvatelstvo střeđoitalských států – Modeny, Parmy, Toskánska a Církevního státu – povstalo proti svým panovníkům a požadovalo sjednocení se Sardinským královstvím. Ukazovalo se, že sjednocovací proces zaujme rozsáhlejší území, než se předpokládalo. Pruský král, znepokojený možností zesílení Francie, stahoval vojska na prusko-francouzské hranice. Nato se císař Napoleon III. v červenci 1859 setkal s císařem Františkem Josefem ve Villafrance, kde se dohodli ukončit válečné akce. Francie získala od Rakouska Lombardii, kterou předala Sardinii. Zato obdržela od Sardinie Savojsko a Nizzu. Rakousku zůstalo Benátsko.

Cavour pokračoval ve sjednocovacím procesu, když se snažil připojit k Sardinii také střeđoitalské státy, a to včetně severní části Církevního státu. V těchto zemích proběhly plebiscity, které rozhodly o jejich připojení k sardinskému státu, za což papež uvalil na Viktora Emanuela II. klatbu.

Do sjednocovací akce se zapojili také republikáni. Z iniciativy Mazziniho začali organizovat povstalecké hnutí proti vládě Bourbonů v Království obojí Sicílie. Ale pokus o povstání skončil porážkou. V této chvíli se do akce zapojil s tichým souhlasem Viktora Emanuela II. Garibaldi. Zorganizoval výpravu dobrovolníků do Království obojí Sicílie. V květnu 1860 oddíl tvořený tisíci dobrovolníky v červených košilích vyplul na dvou lodích, aby dobyl devítimilionový stát.

Tato slavná a dost avanturistická výprava skončila znamenitým úspěchem. Během dvou týdnů Garibaldi ovládl Sicílii. Ukázalo se, že obyvatelstvo ostrova si nepřeje vládu Bourbonů. Ozbrojený odpor bourbonské armády se omezil na několik pouličních střetnutí. V srpnu 1860 se Garibaldi přepravil přes Messinskou úžinu a vylodil se v Neapolsku. Situace se opakovala, bourbonská vojska ustupovala téměř bez boje. V září 1860 král František II. Bourbonský utekl z Neapole. Akce Garibaldiho podporovalo britské vojsko, neboť Velká Británie viděla ve sjednocení Itálie naději na oslabení pozice Francie. Také mezi důstojníky a vojáky bourbonské armády byli stoupcí sjednocení Itálie, rolníci očekávali zlepšení svého postavení, Garibaldi sliboval rozdělení státní půdy. To byli činitelé, kteří napomáhali vítězství Garibaldiho.

Na území bývalého Království obojí Sicílie byl proveden plebisčit, který rozhodl o připojení těchto území k Sardinskému království. V březnu 1861 byl oficiálně vyhlášen nový stát – Italské království. Hlavním městem Itálie se stal Turín (do roku 1864), neboť Řím zůstal součástí Církevního státu. Vznik nového státu umožnila příznivá mezinárodní a diplomatická konstelace a nesmírné schopnosti Cavoura, který jí dokázal využít, stejně jako Garibaldiho dobrodružná povaha a krev padlých na bojištích Lombardie.

V novém státě, kterému vládl Viktor Emanuel II., se uplatňoval nepružný centralistický systém, v jehož rámci se prefekt stal v podstatě neomezeným vládcem nad životem kraje. Sardinské volební právo, které bylo rozšířeno na celé království, spočívalo na majetkovém cenzu. Vzhledem k nižšímu stupni hospodářského rozvoje většiny ostatních oblastí, zvláště na jihu, tento volební systém způsobil, že v nejednom kraji se volby staly výsadou nepočtené honorace. Ve volbách 1861 bylo v severní Itálii zapsáno 167 tis. voličů, ve střední 55 tis., v jižní 129 tis. a na ostrovech 66 tis.

Nový stát z pohledu občana požadoval hlavně daně a vojenské rekruty. Proto se stal brzo nepopulárním. Došlo k roztržce mezi vládnoucími a ovládanými, kteří si od politického obratu slibovali splnění svých nadějí. Garibaldi se stáhl do ústraní na ostrůvek Caprera a Mazzini byl v exilu. V jižní části Itálie, která byla nejvíce zaostalá, docházelo ke zbojnickví, kterým vyjadřovali odpor proti novým pořádkům, zvláště vojenské službě.

V červnu 1861, krátce po vyhlášení Italského království, náhle zemřel premiér hrabě Cavour a Itálie tak přišla o svého uznávaného vůdce. Politkové, kteří přežili jeho dědictví a kteří tvořili tzv. historickou pravici, usilovali především o to, aby se příliš nevzdálili od cesty, kterou tento státník vytyčil, tj. umírněnosti, dodržování ústavy a smyslu pro zájmy státu. Byli

naprosto bezúhonní, občas až asketičtí, nepropadli přitažlivosti moci ani laciné popularitě, jako mnozí parvenu (povýšenci).

Z hlediska národní politiky bylo hlavním problémem, který stál po dosažení jednoty státu před vládnoucí vrstvou, přičlenění Benátek a Říma k nové italské vlasti. Prvního z těchto cílů bylo dosaženo roku 1866 po tzv. třetí válce za nezávislost. Z vojenského hlediska mělo tažení italské armády proti Rakousku katastrofální průběh – porážka u Custozzy byla nešťastným začátkem. Benátsko bylo získáno jen díky tomu, že italský spojenec Prusko porazil Rakušany u Sadové.

Složitější průběh mělo osvobození Říma v roce 1870, které bylo spjato s odstraněním světské moci papežů. V Římě stále ještě pobývala francouzská posádka a II. císařství chránilo papežskou svrchovanost. To se ukázalo již v srpnu 1862, kdy Garibaldi v čele dobrovolníků se rozhodl zopakovat svůj osvobozenecký pochod z roku 1860. Francouzský diplomatický tlak na italskou vládu přinutil Itálii, aby Garibaldiho tažení za použití násilí zastavila.

Záříjovou dohodou z roku 1864 se Francie Itálii zavázala, že do dvou let stáhne své jednotky z Říma. Itálie měla papežské území zabezpečit před útisky zvenčí. Dle této dohody se novým hlavním městem Itálie stala Florencie.

V roce 1866 přijal italský parlament řadu zákonů směřujících k sekularizaci (zrušení řady řádů, povinný občanský sňatek, vojenská služba pro seminaristy). Roku 1867 se Garibaldi pokusil o nový pochod na Řím, ovšem narazil na rozhodný odpor Francie, která opět vyslala do Říma své jednotky. Garibaldiho vojsko bylo rozprášeno v listopadu 1867 u Mentany.

Východiskem k vyřešení tzv. římské otázky se neočekávaně stala prusko-francouzská válka 1870 a francouzská porážka u Sedanu. Dva týdny poté vstoupily italské oddíly do Říma. Pouhý rok po vyhlášení dogmatu o papežské neomylnosti se osvobození Říma jeví jako odplata liberalismu.

Po obsazení Říma schválil italský parlament zákon o zárukách, na jehož základě se stát zavazoval respektovat papežovu nedotknutelnost a svobodu, vyplácet mu odškodné ve výši 3 mil. lir ročně a provést odhuku církve od státu. Pius IX. však zákon nepřijal, uzavřel se ve Vatikánu a odmítal jakékoliv smíření. Italští katolíci dostali pokyn nevolit, nedat se volit a nepodporovat činy uchvatitelské vlády. Církev zastávala stanovisko naprosté neústupnosti, ale současně těžila ze svobody, kterou jí italský stát ponechal.

Kapitola 9.

Sjednocení Německa

V roce 1806 formálně zanikla Svatá říše římská národa německého, ale zároveň začalo růst vědomí jednoty německého národa. Změny, ke kterým došlo v napoleonské době, protifrancouzský odboj na konci tohoto období, liberální hnutí a vystoupení studentských organizací ve 20. letech, hospodářská integrace v rámci celního spolku a události revoluce 1848, to byly milníky na cestě ke sjednocení Německa. Podstatnými rysy této cesty byly rivalita mezi Habsburky a Hohenzollerny, jejich úsilí o hegemonii v budoucím Německu a nechuť evropských mocností ke změně dosavadní mezinárodní rovnováhy, která by vznikem nového státu byla narušena. Důležitou roli sehrával také separatismus jednotlivých států Německého spolku a zvláště náboženská a hospodářská odlišnost jednotlivých regionů, rozdíl mezi katolickými jižními státy a protestantskými zeměmi severního Německa.

Bezprostředně po porážce revoluce 1848 byly ve státech Německého spolku v zásadě obnoveny absolutistické režimy. Dokonce i pokud byla zachována ústava, např. v Prusku, rozhodující byla moc panovníka. Existovala přísná cenzura, rostl význam politické policie. Zároveň formálně byla dodržována zásada, že hegemonek Německého spolku zůstává Rakousko. V roce 1850 v Olomouci, na nátlak Ruska, bylo Prusko nuceno uznat hegemonii Rakouska a návrat ke stavu před rokem 1848.

Nicméně to bylo právě Prusko, které mělo Německo sjednotit. Pruský stát zahrnoval 279 tis. km², ale jeho východní provincie (Poznaňsko, Západní a Východní Prusko) nebyly součástí Německého spolku. Počet obyvatel Pruska se od roku 1815 do 60. let téměř zdvojnásobil a dosáhl v roce 1855 více než 20 mil. osob. V 50. a 60. letech německé státy sdružené do Celního spolku, zvláště Prusko, procházely obdobím urychlené průmyslové revoluce. Rozvoj železnic, těžby uhlí a hutnictví se dotkl především západní části Německa. Rakousko, které nepatřilo k Celnímu spolku, postupně hospodářsky zaostávalo. Naproti tomu na zbývajícím území Německého spolku se formovaly silné hospodářské vazby. Vytvářelo to předpoklad budoucího maloněmeckého řešení německého sjednocení, tj. bez účasti habsburské monarchie.

Zároveň poměr sil na mezinárodní scéně nebyl příznivý pro Rakousko a zesiloval pozice Pruska. Po krymské válce došlo ke zhoršení rusko-rakouských vztahů, krátce nato Rakousko utřžilo porážku v Itálii. Zatím Prusko, ačkoliv se neúčastnilo krymské války, bylo účastno pařížské mírové konferenci a ovlivňovalo politiku Napoleona III. v italských záležitostech.

Hlas Pruska začal být slyšen v evropských záležitostech. Zároveň pruská generalita, v níž hlavní roli hrál zkušený stratég Helmuth von Moltke, připravovala projekt zásadní reformy pruské armády.

V roce 1861 se pruským králem stal Vilém I., který již od roku 1858 vykonával funkci regenta. O rok později (1862) jmenoval kancléřem Otto von Bismarcka, bývalého vyslance v Petrohradě a později v Paříži. Bismarck byl jedním z nejschopnějších politiků 2. poloviny 19. století. Podle něj válka, diplomacie a propaganda měly tvořit jednotu. Pruští publicisté a spisovatelé propagovali myšlenku zvláštní mise Pruska v Německu a vyzvedávali kult Bedřicha Velikého. Zároveň Bismarck, nehledě na své konzervativní názory, dokázal navázat kontakt s tehdejšími vůdci pruských socialistů Ferdinandem Lassalem. Neváhal také zdůrazňovat, že o budoucím sjednoceném Německu musí rozhodnout lid ve všeobecném hlasování.

Po roce 1862 začala v Prusku realizace vojenské reformy. Spočívala v zavedení 2,5leté povinné základní vojenské služby. Po jejím odsouzení byly vycvičené ročníky mužů zařazeny do zálohy. To umožňovalo rychlou mobilizaci velkého množství vojáků v případě potřeby. V té době většina evropských států měla dlouhou vojenskou službu, které ale podléhala jen část příslušného ročníku. Generální štáb pruské armády jako první také využil pro vojenské potřeby železnici a telegraf. Hlavní realizátor těchto reforem Helmuth von Moltke se stal vedle Bismarcka druhým tvůrcem sjednocení Německa pod hegemonií Pruska.

V letech 1863–1870 Prusko rozehrало mistrovskou diplomaticko-vojenskou hru, která vedla k zásadní změně mezinárodních vztahů v Evropě. Prusko postupně získávalo spojence a oslabovalo nepřátele.

První příznivou okolností bylo polské lednové povstání, po jehož porážce byla uzavřena prusko-ruská dohoda, tzv. Alvenslebenova konvence (1863), podle tehdejšího pruského ministra Gustava von Alvenslebena. Prusko v ní dávalo Rusku souhlas ke stíhání polských povstalců na svém území. Zároveň vystoupení Napoleona III. na podporu polských povstalců vedlo ke značnému ochlazení francouzsko-ruských vztahů. Tak se Bismarckovi podařilo dosáhnout dvou cílů: sblížení Pruska s Ruskem a izolace Francie od Ruska.

Krátce nato vypukl spor mezi Německým spolkem a Dánskem o severoněmecká knížectví Holštýnsko a Šlesvicko, která tvořila s Dánskem personální unii. Podle nové dánské ústavy se Šlesvicko mělo stát přímou součástí dánského státu, což znamenalo porušení londýnského protokolu z roku 1852. To vyvolalo v Německu prudké vzepětí národního citění. Bismarck se rozhodl společně s Rakouskem vojensky zasáhnout, a to jménem celého Německého spolku. V roce 1864 začala tzv. dánská válka, která skončila

porážkou Dánska. Holštýnsko připadlo Rakousku a Šlesvicko Prusku. Tato dohoda vytvářela předpoklad budoucího vzájemného sporu.

Mezinárodní postavení Rakouska nebylo dobré. Rusko nezapomnělo na jeho „nevděčnost“ v době krymské války, nově vzniklý italský stát zastával z pochopitelných důvodů protirakouské postoje, Francie ještě nedávno s habsburskou monarchií bojovala. Naopak Prusko uzavřelo s Itálií dohodu, ve které jí slibovalo Benátsko, když zvítězí nad Rakouskem. S Napoleonem III. se Bismarck setkal osobně v letovisku Biarritz a sliboval mu v případě jeho neutrality ústupky v Belgii. Cesta k válce s Rakouskem byla otevřená. V samotném Německém spolku část německých států se postavila na stranu Rakouska, část na stranu Pruska, takže Spolek vlastně přestal existovat.

V roce 1866 začaly vojenské akce. Velká bitva více než 200tisícových armád Pruska a Rakouska v červenci u Sadové, ve které rakouská armáda utrpěla úplnou porážku, rozhodla o výsledku války. Po necelých dvou měsících skončila. V mírové dohodě podepsané v Praze se Rakousko zavázalo vydat Itálii Benátsko a souhlasit se zrušením Německého spolku. Sadová rozhodla, že Prusko stane v čele Německa.

Po vítězství nad Rakouskem přistoupilo Prusko k novému uspořádání Německa. Některé dosud existující státy byly pohlceny Pruskem, mj. Hannoversko a část Hesenska. Pruská teritoria se navzájem spojila, zejména západní část (Porýní, Vestfálsko), získala přímé spojení s částí východní (Braniborsko, Pomořany, Západní Prusko, Východní Prusko, Poznaňsko, Slezsko). Severoněmecké státy v čele s Pruskem vytvořily v roce 1867 Severoněmecký spolek. Vně tohoto spolku zůstal katolický jih Německa – Bavorsko, Württembersko, Bádensko a část Hesenska. Ve všeobecných volbách do severoněmeckého parlamentu získali většinu příznivci sjednocení rekrutující se jak z liberálů, tak i konzervativců.

Hlavní překážku úplného sjednocení Německa představovala Francie. Proto Bismarck usiloval o její mezinárodně politickou izolaci a snažil se ji vyprovokovat k válce. Rusko, po krymské válce a propolských prohlášeních Napoleona III. během lednového povstání v ruském Polsku, nemělo důvod Francii podporovat. Habsburská monarchie po své vojenské porážce byla plně zaujata vnitřní reorganizací své říše. Itálie nedávno získala díky Prusku Benátsko a navíc francouzský sbor v Římě bránil jeho připojení k italskému státu. Velká Británie se vyhýbala svému angažmá na kontinentě. Navíc se Bismarck snažil vsugerovat Británii dojem, že francouzský císař usiluje o připojení Belgie, což vzbuzovalo znepokojení Angličanů. Tak byla Francie zbavena svých potenciálních spojenců a navíc v roce 1867 skončil porážkou francouzský pokus o intervenci do záležitostí Mexika.

Záminkou k prusko-francouzské válce se stalo následnictví španělského trůnu. Dosavadní královna Isabela byla zbavena trůnu, který byl nabídnut knížeti Leopoldovi Hohenzollern-Sigmaringen, bratru rumunského krále. Byl také vzdáleným příbuzným pruského krále. Napoleon III., který se obával nového obklíčení Francie, žádal pruského krále o odvolání této kandidatury. Pruský král Vilém, který pobýval v letovisku Emže, celkem ochotně souhlasil. Francouzský vyslanec však žádal, aby se pruský král zavázal, že ani v budoucnosti Prusko nebude souhlasit s obdobným návrhem. Tuto žádost král odmítl a k záležitosti se dále nechtěl vracet, o čemž informoval Bismarcka v telegrafické depeši. Bismarck její text upravil tak, aby vyznívala urážlivě pro Francii a nechal ji publikovat. Depeše se stala Napoleonovi III. záminkou k vyhlášení války Prusku v červenci 1870, což vyvolalo ve Francii velké nadšení.

Válečné události ukázaly velkou převahu pruské armády. Nejen početně převyšovala francouzská vojska, ale pohybovala se mnohem rychleji a byla lépe zásobována. Pruská ofenzíva francouzskou armádu rozdělila. Téměř 200 tis. francouzských vojáků pod velením maršála Achilla Bazaina zůstalo obklíčeno v prostoru Met a fakticky se války nezúčastnilo. K rozhodující bitvě došlo 1.–2. září 1870 u Sedanu, blízko hranice s Belgií. Druhého dne bitvy francouzská armáda kapitulovala a sám císař byl zajat. Zpráva o sedanské porážce vedla v Paříži ke svržení II. císařství a vzniku III. republiky.

V polovině září 1870 pruská vojska obklíčila Paříž a začalo čtyřměsíční obležení města. Paříž trpěla hladem, nová republikánská vláda vyzbrojila občanskou Národní gardu, ale energičtější pokus o prolomení blokády nepodnikla. Koncem října 1870 maršál Bazaine bez boje vydal Prusům Mety, z čehož se později musel zodpovídat před soudem.

Nově formované francouzské armády se pokoušely pokračovat v boji. V čele jedné z nich stanul italský revolucionář Garibaldi. K organizátorům bojů patřil i ministr republikánské vlády Léon Gambetta, který balómem unikl z obležené Paříže.

V lednu 1871 bylo podepsáno příměří. Byla zahájena mírová jednání, která jménem Francie vedl nový premiér Adolphe Thiers. V únoru 1871 byl podepsán preliminární mír, na základě kterého Francie ztratila Alsasko a Lotrinsko a jako agresor se zavazovala zaplatit obrovskou kontribuci 5 mld. franků. Dodatečně bylo určeno, že vítězná armáda má právo vstoupit na dva dny do Paříže a zorganizovat zde vojenskou přehlídku. Porážka Francie a zvláště ztráta Alsaska a Lotrinska zkomplikovaly francouzsko-německé vztahy v příštích desetiletích.

Ještě během vítězného tažení navázal Bismarck rozhovory s jihoněmeckými státy o jejich vstupu do Severoněmeckého spolku. Podařilo se

mu delegace jihoněmeckých států navzájem izolovat a jednat o vytvoření budoucí Německé říše s každým státem zvlášť, přičemž v otázce výsostných práv činil rozsáhlé ústupky zvláště Bavorsku. Teprve poté se bavorský král uvolil obrátit se na pruského krále s oficiální žádostí, aby z rukou německých knížat přijal císařskou korunu.

Dne 18. ledna 1871 bylo v Zrcadlovém sále zámku Versailles vyhlášeno Německé císařství. Založením Říše splnil Bismarck přání většiny nacionálně smýšlejícího německého obyvatelstva.

Kapitola 10.

Svět ve druhé polovině 19. století

Pozoruhodným jevem 19. století byl rychlý růst populace. Ve druhé polovině století se počet obyvatel světa zvětšil z 1,1 mld. na 1,5 mld. a v roce 1914 dosahovala již 1,6 mld. Tento růst ovlivňovaly ve vyspělejších zemích lepší lékařská péče a snížení úmrtnosti, zvláště u dětí. Epidemie byly méně časté a zanechávaly méně obětí. Prodloužila se délka lidského života.

S růstem počtu obyvatel byly spjaty migrační pohyby dvojího druhu. Vnitřní migrace směřovala z venkova do měst a průmyslových center, vnější vedla z přelidněných zemí do jiných částí světa.

Vnitřní migraci způsoboval rozvíjející se průmysl a krize zemědělství. Život ve městě měl pro mládež stále větší přitažlivost. Vojenská služba, povinná ve všech evropských zemích s výjimkou Velké Británie a rozvoj komunikací zintenzivnily styk s městem. V Británii venkovské obyvatelstvo, které v roce 1871 činilo 35 % obyvatel, dosahovalo v roce 1910 jen 22 %. V Německu v zemědělství pracovalo v roce 1871 na 64 % obyvatel, v roce 1910 jen 39 %. Francouzské rolnictvo představovalo v roce 1871 71 % obyvatel, v roce 1914 jen 53 %.

Výsledkem byl v letech 1890–1910 vzrůst počtu měst s počtem obyvatel více než 100 tisíc v Evropě ze 118 na 183, v USA z 32 na 48. Vedle starých miliónových metropolí, jako byly Paříž, Londýn, Berlín a New York, se objevila nová velká města, která měla kolem miliónu obyvatel, jako Rio de Janiero, Buenos Aires, Bombaj, Kalkata, Šanghaj, Peking, Tokio a Osaka.

Vnější emigrace nabrala ve 2. polovině 19. století dosud nevídaných rozměrů. V letech 1871–1914 se z Evropy vystěhovaly 34 mil. lidí, z toho 25 mil. nastálo. Zpočátku hlavní masa evropských vystěhovalců pocházela z Británie a Německa. V letech 1880–1890 opouštělo Velkou Británii a Irsko od 200 do 300 tis. emigrantů ročně. Britští vystěhovalci měli výhodu v tom, že se stěhovali převážně do britských zámořských území, jako byly Kanada, Austrálie, Nový Zéland, Jižní Afrika, anebo do anglofonních USA. V této době se z Německa vystěhovalo více než 1,3 mil. obyvatel. Směřovali hlavně do USA a Brazílie.

Od konce 19. století hlavní kontingent vystěhovalců plynul z agrárních oblastí střední, jižní a východní Evropy. Početná italská emigrace směřovala do Latinské Ameriky, především do Argentiny a Brazílie. Do Jižní Ameriky se stěhovali také emigranti ze Španělska a Portugalska. Do USA směřovali i Poláci, Ukrajinci z východní Haliče, Maďaři, Slováci i Češi. Ruská kolonizace směřovala hlavně na Sibiř.

Početná emigrace existovala z Číny do Mandžuska, Holandské východní Indie, na Havajské ostrovy a do USA. Tamtéž směřovali i Japonci. Indové se stěhovali do jižní Afriky, Guyany a na některé ostrovy Tichého oceánu.

Největší počet imigrantů přišel do USA. V letech 1871–1900 tam přijelo 14 mil. cizinců, v letech 1900–1914 dalších 9 mil. Značný vzrůst počtu obyvatel USA z 38 mil. v roce 1871 na 92 mil. v roce 1910 byl z 55 % způsoben evropským přistěhovalectvím. Podobné procesy probíhaly v Kanadě, Brazílii a Argentině.

Dlouhá léta míru vytvářela předpoklad pro rychlý hospodářský rozvoj. Průmysl sehrával stále důležitější roli a stále více se projevovala jeho převaha nad zemědělstvím. Rolnická společnost se přetvářela ve společnost průmyslovou.

Vynálezy druhé poloviny 19. století měly zásadní význam pro hospodářský život. Rozvíjely se komunikace, délka železnic vzrostla v letech 1870–1913 pětkrát. Nej hustší železniční síť měly USA, Velká Británie, Belgie a západní části Německa. Železnice stavěly zpočátku soukromé společnosti, později v mnoha zemích přistoupili k zestátnění drah. Tak tomu bylo v Německu, Rakousko-Uhersku, Rusku, Itálii, Belgii, Švýcarsku, Dánsku, Rumunsku, Srbsku, Bulharsku a Japonsku. V USA naproti tomu železnice zůstávaly nadále vlastnictvím soukromých společností.

Námořní dopravu kontrolovaly téměř úplně velké lodní společnosti. V roce 1913 bylo na světě okolo 20 námořních společností, z nichž každá disponovala tonáží nejméně 200 tis. tun. Postupně tyto společnosti uzavíraly mezi sebou dohody k získání kontroly nad osobní a nákladní dopravou na některých liniích, zejména mezi Evropou a Amerikou.

Ke zlepšení dopravy přispěly Suezský průplav, otevřený v roce 1869, transkontinentální železnice v USA (první v roce 1869), transsibiřská magistrála (1891–1903), Kielský kanál (1895) a Panamský kanál (1914). Dalším ulehčením pro hospodářský život a administrativu byla stále hustší telegrafní a telefonní síť a budování podmořských kabelů.

Letecká doprava byla zatím v počátečním stadiu a neměla praktický význam. První řízený balón se objevil v roce 1884. První prototyp letadla předvedli Američané brátra Wrightové v roce 1903, když přeletěli 260 metrů.

V roce 1874 byla uzavřena mezinárodní poštovní dohoda a vznikla Mezinárodní poštovní unie. V roce 1875 byla uzavřena mezinárodní telegrafní dohoda.

Základními surovinami novodobého průmyslu byly uhlí a železo. Vedle dolů vznikaly velké hutě a továrny, zejména v Anglii, Porýní-Westfálsku a ve Slezsku. Těžba uhlí činila v polovině 19. století 90 mil. tun,

v roce 1870 vzrostla na 200 mil. a v roce 1913 překročila 1 mld. tun. Země bohaté na uhlí měly zajištěno prvenství v hospodářském rozvoji. Po dlouhou dobu to byla Velká Británie, která však v roce 1898 ztratila prvenství ve prospěch USA.

Koncem 19. století začala uhlí vytěšňovat z některých pozic nafta. Těžba ropy vzrostla zvláště poté, kdy ji začali používat k pohonu spalovacích motorů. Na konci 19. století v naftovém průmyslu zaujímala první místo americká společnost Standart Oil, založená v roce 1882 Johnem D. Rockefellerem, anglicko-holandská společnost Royal Dutch (1890) a Anglo-Persian Oil Company. Naftu v Rusku těžili Nobel a Rotschildové.

Vedle uhlí základní surovinou pro rozvoj průmyslu bylo železo. I zde po dlouhou dobu převažovala Anglie. V roce 1807 produkovala více železa než všechny ostatní státy na světě dohromady. Vedle vlastní železné rudy zpracovávala ve svých hutích ještě rudu švédskou a španělskou. Situaci změnil vynález Angličana ing. Thomase, který umožňoval získávání železa z málo kvalitní rudy těžené např. v Lotrinsku. To umožnilo rychlý rozvoj hutnictví ve Francii a Německu. Lotrinsko se svou rudou a Westfálsko se svým uhlím byly stále více hospodářsky propojeny. Velkým producentem železa byly USA, které v roce 1890 byly na 1. místě na světě.

Rozvíjel se také textilní průmysl, který v afrických koloniích i ve východní Asii získal nové trhy. I zde měla Británie původně primát, který na konci 19. století ztratila ve prospěch USA.

Vedle klasického strojírenství a textilního průmyslu se objevila nová odvětví, především chemický průmysl, který se rozvíjel od roku 1880 díky schopnosti využívat vedlejší produkty uhlí a nafty. Dále to byl od konce 19. století elektrotechnický průmysl, zvláště v USA, Německu a Francii. Po vynálezu Dieselova motoru v roce 1890 stále větší roli sehrávalo zpracování nafty. Vedle parního stroje se začalo využívat „bílé uhlí“, čili elektrická energie, a benzínové motory.

Také zemědělství dosahovalo díky pokrokům vědy rychlého vzestupu. Rozšířilo se pěstování cukrové řepy. Začaly se běžně konzumovat plody tropických zemí, jako kakao, káva, čaj, tropické ovoce. Rozvinul se chov skotu na maso (Argentina, Austrálie). Evropské zemědělství muselo čelit konkurenci zemědělských produktů ze zámoří, především Severní Ameriky. Nově vybudované americké transkontinentální dráhy a nové velké transoceánské lodě přiblížily Evropu Americe a ulehčily dopravu velkého množství zboží. Náklady na dopravu rychle klesaly. Po USA se velkým exportérem zemědělských produktů stala Kanada a na konci 19. století také Argentina. Exportérem na západo- a středoevropské trhy bylo také Rusko, které díky levné pracovní síle mohlo konkurovat zámořským vývozcům. Situaci Francie zhoršoval rychlý pokles produkce vína. Agrární

krizi čelily Francie a Německo zaváděním ochranných cel na zemědělské produkty, zatímco Británie, která stále více potravin dovážela, udržovala volný obchod. V letech 1876–1885 plocha obdělávané půdy v Anglii klesla o 28 %. Zemědělstí dělníci směřovali do dolů, továren či za oceán. Teprve koncem 19. století došlo ke zvýšení cen zemědělských produktů, a to díky poklesu dovozu z USA a vzrůstu počtu obyvatel.

Postavení dělnictva se ve 2. polovině 19. století ve srovnání s předchozím obdobím poněkud zlepšilo. Mzdy dělníků postupně vzrůstaly. Bylo to způsobeno větší stabilitou ekonomiky, menšími výkyvy cen potravin, bojem samotných dělníků o zlepšení jejich postavení, které bylo ovšem stále velmi těžké, např. 12–17hodinová pracovní doba. Cílem tohoto boje bylo právo zakládat odborové organizace, zvýšení mezd, zkrácení pracovního dne na 12 hod. a dosažení politických práv.

Dělnické hnutí se v jednotlivých zemích organizovalo odlišně. V Německu až do roku 1862 existovaly pouze dělnické vzdělávací spolky. Velké popularitě se těšily názory právníka a politika Hermana Schulze-Delitzsche (1808–1883), který zlepšení postavení řemeslníků a dělníků spojoval se zakládáním družstev. V roce 1863 založil Ferdinand Lassal Všeobecný německý dělnický spolek, jenž sdružoval dělnické spolky v Prusku. Naproti tomu dělničtí vůdci ze Saska – August Bebel a Wilhelm Liebknecht – vytvořili na sjezdu delegátů jihoněmeckých a saských spolků v roce 1869 v Eisenachu první marxistickou dělnickou stranu nazvanou Sociálnědemokratická dělnická strana. Obě dělnické strany byly nepočtené – Lassalova měla 14 tisíc členů, Bebelova asi 10 tisíc.

Na velkém mítinku dělníků různých národností v Saint Martin's Hall v Londýně 28. září 1864 bylo schváleno rozhodnutí vytvořit Mezinárodní dělnické sdružení (I. internacionála) a zvolen padesátičlenný výbor, složený z Angličanů, Francouzů, Němců, Italů, Švýcarů a Poláků. Inaugurační manifest MDS vypracoval Karel Marx. Jeho obsah navazoval na Marxův a Engelsův Komunistický manifest z roku 1848, ve kterém vyzvali ke spojení proletariátu všech zemí. První kongres MDS se uskutečnil v září 1866 v Ženevě za účasti 60 delegátů zastupujících jednotlivé národní sekce Internacionály a odborové svazy z Velké Británie, Francie, Německa a Švýcarska. Došlo zde ke sporům mezi přívrženci Marxe a P. J. Proudghona (1809–1865), který měl čtené stoupence mezi francouzskými dělníky. Na II. kongresu Internacionály v září 1867 v Lousanne došlo ke střetu stoupenců ruského revolucionáře Michaila Bakunina (1814–1876) a příznivců K. Marxe. Bakunin usiloval o vytvoření federace autonomních obcí a rozbití stávajících politických forem. III. kongres MDS v Bruselu v září 1868 vytyčil program likvidace soukromého vlastnictví půdy, lesů, dolů a železnic. IV. kongres v září 1869 v Basileji

vyzval dělníky k zakládání odborů. Činnost MDS byla přerušena vypuknutím prusko-francouzské války, takže další kongres se odehrál až v roce 1872 v Haagu.

Od konce 60. let postupně vznikaly dělnické politické strany. Na konci 19. století socialistické strany v Evropě a Severní Americe měly více než 300 tisíc členů. V roce 1894 v parlamentech 7 států zasedali 134 socialističtí poslanci a v roce 1900 již 207 poslanců reprezentovalo socialisty v 10 parlamentech.

Důležitou roli sehrály v dělnickém hnutí odbory, jejichž činnost byla v jednotlivých zemích postupně legalizována. V 90. letech počet členů odborů ve Velké Británii dosáhl 2 mil., v Německu 850 tis., ve Francii 250 tis.

Vedoucí místo v mezinárodním dělnickém hnutí zaujímala německá sociální demokracie. Její vítězství nad protisocialistickým zákonodárstvím O. von Bismarcka a rostoucí volební úspěchy jí dávaly velkou autoritu v celém dělnickém světě. Disponovala organizační strukturou zahrnující celý stát a řadou schopných funkcionářů.

Dne 14. července 1889 byl v Paříži zahájen mezinárodní kongres socialistických stran a dělnických organizací, který se stal ustavujícím zasedáním organizace, jež do dějin vešla pod jménem II. internacionála. Zdálo se tehdy, že po předchozím odlivu, způsobeném porážkou Pařížské komuny, jde socialistické hnutí vstříc novým, jednoznačným úspěchům. Internacionála byla na počátku své činnosti sdružením početně slabých socialistických stran a zpravidla jen o něco silnějších odborových organizací. Zkušených vůdců bylo zpočátku málo. Ustavující kongres schválil rezoluce požadující odstranění stálých armád a všeobecné ozbrojení lidu, zkrácení pracovní doby na 8 hod. denně, zákaz práce žen v oborech, které škodí ženskému organismu a stejnou mzdu za stejnou práci. Tehdy byla přijata také rezoluce o pořádání prvomájových demonstrací za práva dělníků, zejména osmihodinovou pracovní dobu.

Po smrti Marxe a Engelse byli pověřeni vydáváním jejich spisů němečtí sociální demokraté Karl Kautsky (Marx) a August Bebel s Eduardem Bernsteinem (Engels). Všichni byli blízkými spolupracovníky Bedřicha Engelse. Bernstein v 90. letech formuloval stanovisko, které s ohledem na nové poměry revidovalo některé dosavadní marxistické názory.

Bernsteinovo vystoupení vyvolalo bouřlivou diskusi uvnitř SPD a v celém mezinárodním dělnickém hnutí. Praktickým pokusem o uplatnění revize marxismu v politice se stal postup francouzského socialisty Alexandra Milleranda, který vstoupil do vlády premiéra Waldecka-Rousseaua. Pařížský kongres II. internacionály v roce 1900 zaujal k tomu stanovisko v Kautského tzv. kaučukové rezoluci, která v zásadě odmítala

vstup socialistů do občanské vlády, ale ve zvláštních případech jej připouštěla.

V průběhu diskusí se formuloval jako střední proud mezi revizionisty, kteří poukazovali na stálé a trvalé zlepšování ekonomického a politického postavení dělníků, a těmi, kteří lpěli na Marxových tezích o nezbytnosti socialistické revoluce a diktatury proletariátu, centrismus. Centristé, ke kterým patřili německý sociální demokrat Karl Kautsky a rakouský socialista Viktor Adler, zdůrazňovali, že stojí na půdě marxismu, kterému ponechávali charakter ekonomické teorie.

Dělnictvo bylo ovlivněno také anarchismem, který se začal rozvíjet od poloviny 19. století a vycházel z teze, že pramenem veškerého sociálního zla a vykořisťování je stát. Mezi anarchisty vystupovaly dva směry: individualisté, kteří chtěli likvidovat jakoukoli organizaci společnosti, a kolektivisté, usilující o vytvoření společnosti fungující na zásadě dobrovolnosti, bez jakéhokoli násilí. Tento druhý směr získal ve 2. polovině 19. století vliv hlavně v románských zemích. Jeho teoretikem byl ruský šlechtic Michail Bakunin. Kolektivistům byli blízcí anarchokomunisté, jejichž představitelem byl jiný ruský šlechtic kníže Petr Kropotkin.

Síla anarchismu vzrostla koncem 19. století. Mezi anarchisty byli stoupeni individuálního teroru, tzv. propagandy činu, jejichž hlavním prostředkem byly atentáty. V roce 1893 byla vržena bomba do jednacích sálů francouzské poslanecké sněmovny. V roce 1894 byl v Lyoně zavražděn francouzský prezident Sadi Carnot, v roce 1897 španělský premiér, roku 1898 se stala obětí atentátu v Ženevě rakouská císařovna Alžběta, v roce 1900 byl zavražděn italský král Umberto I.

Na konci 19. století sehrává důležitou roli nacionalismus. Nacionalismus není jen patriotismus (vlastenectví), není to jen pocit společenské a kulturní jednoty s jinými příslušníky národa. Nacionalismus je ideologie, která zájmy vlastního národa považuje za nejvyšší kritérium a jež usiluje o podřízení všech materiálních, sociálních a politických problémů těmto zájmům. S tím souvisel i hospodářský nacionalismus, tj. systém protekcionismu a vysokých celních bariér.

Projevem nacionalismu je také rasismus, který vysouvá na piedestal rasu. Negativní význam získal pojem rasa v době, kdy se začal rozšiřovat sociální darwinismus, čili glorifikace boje o lepší místo na slunci. Národy byly klasifikovány podle fyzických vlastností. Nejvyšší, nejdokonalejší rasou měla být germánská rasa dlouhohlavých, modrookých blondýnů, zejména poté, když Němci zvítězili nad Francií a sjednotili se v jednom státě. Prvními a nejslavnějšími hlasateli předností germánské čili teutonské rasy nebyli Němci, ale Francouz hrabě de Gobineau a Angličan Houston Stewart Chamberlain.

Josef Arthur de Gobineau reagoval na revoluci 1848 knihou o nerovnosti lidských ras, ve které rozlišoval vyšší a nižší rasy. Nejvyšší rasou je árijská, mezi Árijci nejdokonalejším typem jsou Germáni. Francouzskou revoluci považoval za vzpuru nižší středozemské rasy proti vyšší germánské, ke které řadil francouzskou šlechtu.

Houston Stewart Chamberlain byl synem britského admirála a zetěm Richarda Wagnera. Žil v Německu, kde v roce 1899 vydal knihu *Základy 19. století*. Podle něj nejvyšší kulturu vytvořila teutonská rasa, tvořená Germány, Kelty a západními Slovy, která je nejdokonalejší. V 19. století však rasismus ještě neměl větší význam.

Postavení Židů ve východní a západní Evropě bylo odlišné. V západních zemích právní a světonázorový liberalismus přál procesu asimilace. Židé zde nepodléhali právním omezením, měli přístup do škol všech stupňů, k úřadům, svobodným povoláním a všem veřejným funkcím civilním i vojenským. Jiné bylo postavení Židů v zemích střední a východní Evropy. V Rusku, Rumunsku či Haliči byli Židé převážně chudí a zaostalí, odlišovali se oblečením, jazykem i zvyky.

Poslední desetiletí 19. století zrodilo novodobý antisemitismus, který měl hlavně hospodářské příčiny. Židy představoval jako škodlivý element nebezpečný pro společnost. Projevoval se různými formami diskriminace, v ekonomickém boji (bojkot zboží a obchodníků) a dosahoval někdy brutálních rozměrů v protižidovských pogromech.

V zemích střední a východní Evropy konkurence židovských obchodníků a řemeslníků a nechuť vůči židovským podnikatelům představovaly základ, ze kterého vycházela antisemitská hesla. Ve Francii se antisemitská propaganda rozvinula na konci 19. století, po úpadku jedné z velkých pařížských bank, který byl přičítán machinacím Rotschildů. Noviny *La Libre Parole* (Svobodné slovo) ostře útočily na Židy. Vlnu antisemitismu vyvolala Dreyfusova aféra.

V Německu, kde byl silný židovský vliv ve světě financí a v intelektuálních kruzích, antisemitismus nedosáhl větších rozměrů, i když se objevily jeho první signály. Duchovní otec německého nacionalismu Treitschke ve svých přednáškách na berlínské univerzitě považoval Židy za „prvek národního rozkladu“. V Rakousku prováděli antisemitskou propagandu křesťanští sociálové vedení K. Luegerem a Schönenerovi všeněmci.

Nejobtížnější bylo postavení Židů v Rusku. V roce 1887 byl zaveden *numerus clausus*, ohraničující na středních a vysokých školách počet studentů židovského původu do 10 % v západních guberniích, jinde do 5 %, v Moskvě a Petrohradě jen do 3 %. V roce 1889 bylo Židům zakázáno vykonávat advokacii. Židovští řemeslníci museli v roce 1891 opustit Moskvu a Moskevskou gubernii. Od roku 1881 docházelo k organizova-

ným masovým útokům na Židy – pogromům, spojeným s vraždami, krádežemi a probíhajícím za nečinnosti úřadů a policie.

Pronásledování a protižidovská agitace brzdily přirozený proces asimilace a posilovaly pocit odlišnosti Židů. V roce 1881 vyšla v Berlíně brožura, která zdůrazňovala, že Židé musí emigrovat ze svých dosavadních zemí do své národní domoviny (Palestiny). V roce 1896 se objevila kniha vídeňského novináře Teodora Herzla *Der Judenstaat* (Židovský stát). Podle ní musí Židé nejprve získat právo na Palestinu a poté realizovat velkou přesídlovací akci. Byl to program sionismu přijatý v roce 1897 na židovské kongresu v Basileji.

Možnost získání Palestiny, která patřila Osmanské říši, byla nevelká a vystěhovalci do ní bylo proto minimální. Židé emigrovali především do Ameriky. V letech 1891–1910 emigrovalo z Ruska 1,9 mil. Židů, z toho do USA 1,5 mil., zatímco do Palestiny jen 30 tisíc.

I v 19. století mělo velký vliv na život všech světových společenství náboženství. Ze všech velkých náboženství největší evolucí prošlo v 19. století křesťanství. Nejméně bylo změnami dotčeno pravoslaví. Reakcí na státní podporu ruského pravoslaví byl vznik náboženských sekt nepřátelských oficiální církvi i státu.

Protestantismus prožíval na počátku 19. století, stejně jako katolicismus, období renesance. V Německu u luteránů byl monarcha hlavou zemské církve. Také v Británii anglikánská církev byla spjata se státem. Stále větší podpoře se těšili tzv. disidenti (nesouhlasící), kterých bylo v roce 1851 již 5 mil. Klasickou zemí protestantských sekt byly USA, kde se těšily plné svobodě. Nejpočetnější a nejvlivnější byli baptisté a metodisté. Vedle sekt schvalujících společenské zřízení vystupovaly sekty, které je více či méně odmítaly (mennonité, kvakeři, mormoni) nebo očekávající brzký konec světa (adventisté). Církev a sekty v USA se zabývaly také charitativní činností a výchovou mládeže. Američtí protestanté se s nelibostí dívali na katolické imigranty, zejména z Irska a Německa.

Katolicismus se šířil také v Africe a Asii, zde nejvíce mezi budhisty. Největší odpor šíření katolicismu kladl taoismus a islám. Katolicismus mimo Evropy šířily katolické misie. V Evropě se katolicismus octl ve 2. polovině 19. století v období trvalé krize. Začal ztrácet vliv na dělnictvo a musel bojovat s liberály. Katoličtí protivníci liberalismu byli nazýváni ultramontány. Byli stoupenci konzervatismu a obránci zásady spojení trůnu a oltáře. Hlavní oporou ultramontanismu a katolického konzervatismu byla římská kurie. Papež Pius IX. se stal jedním z nejkonzervativnějších papežů 19. století. Ve své encyklice z roku 1864 papež odsoudil hlavní novodobé omyly, jako racionalismus, socialismus, svobodu tisku, svobodu svědomí, rovnost náboženských vyznání a celou liberální doktrínu.

Konec dlouhého pontifikátu Pia IX. byl ve znamení I. vatikánského koncilu v letech 1869–1870, který přijal dogma o papežské neomylnosti ve věcech víry a morálky. Ohlášení dogmatu vyvolalo početné hlasy odporu v liberálních a svobodomyšlných kruzích. Malá část duchovenstva a věřících z církve vystoupila a založila církev starokatolickou na starokřesťanských zásadách před rozdělením církve v roce 1054. Rakousko-uherská vláda vypověděla konkordát z roku 1855 s odůvodněním, že se změnila smluvní strana. V Německu se vyhlášení nového dogmatu stalo jednou z příčin tzv. kulturního boje. Krátce po vyhlášení papežské neomylnosti do Říma vstoupila italská vojska a papež byl zbaven světské vlády. Sám sebe poté prohlásil vatikánským vězněm. Pius IX. zemřel v roce 1878, jeho nástupcem se stal Lev XIII.

Nový papež usiloval o upevnění vnitřních sil církve. V encyklice *Aeterni Patris* z roku 1879 vyzval katolické učence k zesílení práce v oblasti filozofie a k přijetí scholastiky v podobě, kterou jí dal sv. Tomáš Akvinský. Neotomismus se stal povinnou doktrínou v seminářích a na katolických vysokých školách. Papeži se podařilo dosáhnout ukončení kulturního boje v Německu a obnovení diplomatických styků s Ruskem (1889), přerušovaných po lednovém povstání v Polsku. Vyzval francouzské katolíky k uznání republikánského režimu. Podporoval Francii proti antiklerikálním italským vládám a rusko-francouzskou Dohodu proti Trojspolku Německa, Rakousko-Uherska a Itálie. V encyklice *Rerum novarum* z roku 1891 obrátil pozornost na dělnickou otázku a vyzval k zakládání katolických dělnických spolků. Na tomto základě pak vznikaly také křesťanskosociální strany a katolické odbory.

S výjimkou Francie a Švýcarska měla celá Evropa monarchistické zřízení. I nově vznikající státy se stávaly monarchiemi: Rumunsko (1866), Bulharsko (1879) či Norsko (1905). Evropské monarchie měly různý charakter, od britské parlamentní monarchie, kde král panoval, ale nevládl, až po Rusko a Turecko, které byly absolutistickými monarchiemi. V takové monarchii byl panovník zdrojem veškeré legislativy a exekutivy. V konstitučních monarchiích monarcha vykonával exekutivní moc, zatímco legislativa patřila parlamentu. Panovník měl právo sankce schválených zákonů, včetně práva veta. V parlamentních monarchiích poslanec měl zákonodárnou moc a vláda musela mít důvěru parlamentu.

Dobré fungování britského parlamentu bylo založeno na bipartijním systému. Dvě silné, dobře organizované strany, konzervativci a liberálové, se střídaly u moci na základě výsledku voleb. Anglický model využili s dobrými výsledky také ve Skandinávii, Belgii a Holandsku. Jiná situace byla v zemích, které neměly parlamentní vlády, např. v Německu, kde parlament schvaloval zákony a rozpočet, ale neměl vliv ani na jmenování, ani demisi vlády.

Zavedení všeobecného hlasovacího práva v některých zemích (Francie 1848, Severoněmecký spolek 1867, Německé císařství 1871, Belgie 1893) a postupující rozšiřování aktivního volebního práva na stále větší počet obyvatel v jiných zemích, se přičinilo o demokratizaci instituce parlamentu a jeho složení.

Jiná byla úloha parlamentu v Americe. V USA, které byly prezidentskou republikou, vládl prezident, Kongres ho pouze kontroloval. Latinskoamerické státy si braly vzor z ústavy USA. Evropskými vzory se řídily asijské monarchie. Parlamentní systém zavedly Japonsko (1889), Turecko (1876, 1908) a Persie (1906).

Ve státech s parlamentní formou vlády se ministři rekrutovali z řad poslanců. Naproti tomu v Německu a Rusku ministerské hodnosti zastávali úředníci. V absolutistických i konstitučních monarchiích panovník disponoval značným podílem na moci, především v oblasti zahraniční politiky a vojenství.

Stále větší roli sehrávaly politické strany, které se ve své dnešní podobě objevují teprve ve 2. polovině 19. století. Důvodem boje mezi stranami bylo rozšíření volebního práva a zvláště zavedení všeobecného hlasovacího práva. Větší počet voličů, povolání miliónů osob k volebním urnám, vyžadovalo od skupin usilujících o moc úplně jiné metody volební akce a jinou taktiku. V polovině 19. století se strany nejčastěji označují jako konzervativní nebo liberální. Později vznikají strany radikálů, lidovců, reformistů, konstitucionalistů, křesťanských sociálů a socialistů.

V oblasti zahraniční politiky byl nejsilnější vliv vlády, nejslabší parlamentu. Tak dohodu o francouzsko-ruském spojenectví z roku 1893 uzavřel prezident Francie bez schválení parlamentem a dokonce bez schválení vládou.

Místa diplomatů zastávali nejčastěji příslušníci aristokracie. Od kandidátů na diplomatické služby byla vyžadována „majetková kvalifikace“, v Británii roční důchod ve výši nejméně 400 liber. V USA, kde neexistovala profesionální diplomacie, diplomatická místa zaujímalí zámožní lidé, kteří vynikli v jiné oblasti – bankéři, podnikatelé, tiskoví magnáti. Diplomatičtým jazykem byla francouzština, pouze angličtí diplomaté začali od berlínského kongresu 1878 pozvolna používat také angličtinu. Snadnější komunikace, možnost rychlého dorozumění se pomocí telegrafu s centrálou, vedla k poklesu významu diplomatických misí.

Velký význam sociální i politický mělo zavedení povinné základní vojenské služby ve všech evropských státech, s výjimkou Velké Británie. Pruská vítězství v letech 1866–1871 přesvědčila vojáky i politiky o přednosti pruského odvodního systému před profesionální armádou. Všeobecně byl přijat pruský model, podle kterého každý zdravý muž byl

povinen několikaletou vojenskou službou a poté byl převeden do zálohy. Středo- a vysokoškoláci odbývali pouze jednoroční službu, na jejímž základě se stali důstojníky v záloze. Rakousko-Uhersko zavedlo povinnou vojenskou službu v roce 1868, Francie 1872, Rusko 1874. Státy, které měly kolonie, především Velká Británie a Francie, disponovaly koloniálními armádami. Koloniální vojenská doktrína vycházela z toho, že nejde jen o nové výboje, ale i o pacifikaci obsazeného území.

Ve 2. polovině 19. století evropské země zahájily horečný boj o rozdělení světa. V roce 1876 evropským státům patřila 1/10 Afriky, ale v roce 1914 již celý africký kontinent s výjimkou Habeše a Libérie. Kolonie představovaly pro metropole zdroj surovin, odbyt průmyslových výrobků, možnost vývozu kapitálu a strategické body. Mnoha mladým lidem ze středních vrstev dávaly kolonie možnost kariéry. Zpočátku koloniální expanze směřovala do zemí slabě osídlených, s obyvatelstvem na nižší civilizační úrovni. Ve vyspělejších zemích byla použita forma protektorátu (Egypt, Tunisko), kdy vedle stávající místní administrativy působil vyslanec státu – protektora.

Kapitola 11.

Rakousko-Uhersko po vyrovnání

Léta 1867–1918 představují v historii habsburské monarchie období tzv. dualismu, rozdělení státu na dvě části – rakouskou a uherskou, spojené osobou panovníka a třemi společnými ministerstvy – zahraničních věcí, vojenství a společných financí. Rakouská část tzv. Předlitavsko (podle řeky Litava na rakousko-uherské hranici) nesla úřední název Království a země na říšské radě zastoupené. Tvořilo ji celkem 17 zemí: vedle Dolních a Horních Rakous to byly Solnohradsko, Tyrolsko, Voralbersko, Korutany, Štýrsko, Kraňsko, Dalmácie, Istrie, Terst, Gorice a Gradiška, Čechy, Morava, Slezsko, Halič a Bukovina.

Uherská část monarchie – tzv. Zalitavsko – byla tvořena Královstvím uherským a Královstvím chorvatsko-slavonským, které díky uhersko-chorvatskému vyrovnání z roku 1868 získalo v rámci Zalitavska určitou autonomii. Samostatné postavení v rámci monarchie zaujímaly od roku 1878 Bosna a Hercegovina, turecká území, která rozhodnutím berlínského kongresu byla do roku 1908 pod rakousko-uherskou vojenskou a civilní správou. V roce 1908 byly Bosna a Hercegovina jednostranným rozhodnutím anektovány Rakousko-Uherskem nadále spravovány společným ministerstvem financí.

Rakousko-Uhersko bylo mnohonárodnostní monarchií. Dva národy byly vládnoucí, a to v Předlitavsku rakouští Němci a v Zalitavsku Maďaři. Další národy – Poláci, Italové, Chorvaté a Češi – se podílely na vládě především ve svých zemích, částečně i v rámci Předlitavska. Zbývající národy – Ukrajinci, Rumuni, Slováci, Slovinci, Srbové – na vládě podíl neměly. Některé národy, jako Maďaři, Češi, Slováci, Chorvati či Slovinci se nacházely pouze na území habsburské monarchie. Jiné měly v sousedství své národní státy – Němci, Italové, Rumuni, také většina Poláků žila za hranicemi.

Ani jednotlivé země nepředstavovaly národnostně jednolitě celky. V Čechách a na Moravě žili vedle sebe Češi a Němci, ve Slezsku kromě toho i Poláci. V Haliči žili Poláci a Rusíni (Ukrajinci), v Bukovině Rumuni a Ukrajinci. V Uhrách vedle 10 mil. Maďarů žily 3 mil. Rumunů v Sedmihradsku, 2 mil. Němců a 2 mil. Slováků. Národnostně jednolitě nebyly ani země na jihu Předlitavska: Tyrolsko, Korutany, Štýrsko, Kraňsko, Istrie a Dalmácie. Přitom národnostní konflikty byly propojeny se sociálními: polský šlechtic versus ukrajinský rolník ve východní Haliči, maďarský statkář a rumunský či slovenský rolník v Sedmihradsku či horních Uhrách, německý továrník versus český dělník v českých zemích.

Na přelomu století měla monarchie 51 mil. obyvatel, z toho Předlitavsko 28,6 mil., Zalitavsko 20,9 mil. a Bosna a Hercegovina 1,9 mil. Při sčítání lidu byl zjišťován tzv. obcovací jazyk. Nejvíce obyvatel monarchie vykazovalo obcovací jazyk německý (12 mil.), maďarský (10 mil.), srbochorvatský (5,5 mil.), českomoravskoslovenský (8,5 mil.) a polský (5 mil.). V Předlitavsku převládali Němci (10 mil.) před Čechy (6,5 mil.), Poláky (5 mil.) a Ukrajinci (3,5 mil.). V Zalitavsku Maďaři (10 mil.) před Rumuny (3 mil.), Chorvaty a Srby (3 mil.), Němci (2 mil.) a Slováky (2 mil.). Společnost v Bosně a Hercegovině byla zase rozdělena podle náboženství: převládali pravoslavní Srbové před muslimy a katolickými Chorvaty.

Obtíže vytvářel i nerovnoměrný hospodářský rozvoj jednotlivých částí monarchie. Vedle vysoce průmyslově rozvinutých zemí na západě monarchie jako byly Dolní Rakousy, Čechy, Morava a Slezsko, to byly zaostalé zemědělské oblasti na východě.

Jednotícím činitelem monarchie byl panovník, kterým byl již od roku 1848 František Josef I. Podle císařského listu z roku 1868 bylo stanoveno, že v souhlasu s novým uspořádáním ústavních poměrů panovníkův titul zní: „císař rakouský, král český atd. a apoštolský král uherský“ nebo ve zkrácené formě: „císař rakouský a apoštolský král uherský“ nebo „císař a král“. Oficiální název státu byl „Rakousko-uherská monarchie“ nebo „Rakousko-uherská říše“. Panovník si ponechal rozhodující pravomoci v oblasti řízení zahraniční politiky a vojenství. Druhým jednotícím činitelem monarchie byla armáda, jejíž důstojnický a poddůstojnický sbor byl vychován ve rakouských „černožlutých“ tradicích.

Panovník nejen panoval, ale i vládl. V Předlitavsku osobně rozhodoval o nominacích premiéra i jednotlivých ministrů. Vláda musela mít důvěru panovníka. Předlitavským parlamentem byla dvoukomorová Říšská rada. Horní komora – panská sněmovna – byla tvořena dospělými mužskými členy císařského domu (arcivévody), dědičnými reprezentanty aristokracie a doživotně jmenovanými osobami, které vynikly v různých oborech. Poslanecká sněmovna byla do roku 1873 volena zemskými sněmy, poté byly zavedeny přímé volby, a to ve čtyřech kuriích: velkostatkářské (4505 voličů a 85 mandátů), obchodních a živnostenských komor (480 voličů a 21 mandátů), městské (170 640 voličů a 118 mandátů) a venkovské (1 083 600 voličů a 129 mandátů).

Vedle říšského zákonodárství existovalo i samostatné zákonodárství zemské s říšským rovnocenné, čímž se Předlitavsko přibližovalo k federalistické organizaci. Země tedy nebyly jen pouhými částmi unitárního státu, ale byly zvláštními útvary s vlastními zemskými ústavami. Zatímco legislativa byla v Předlitavsku organizována na principu dělení kompetencí

mezi centrem a jednotlivými zeměmi, pak exekutiva byla organizována jako v unitárním státě, země neměly vlastní výkonné orgány. Předlitavsko tak mělo charakter útvaru federalisticko-unitárního.

Po rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867 se ústavní páteří Předlitavska staly ústavní zákony z prvních měsíců práce parlamentu. Bylo to především šest ústavních zákonů, které tvořily vlastní komplex tzv. princové ústavy z roku 1867. Zákon o říšském zastupitelstvu přetvářel říšskou radu z pouhého poradního orgánu ve skutečný parlament s právem spolurozhodovat. Zákon o všeobecných občanských právech zaručoval rovnost všech občanů před zákonem, v přístupu k veřejným úřadům, nedotknutelnost vlastnictví, svobodu vystěhování, zakazoval poddanství a nevolnictví, zaručoval listovní tajemství, svobodu shromažďování, spolkovou, petiční, projevu, náboženského přesvědčení, vědeckého bádání, vyučování, volby povolání, rovnoprávnost všech národů a právo každého národa na ochranu a pěstování národnosti a jazyka. Uznával rovnost v zemi obvyklých jazyků ve veřejném životě. Zákon o soudcovské moci zaručoval nezávislost soudců, veřejnost procesního řízení a oddělení soudnictví od výkonné moci. Zákon o vykonávání vládní a výkonné moci vymezoval postavení panovníka jako neodpovědného, zatímco ministři byli odpovědně vázáni dodržovat v plném rozsahu své úřední činnosti zákonnost. Tyto zákony byly v roce 1868 doplněny zákonem o manželském právu, zákonem o vztahu školy a církve a zákonem o interkonfesijských vztazích občanů, jímž se rušilo konkordátem zaručené prioritní postavení katolické církve vůči ostatním náboženským obcím a konfesím.

Předlitavsko tak dostalo v ústavních zákonech z let 1867–1868 liberální politický systém. Formálně nedošlo k plné integraci, která by zcela vylučovala politickou samostatnost jednotlivých zemí. Současně také nebyl nijak formálně kodifikován německý ráz Předlitavska a ústava nerozeznávala žádný státní jazyk.

Zákonodárné právo vztahující se ke společným záležitostem obou polovin monarchie bylo vykonáváno zvláštními delegacemi říšské rady a uherského sněmu. Delegace měly 60 členů, z nichž 20 bylo voleno z panské sněmovny a 40 z poslanecké sněmovny. V delegacích byly přiměřeně zastoupeny všechny země, takže Čechy měly 10 delegátů, Morava 4 a Slezsko jednoho. Delegace zasedaly každoročně a odděleně – svá rozhodnutí si sdělovaly písemně.

Náklady na společné výdaje byly čas od času projednávány v říšské radě a uherském sněmu a pro začátek byly stanoveny v poměru 70 : 30 (po roce 1907 činil 63,6 : 36,4). Právně existovaly dva zcela samostatné státy, které dobrovolně přenesly část své suverenity na společné orgány, jež jsou ve službách obou států. Pro společné úřady se postupně vžil název

„císařské a královské“ (c. a k.), předlitavské úřady byly „císařsko-královské“ (c. k.), uherské byly „královské“ (k.). V Předlitavsku se nadále používaly dřívější symboly a barvy, tj. rakouský dvouhlavý orel a černožlutá vlajka, v Uhrách tradičně půlený znak a červeno-bílo-zelená trikolóra. Běžné bylo používání zemských znaků a barev.

Po neúspěchu rakousko-českého vyrovnání (fundamentální články z roku 1871) povolal v Předlitavsku císař do vlády německé liberály, kteří usilovali o centralizaci pod vedením rakouských Němců. Byla to vláda knížete Adolfa Auersperga v letech 1871–1879. K hlavním činům této vlády patřilo vypovězení konkordátu se Svatou stolicí uzavřeného v roce 1855, zavedení nového volebního systému do říšské rady v roce 1873, státního dohledu nad veškerým školstvím a nového trestního kodexu. Hospodářská krize 1873 a následující deprese oslabily postavení vlády a liberální strany. Jejich opozice vůči okupaci Bosny a Hercegoviny v roce 1878 vedla k odvolání vlády. Novým premiérem jmenoval císař hraběte Eduarda Taaffeho (1879–1893).

Taaffe vytvořil vládu tzv. železného kruhu pravice, kterou tvořily konzervativní strany německé, polské a české (staročeši). Konzervativci měli větší pochopení pro potřeby jednotlivých zemí a národností než liberálové. Svou „drobečkovou politikou“ dosáhli staročeši v roce 1880 zavedení vnějšího úřadování úřadů v obou zemských jazycích, rozdělení pražské univerzity na českou a německou a rozšíření českého středního školství.

Základem uherské ústavy byly tzv. březnové zákony z roku 1848. Uhry byly unitárním státem, který zahrnoval také Transylvánii (Sedmihradsko). Uherský říšský sněm byl tvořen dvěma komorami: panskou sněmovnou (tabule magnátů) a poslaneckou sněmovnou (tabule zástupců). Členy panské sněmovny byli do roku 1885 nejvyšší zemští a dvorští úředníci, katoličtí a pravoslavní preláti, vyšší aristokracie, vrchní županové a 43 delegáti chorvatského sněmu. Po roce 1885 mohli být členy panské sněmovny jmenováni i jednotlivci za své zásluhy. Poslanecká sněmovna měla 453 poslance, z toho 413 za Království uherské a 40 za Království chorvatsko-slavonské. Uherští poslanci byli voleni většinovým systémem ve 413 jednomandátových obvodech. Z toho bylo 333 venkovských a 80 městských obvodů. Volební právo bylo omezeno majetkovým cenzem. Volit mohli muži starší 20 let s uherským občanstvím a samostatní. Voličem byl ten, kdo měl určitý majetek nebo pravidelný příjem. Volební právo se nevztahovalo na vojáky, četníky a odsouzené osoby.

Chorvatsko si v rámci Zalitavska udrželo svou oddělenou existenci s vlastním sněmem a úředním jazykem, a to na základě uhersko-chorvatského vyrovnání z roku 1868. Nemělo však odpovědnou vládu, chorvat-

ský místodržící byl jmenován uherskou vládou a byl podřízen uherskému ministerstvu pro věci Chorvatska.

Předlitavskou politiku vytvářela stále ještě malá skupina lidí, a to koruna, její ministři a několik tuctů úředníků. Vyvíjely se však nové síly, které žádaly, aby mohly samy určovat osudy země. Projevem této změny byl vznik velkých politických stran. V poslední třetině 19. století se v Rakousku vytvořily četné politické skupiny, které zatlačily částečně do pozadí staré skupiny liberálů a konzervativců. Novými masovými politickými stranami se stali sociální demokraté, křesťanští sociálové a všeměnci.

Rozvoj průmyslu a vznik stále početnějšího proletariátu přispěly k vytvoření a rozmachu prvních dělnických organizací. Jejich vzestup byl umožněn po roce 1867 společným právem a svobodou tisku. Již v roce 1867 byl založen První vídeňský dělnický vzdělávací spolek. Na dělnickém dni ve Vídni 30. srpna 1868 byl přijat program sociálnědemokratické strany, která požadovala naprostou rovnoprávnost všech občanů a zavedení všeobecného a přímého volebního práva. V dubnu 1869 vyšel první sociálně demokratický list *Volksstimme*.

Dělnické vzdělávací spolky a sociálnědemokratická strana byly založeny na velmi všeobecné politické platformě a jejich první vůdci měli většinou velmi rozdílné představy o způsobu a nejbližších cílech politického boje. Vytvářely se různé skupiny a směry, které se brzo rozhořčeně potíraly. Těžištěm sporů ve straně v letech 1870–1888 byla otázka radikálů a umírněných. Umírnění prosazovali dílčí reformy a zdůrazňovali význam osvěty. Radikálové chtěli rozbít stát jako takový, žádali přímou akci, atentáty a okamžitou občanskou válku.

Oba směry byly překonány teprve tehdy, když dělníci nabyli v mnoha velkých stávkách prvních bojových zkušeností. Nejvýznamnějšími z nových dělnických vůdců byli lékař dr. Viktor Adler a Josef Hybeš. Po několikaleté práci se Adlerově a Hybešově skupině podařilo očistit dělnické hnutí od anarchistických proudů a 31. prosince 1888 a 1. ledna 1889 se v Hainfeldu konal sjednocovací sjezd, který opět vytvořil jednotnou rakouskou dělnickou stranu. Následoval její organizační a politický rozmach v 90. letech. Od roku 1895 začal vycházet deník *Arbeiter-Zeitung* a od roku 1897 deník *Právo lidu*. Roku 1890 byl poprvé slaven 1. máj na podporu požadavku osmihodinové pracovní doby. Po volbách 1897, kdy byla zavedena nová pátá tzv. všeobecná kurie, měli sociální demokraté 14 poslanců, z toho 11 z Čech a Moravy.

Encyklika papeže Lva XIII. z roku 1891 *Rerum novarum* vybízela církevní hodnostáře, aby si všímali dělnické otázky. Důsledkem byl vznik křesťanskosociálních stran. Jejich program se opíral o teorii solidarismu,

kteřá říkala, že budou-li podnikatelé a dělnictvo spolupracovat, je možné všechny otázky vyřešit dohodou a v křesťanské bratrské lásce. Křesťanští sociálové vytyčili řadu populárních požadavků: ochranu malých podnikatelů, potírání korupce, sociální spravedlnost, ochranu rodiny, pevné mzdy, stanovení délky pracovní doby, kontrolu monopolů a ochranu rolníků.

Nová strana rychle rostla. Její zakladatel dr. Karl Lueger ji zastupoval nejprve ve vídeňské městské radě a později v říšské radě. Byl přesvědčivě „černožlutý“, neustále zdůrazňoval nutnost udržet mocnářství nezměněné. V roce 1895 byl zvolen vídeňským starostou. Císař, který ho považoval za „jarmarečnického křiklouna“, ho odmítl potvrdit. Lueger byl demonstrativně zvolen podruhé a potřetí, až ho nakonec František Josef roku 1897 potvrdit musel.

Za Luegerova úřadování v letech 1895–1910 se Vídeň změnila, vyrostla a rozvinula. Nechal postavit druhé dálkové vodovodní potrubí, které zásobovalo město čistou pitnou vodou, dal vybudovat kolem Vídně zelený pás a ve městě parky, z bývalých hřbitovů nechal zřídit parky. Poutiční dráhy a výrobu elektřiny a plynu převedl do vlastnictví obce. Zřídil nové školy, nemocnice, městské pojišťovny a spořitelny. V prvních všeobecných volbách v roce 1907 se křesťanskosociální strana stala nejsilnější v Rakousku.

Už od 70. let existovala v Rakousku řada spolků, které si kladly úkol chránit německví a udržovat velkoněmeckou tradici. V roce 1882 vznikl Německý nacionální spolek, který vedl Georg Schönerer, činovník zemědělské organizace ve Zwettlu v Dolním Rakousku. V témže roce uveřejnili zástupci různých německých orientací společný program, tzv. linecký program. Podle něj Halič a Dalmácie měly být odstoupeny Uhrám, zatímco zbytek Předlitavska měl být přeměněn v jednotný německý stát, který se měl připojit k Německé říši. Rakousko začali označovat novým jménem „Východní marka“.

Schönerer prohlásil, že jeho vlastí je Německo a jeho politickým vůdcem Bismarck. Ten ovšem nebyl tímto spojencem právě nadšen, neboť mu byl mj. krajně nesympatický křiklounský antisemitismus v politice Schönererovy strany. Když německý císař Vilém II. roku 1890 Bismarcka propustil, stal se poměr mezi rakouskými velkoněmci a Německem mnohem srdečnější.

Vláda Badeniho provedla v roce 1896 reformu volebního řádu. Ponechala dosavadní volební právo čtyř kurií a vytvořila novou tzv. všeobecnou kurií, v níž bylo ponecháno volební právo všem dosavadním voličům a uděleno ještě nové kategorie voličů. Počet voličů se zvýšil z dosavadních 1,7 mil. na 5,3 mil. Nadále měly mít v poslanecké sněmovně kurie velkostatkářská 85 poslanců (20 %), kurie obchodních a živnostenských komor 21 (5 %),

městská 118 (28 %), venkovská 129 (30 %) a nová všeobecná kurie pouze 72 (17 %). Z těchto nových 72 mandátů připadlo Čechám 18, Moravě 7 a Slezsku 2. Toto rozdělení bylo krajně nerovnoměrné: v Čechách 1 poslanec V. kurie připadal na 333 tis. obyvatel, na Moravě na 325 tis., ve Slezsku na 278 tis. (v Kraňsku na 493 tis, ale ve Voralbersku na 108 tis.). Volební geometrie nebyla odstraněna ani v V. kurii, německé Voralbersko mělo 5× větší význam než slovinské Kraňsko nebo polsko-ukrajinská Halič. Zůstal zachován nespravedlivý kuriový volební systém. Jeden velkostatkář byl roven 46 voličům městským, 168 voličům venkovským či 1725 voličům v kurii všeobecné. V Čechách 1 poslance volilo 20 velkostatkářů nebo 2900 městských voličů nebo 9 tis. venkovských voličů. Volební geometrie nadřzovala i německé národnosti: v Čechách a na Moravě připadal 1 český poslanec na 11 tis. obyvatel, zatímco 1 německý poslanec na 6 tis. obyvatel (5,2 mil. Čechů mělo 49 poslanců a 2,8 mil. Němců 47 poslanců). Podle jednoho z německých poslanců „výprava husitská ... neuviedla by Německo v tak velké nebezpečí, do jakého by je připravilo zavedení všeobecného, rovného, přímého práva hlasovacího“.

K. Badeni také vydal pro Čechy a Moravu jazyková nařízení, kterými byla čeština zrovnoprávněna i ve vnitřním úřadování a úředníci se měli do 1. července 1901 naučit oběma zemským jazykům. Tím byl prolomen dosavadní naprostý monopol němčiny jako vnitřní úřední řeči státních úřadů v českých zemích. Nařízení narazilo na silný odpor německého úřednictva, německé strany je označily za „otrocké zákony“. V Čechách a na Moravě začaly protestní demonstrace namířené proti Badenimu a Čechům. Schönerer organizoval v celém Rakousku demonstrace sympatií s utlačovanými Němci v Čechách a na Moravě. Vytvořila se jednotná fronta německých stran včetně křesťanských sociálů a sociálních demokratů. Tato německá fronta začala provádět obstrukci také v parlamentě. Cílem bylo svrhnout vládu a znemožnit zavedení jazykových nařízení. Němečtí poslanci násilím přerušovali zasedání, křičeli, zpívali, umlčovali řečníky jiných národností; létaly kalamáře a propukaly rvačky. Venku, ve Vídni a v ostatních rakouských městech, zatím pokračovaly demonstrace. Nakonec císař Badeniho propustil a jeho nástupce baron P. Gautsch jazyková nařízení odvolal. Pro změnu zahájili obstrukci zase Češi, kalamáře létaly zase z české strany. František Josef prohlásil: „Zesměšnilí jsme se před celým světem.“

Národnostní otázku v Rakousku se pokoušeli ve svých spisech řešit sociální demokraté dr. Karl Renner a dr. Otto Bauer. Vycházeli z předpokladu, že rakouský stát bude ve svém národnostním složení existovat i nadále. Přišli s myšlenkou „kulturně národnostní autonomie“, která měla zaručit právo národů samostatně spravovat své kulturní záležitosti.

Proto měl být zřízen národnostní katastr, v němž měli být podle své národnosti zapsáni všichni obyvatelé mocnářství bez ohledu na to, kde bydleli. V katastru zapsaní příslušníci každého národa měli volit svou národní radu. Tato národní rada měla tvořit „kulturně národnostní parlament“, který by se zabýval národním školstvím, kulturou, uměním a vědou.

Pád Badeniho znamenal konec nadějí na to, že se z Rakouska stane spravedlivý demokratický stát, nějaké druhé Švýcarsko. V letech 1893 až 1914 došlo 13× ke změně vlády. Všechny se skládaly nikoli ze zástupců stran, ale z aristokratických důvěrníků koruny nebo úředníků. Žádná z vlád se nepokusila otrást postavením Němců v mocnářství, žádná z nich, kromě vlády Koerberovy, která byla u moci v letech 1900–1904, nevládla dost dlouho, aby mohla něčeho dosáhnout. Až do doby, kdy se vlády ujal Koerber, vládlo se pomocí nouzových nařízení, parlament se sám vyřazoval z činnosti obstrukcí jednoho nebo několika národů. Koerber byl jediný, jemuž se podařilo získat na počátku své vlády jakousi parlamentní většinu. Později vládl i on pomocí nouzových nařízení, ale za svůj úspěch děkoval chytré a pokrokové hospodářské a sociální politice.

Nejnebezpečnějšími odpůrci všech volebních oprav byli Němci. Jejich nepřirozeně silné postavení bylo nejlépe patrné na Moravě. Tam tvořili jen 1/4 obyvatelstva, ale v zemském sněmu měli většinu. Jak Češi na Moravě hospodářsky a kulturně rostli, projevovali moravští Němci ochotu vzdát se své většiny, když jim bude zaručena dosavadní národnostní država. Zemský zákon z listopadu 1905 přinesl Moravě nejen všeobecnou kurii pro volby do zemského sněmu, nýbrž i národnostní rozhraničení, národnostní katastr. Počet poslanců byl zvýšen na 151, z toho byli 2 virilisté (arcibiskup olomoucký a biskup brněnský), 30 připadlo kurií velkostatkářské, 40 kurií měst, 6 obchodním komorám, 53 kurií venkovských obcí a 20 všeobecné kurii. Kurie městská, venkovská a všeobecná byly rozděleny na dvě národnostní kurie, z nichž každá měla pevný počet mandátů, a to ve městech Češi a Němci po 20, na venkově Češi 39 a Němci 14 a ve všeobecné kurii Češi 14 a Němci 6. Tento tzv. moravský pakt se měl stát vzorem i pro Čechy.

Ještě v září 1905 prohlásil předseda vlády baron Gautsch, že na zavedení všeobecného a rovného hlasovacího práva nelze v Rakousku ještě myslet. Den zahájení zasedání parlamentu 28. listopadu 1905 prohlásila sociální demokracie za den všeobecného zastavení práce na podporu volební reformy. Na čtvrt miliónu dělníků defilovalo v ten den před parlamentem ve Vídni, na 100 tisíc lidí demonstrovalo na Staroměstském náměstí v Praze. V Čechách byl pro myšlenku všeobecného a rovného volebního práva stržen celý český národ a všechny významnější politické strany. Vláda i parlament stály pod přímým nátlakem ulice. Premiér byl

nucen slíbit, že předloží parlamentu osnovu volebního zákona založeného na všeobecném a rovném hlasovacím právu.

V únoru 1906 předložil Gautsch osnovu zákona poslanecké sněmovně, ale teprve po dlouhých diskusích v obou sněmovnách mohly být v lednu 1907 v říšském zákoníku uveřejněny zákony, které znamenaly první uznání občanské rovnosti v Rakousku. Volebního práva se dostalo všem mužským obyvatelům starším 24 let. V prvních volbách 1907 získali nejvíce mandátů křesťanští sociálové (94) a sociální demokraté (87). Celkem 233 němečtí poslanci byli v menšině proti 283 poslancům jiných národností (107 Čechů, 82 Poláci, 33 Rusíni (Ukrajinci), 24 Slovinci, 19 Italů, 13 Srbochorvatů a 5 Rumunů).

Nový parlament byl stejně roztržštěn v bojující národnostní skupiny jak stará poslanecká sněmovna, vlády se střídaly stejně rychle, zase začala obstrukce a za nějakou dobu se opět vládlo za pomoci paragrafů nouzových nařízení. Třináctou vládou, jež nastoupila po hraběti Taaffem, byl Stürgkhův kabinet z roku 1911, za jehož úřadování začala světová válka.

V letech před rokem 1914 docházelo neustále k mezinárodním konfliktům a politickým krizím, při nichž se zdálo, že válka vypukne každou hodinu. V červnu 1914 byl na inspekční cestě v Sarajevě zastřelen srbským studentem G. Principem následník rakousko-uherského trůnu František Ferdinand. Rakouský generální štáb viděl příležitost definitivně zúčtovat se Srbskem. Bylo odesláno ultimatum, z jehož deseti podmínek Srbsko přijalo devět. Odmítlo jen právo rakousko-uherského zástupce vyšetřovat spiknutí přímo na srbském území. Rakousko-Uhersko však přesto vypovědělo 28. července Srbsku válku.

Kapitola 12.

Druhá Německá říše 1871–1914

Války s Dánskem (1864) a Rakouskem (1866), vytvoření Severoněmeckého spolku (1867) a válka s Francií (1870–1871) daly Prusku naprostou převahu v Německu. Slavnostní proklamace pruského krále německým císařem v Zrcadlovém sále zámku ve Versailles 18. ledna 1871 byla vnějším výrazem této skutečnosti. Nový stát přijal název Německá říše, fakticky to ale bylo rozšířené Prusko. Realizovalo se tzv. maloněmecké řešení sjednocení Německa.

Ústava sjednoceného Německa ze 16. dubna 1871 kodifikovala vznik federativního spolku 22 monarchií a 3 svobodných měst (Brémy, Hamburg a Lübeck) na ploše 541 tis. km² se 41 milióny obyvatel. Jednotlivé spolkové země podržely svou politickou svrchovanost, měly své vlastní ústavy, zákony, vlády, hlavy státu, parlamenty, některé i diplomatická zastoupení v cizině. Samostatně spravovaly školství, justici a vybíraly přímé daně. Největším spolkovým státem bylo Prusko, kde žily 3/5 obyvatel říše a nacházela se nejdůležitější centra. Druhý největší a nejlidnatější stát Bavorsko měl 5× méně obyvatel než Prusko. Dalšími významnými spolkovými zeměmi byly Sasko a Württembersko.

Říšskými orgány byly vedle císaře spolková rada a říšský sněm. Spolková rada byla zákonodárným orgánem složeným ze zástupců jednotlivých spolkových států, které delegovaly vlády spolkových zemí. Z celkového počtu 58 delegátů mělo Prusko 17, Bavorsko 6, Sasko 4, Württembersko 4, Bádensko 3, Hessensko 3, Meklenbursko-Schwerinsko 2 a ostatní po jednom. Jednání spolkové rady svolával a ukončoval císař, předsednictví náleželo říšskému kancléři.

Pro volby do říšského sněmu platilo všeobecné volební právo pro všechny muže, ale v jednotlivých spolkových zemích fungovaly staré nedemokratické volební systémy. V Prusku se do sněmu volilo na základě třístupňového volebního práva, které zvýhodňovalo velké vlastníky půdy.

Dědičný německý císař zastupoval říši navenek, vyhlášoval válku a uzavíral mír, spojenectví a smlouvy s cizími státy. Svolával a uzavíral jednání spolkové rady a říšského sněmu, jmenoval a propouštěl říšského kancléře. Rozhodoval o udělování řádů, povýšení do šlechtického stavu, jmenoval vysoké úředníky, důstojníky a funkcionáře dvora. K dispozici měl civilní, vojenský a od roku 1889 i námořní kabinet. Jako pruský král byl vrchním velitelem pruských ozbrojených sil. Říšská armáda existovala jen v době války, v době míru měly Prusko, Bavorsko, Sasko a Württem-

bersko vlastní armády. V době války byl císař vrchním velitelem a pruský generální štáb převzal úlohu vrchního velitelství.

Ústřední postavou výkonné moci se stal, kromě císaře, říšský kancléř. K nařízením a opatřením císaře byl nezbytný spolupodpis říšského kancléře, který tím přebíral zodpovědnost. Kancléře jmenoval a propouštěl císař na základě vlastního výběru, nikoliv podle výsledků voleb do říšského sněmu. Zpravidla byl říšský kancléř také pruským ministerským předsedou.

Personální unie pruského krále a německého císaře na jedné straně a pruského ministerského předsedy a říšského kancléře na straně druhé fakticky zajišťovala pruskou hegemonii v říši. Říšské úřady podléhaly kancléři a spravovaly společné říšské záležitosti: zahraniční věci, finance, vnitro, loďstvo, justici, pošty, železnice a kolonie. V čele říšských úřadů stáli státní tajemníci podřízení kancléři.

Zahraniční politika říše byla za kancléře Otto von Bismarcka (1871–1890) pod jeho kontrolou. V čele Zahraničního úřadu na Wilhelmstrasse stál státní tajemník. Diplomaté tvořili elitní a exkluzivní společnost. Předpokládal se u nich šlechtický původ, dostatečný majetek, vysokoškolské vzdělání, znalost několika světových jazyků a absolvování vojenské služby u gardy.

Politické strany se postupně měnily z honoračních na masové organizace. Nejvíce nalevo stála Sociálnědemokratická strana (SDP). Vznikla z Lassalova Všeobecného německého dělnického spolku (1864) a Bebelovy sociální demokracie založené v Eisenachu v roce 1869. Po sjednocení obou směrů na sjezdu v roce 1875 a přijetí tzv. Gothajského programu byla vystavena perzekuci na základě tzv. protisocialistického zákona, kterým se Bismarck snažil v rámci své politiky cukru a biče potlačit politické hnutí dělnictva jeho postavením mimo zákon. Perzekuce však naopak vedla k upevnění dělnického hnutí a SDP se stala v 90. letech masovou stranou. Počet členů vzrostl do roku 1907 na půl miliónu a počet voličů na 4,25 mil. v roce 1912. V 90. letech začala opouštět revoluční marxistické učení a přikláněla se v boji za zájmy dělnictva k reformnímu parlamentnímu postupu. V čele snah o revizi marxismu a přizpůsobení se novým poměrům byli Georg von Vollmar a Eduard Bernstein.

Druhá masová politická strana – Zentrum (Centrum) – vyjadřovala zájmy politického katolicismu. Hlavní základnu získala v jižních a západních katolických oblastech Německa. Počet voličů dosáhl v roce 1907 více než 2 mil. Její program vycházel z opozice vůči Bismarckovu systému, spočíval v ochraně katolické církve, jihoněmeckého partikularismu a sociální ochrany živnostníků a dělníků. Také tato strana se spolu s katolickou církví stala předmětem útoku Bismarcka v rámci tzv. kulturního boje, který měl posílit pruský centralismus. Rovněž tyto snahy říšského kanc-

léře se stejně jako v případě protisocialistického zákona nesetkaly s úspěchem.

Německé měšťanstvo reprezentovaly liberální strany. Jejich vliv kulminoval na počátku Druhého císařství. Pravicově orientovaná Národní liberální strana vystupovala silně nacionalisticky. Levý liberalismus představovala Pokroková strana. Názorová diferenciacie, rozdílná taktika a časté osobní spory vedly k trvalému poklesu vlivu liberalismu v Německu.

Politické zájmy velkých vlastníků půdy, především pruských junkerů, reprezentovala Německá konzervativní strana. Její program vycházel z feudálních pozic a stavěl se proti Bismarckově spolupráci s liberály. Část členstva založila Říšskou stranu, která stála v politickém systému mezi konzervativci a liberály a hájila společné zájmy velkostatkářů a průmyslníků ze Slezska a Sárska.

Vedle politických stran existovaly v Německu i mimoparlamentní politické organizace. V roce 1890 založili stoupenci vypjatého nacionalismu Všeněmecký svaz. Koloniální expanzi podporovala Německá koloniální společnost. K dalším nacionalistickým organizacím patřily Lodní spolek, Branný spolek, Říšský svaz proti sociální demokracii apod.

Sjednocení Německa vytvořilo předpoklady pro odstranění celních hranic a usnadnilo rozvoj obchodu a podnikání. Klasická průmyslová revoluce vyvrcholila v Německu kolem roku 1870. Porážkou Francie získalo Německo vysokou válečnou kontribuci a v Alsasku-Lotrinsku důležité surovinové zdroje. Toto území se ve spojení s Porúřím a Sárskem stalo nejproduktivnější evropskou průmyslovou oblastí. Koncentraci výroby provázela koncentrace a centralizace kapitálu. K dalším příznivým faktorům, umožňujícím industrializaci Německa, patřila schopnost efektivního a rychlého využití technologických zkušeností z nejvyspělejších zemí. Příznivě působil i přírůstek obyvatelstva (v letech 1870–1913 z 41 na 67 mil.). Zatímco na počátku 70. let žily 2/3 Němců na vesnici, pak před světovou válkou byly 2/3 ve městech.

Vzrůstající průmyslová výroba přivedla Německo na 2. místo v objemu světového obchodu. Někdejší dílna světa Velká Británie byla v mnoha oblastech výroby předstížena. Německo začalo investovat v zahraničí a vytvářet vlastní koloniální panství. V polovině 80. let získalo kolonie v Africe (Německá jihozápadní Afrika, Německá východní Afrika, Kamerun, Togo) a v Oceánii (Severovýchodní Nová Guinea, Bismarckovo souostroví), které však byly po celou dobu nerentabilní.

Problém představovalo postavení národnostních menšin. V říši žily 2,2 mil. Poláků (5 % všech obyvatel), 100 tis. Čechů, 80 tis. Dánů, 75 tis. Lužických Srbů a 60 tis. Litevců. Výrazným projevem stupňujícího se

nacionalismu byla násilná germanizace v neněmeckých oblastech. Němčina byla jedinou úřední a vyučovací řečí.

Změny na trůně v roce 1888 po smrti císaře Viléma I., kdy krátce vládl těžce nemocný Fridrich III., aby po něm nastoupil mladý a ambiciózní Vilém II. (1888–1918), vedly k obratu v dosud výjimečném postavení železného kancléře Otto von Bismarcka. Měření sil mezi novým panovníkem a kancléřem skončilo v roce 1890 Bismarckovou demisí.

Druhým kancléřem Německé říše se stal generál Georg Leo von Caprivi. Jeho zkušenost v oblasti zahraniční politiky byly minimální, což poskytovalo prostor velikášským císařovým ambicím. V roce 1894 se jeho nástupcem stal bavorský kníže pětasedmdesátiletý Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst, který do úřadu vstupoval ve věku, kdy ho železný kancléř opouštěl. Čtvrtým kancléřem byl od roku 1900 hrabě (od roku 1905 kníže) Bernhard von Bülow. V této funkci setrval do roku 1909. Zasloužil se o expanzivní politiku a horečné budování válečného loďstva. Posledním předválečným kancléřem byl Theobald von Bethmann-Hollweg.

Německo na přelomu století bylo zemí, kde nastal ohromný rozmach vědy, také na poli kultury a umění vznikla díla trvalé hodnoty. Především v přírodních vědách byly učiněny mnohé velké objevy v oblasti moderní organické chemie, fyziky (Röntgen, Planck, Einstein), medicíny (Koch, Ehrlich, Virchow). Rostl věhlas německých univerzit.

V německých městech vládl čilý kulturní ruch. Nejen Berlín, ale i Hamburk, Kolín nad Rýnem, Lipsko, Frankfurt nad Mohanem a další centra měla velké divadelní scény, operu, muzea, hudební tělesa, vědecké ústavy a univerzity.

Založení Německé říše a vítězství nad Francií změnilo poměr sil v soustavě evropských států. Zahraniční politiku Německa, pokud byla prováděna Bismarckem, určoval jeho vztah k Francii, která se nemohla smířit se svou porážkou a ztrátou Alsaska-Lotrinska. Bismarckovou snahou proto bylo Francii co nejvíce izolovat. Schůzka tří císařů, Viléma I., Františka Josefa I. a Alexandra II., k níž došlo v září 1872, obnovila v monarchistickém duchu tradice Svaté aliance, spolupráci mezi Německem, Rakousko-Uherskem a Ruskem. Bismarck pokračoval v tradiční politice prusko-ruského přátelství. V roce 1878 zabránil berlínský kongres válce mezi Rakousko-Uherskem a Ruskem a mezi Velkou Británií a Ruskem, když Rusové po vítězné rusko-turecké válce v letech 1877–1878 chtěli rozhodovat o osudu balkánských Slovanů osvobozených z turecké nadvlády podle své vůle. Roku 1881 se Bismarckovi podařilo ještě jednou dojednat spojenectví mezi třemi císaři, avšak krátce po svém dalším prodloužení v roce 1884 tato aliance ztroskotala na nepřekonatelných rozporech.

V roce 1879 uzavřela Německá říše spojenectví s Rakousko-Uherskem. Obě země se zavázaly, že si přijdou na pomoc v případě konfliktu s Ruskem. Tento Dvojspolek byl v Německu i Rakousko-Uhersku uvítán. V roce 1882 přistoupila k Dvojspolku také Itálie, která tak protestovala proti francouzské anexi Tuniska křížící vlastní italské koloniální plány. To dalo spojenectví, nazývanému nyní Trojspolek, jasné protifrancouzské zaměření. Bismarck se snažil o dobré vztahy i s Velkou Británií.

Když se rozpadl spolek tří císařů – Německa, Rakousko-Uherska a Ruska, podařilo se v roce 1887 Bismarckovi uzavřít alespoň tajnou spojeneckou smlouvu s Ruskem, tzv. zajišťovací smlouvu. Touto smlouvou chtěl říšský kancléř zabránit sblížení mezi Ruskem a Francií.

Když v roce 1890 nový císař Vilém II. propustil Bismarcka, zahájil tzv. nový kurz, který se především vztahoval na vnitropolitická opatření: usiloval o smíření s dělnictvem a dalšími společenskými vrstvami, které byly v opozici proti Bismarckovi. Změny nastoupené v novém kurzu se neblaze projevíly v zahraniční politice. Především nebyla prodloužena zajišťovací smlouva s Ruskem. Německo uzavřelo dohodu s Velkou Británií, dle níž Německá říše za odstoupení Zanzibaru získala Helgoland. To vedlo Rusko k posilování kontaktů s Francií. Bismarckův umně prováděný systém aliancí tím byl rozbit. Spojenectvím mezi Ruskem a Francií vzniklo pro říši akutní nebezpečí války na dvou frontách.

Britsko-francouzské spojenecké rozhovory v roce 1904 vedoucí k tzv. srdečné dohodě způsobily v Německu šok. Císař a vláda nepovažovali za možné, že by se obě mocnosti vzhledem ke svým koloniálním rozporům mohly dohodnout. Říšský sněm v roce 1906 schválil další enormní výdaje na stavbu supertěžkých bojových lodí.

V rámci hospodářského imperialismu zahájily na konci 19. století německé banky, ve spolupráci s těžkým průmyslem, výstavbu železnice v turecké Malé Asii a v roce 1899 založily Anatolskou železniční společnost. Společnost získala od tureckého sultána vedle jiných hospodářských zakázek i koncesi na výstavbu železniční trati z Istanbulu do Bagdádu, která měla být později prodloužena až k Perskému zálivu. Německá hospodářská expanze však v souvislosti s tímto projektem narazila na britské a ruské zájmy na Blízkém východě.

Strategický plán pro případ války, vypracovaný v roce 1905 šéfem generálního štábu pruské armády hrabětem von Schlieffenem vycházel z předpokladu války na dvou frontách. Francouzské armády měly být vyraženy překvapivým útokem v první fázi války s nasazením většiny německých válečných sil. Poté by bylo možné vrhnout veškerou vojenskou sílu proti ruskému vojsku. Předem se počítalo s porušením neutrality Belgie, což však znamenalo, že na straně Francie se octne Velká Británie.

Nepokoje v Maroku na jaře 1911 byly pro Francii záminkou k zahájení vojenského obsazování země. Německá vláda na to reagovala vysláním dělového člunu Panther do marockého přístavu Agadir. Byla to politika na pokračí války. Německo požadovalo odstoupení Francouzského Konga. Francie však německý požadavek odmítla.

Velké sociální přeměny se projevíly ve značném stěhování uvnitř země i za její hranice. Zatímco v severovýchodních rovinách – Meklenbursku, Pomořansku, Západním a Východním Prusku – stále ještě převládalo nepříliš výnosné zemědělství, rostl rychle průmysl v Porýní, Sasku, Berlíně a Hamburku. Lidé se stěhovali tam, kde mohli snáze nalézt obživu. Z venkova přicházely statisíce a milióny lidí do měst a v celém Německu probíhal pohyb z východu na západ. Vedle vnitřního stěhování pokračovalo po roce 1871 také vystěhovalectví do zámoří, tehdy ještě skoro výhradně do USA. Počet vystěhovalců i po roce 1871 rostl a vrcholu dosáhl v 1. polovině 80. let, kdy se za pět let vystěhovalo z Německa do USA 850 tis. osob. Později, v 90. letech a na počátku 20. století, již vystěhovalectví z Německa do zámoří postupně ubývalo a naopak přibývalo těch, kdo se ze sousedních zemí, Ruska a Rakousko-Uherska, stěhovali do Německa.

Nejrychleji rostla velká průmyslová, obchodní a administrativní střediska. Na prvním místě to byl Berlín, který ještě roku 1850 měl pouhých 400 tis. obyvatel. V roce 1910 měl již 2 mil. a s okolím 4 milióny. Miliónovým městem se stal také Hamburk a dalších pět německých měst mělo v roce 1910 více než 500 tisíc obyvatel.

Za necelých 50 let Druhé německé říše se všestranně proměnil životní styl. Běžnou věcí se stala jízda vlakem, před válkou jezdily již tisíce automobilů. Elektrické osvětlení se stalo samozřejmostí, stejně jako tramvajová doprava. Naproti tomu venkov mnohem pomaleji opouštěl tradiční způsob života, i když i tam pronikala mechanizace a v posledních předválečných letech i elektrifikace.

Kapitola 13.

Poreformní Rusko 1861–1914

Zrušení nevolnictví bylo vyhlášeno zvláštním manifestem cara v únoru 1861. Vlastní podobu reformy určovaly zákony o výkupu půdy, z právního hlediska se stali všichni rolníci osobně svobodní. Tak byl položen základ k vytvoření občanské společnosti. Reforma vedla k ustavení poměrné jistoty rolníků o trvání držby parcely, která mu byla dohodou se statkářem přidělena a zapsána do pozemkových knih. Mohli disponovat s půdou, i když s určitými omezeními. Otevřela se cesta k sociální diferenciaci vesnice a k zapojení drobných hospodářství do volného trhu zemědělskými produkty. Jako brzda působil systém kolektivního ručení za výběr daní a pravidelné přerozdělování půdy obce mezi jednotlivé členy obcí. Vláda tím chtěla především zabránit rychlé sociální diferenciaci vesnice a odchodu bezzemků do měst. Stát zálohoval částku výkupného za půdu šlechticům, rolníci ji spláceli podle velikosti svého přídělku jako dlouhodobý úvěr. Za splacení dávek ručila rovněž obec jako celek. Tím však byl odchod z obcí velmi ztížen. K vystěhování z vesnice byl nutný souhlas nejméně 2/3 členů obce. Každý, kdo odcházel, musel mít pas od představenstva obce s platností na jeden rok. Egalitářské tendence obcí vedly k tomu, že půda byla obdělávána špatným nářadím na nízké agrotechnické úrovni.

Neúplnost osvobození rolníků omezovala volný trh pracovních sil. Vazba k obci a systém pasů dovolovaly podnikatelům ve městech platit nekvalifikovaným poloroľnickým dělníkům mzdy pod úroveň existenčního minima, protože byly jen určitým přilepšením k výnosu roľnického hospodářství.

Ruská města byla především administrativními, sídelními a obchodními centry, mnohem méně středisky řemeslné a průmyslové výroby. Rozvoj samostatných a specializovaných středisek průmyslové výroby brzdila existence rozsáhlého domácího průmyslu na vesnicích.

Napojení Ruska na světový trh, zejména trvalá vysoká poptávka po zemědělských produktech, si vynutila výstavbu dopravní sítě, zvláště železnic. Výstavba železnic vedla k obrovské poptávce po železe, litině, později oceli, strojírenských výrobcích apod. Rusko importovalo 100 % aut, hliníku a kaučuku, 93 % elektroměrů, 90 % žárovek, 58 % elektrických strojů a přístrojů. Veškeré zařízení průmyslových podniků bylo zastaralé a navíc ze 64 % dodáno ze zahraničí. Rusko produkovalo na 1 obyvatele 11× méně litiny než USA, 8× méně než Německo. Ostře kontrastoval průmyslový rozvoj několika center – zejména Petrohradu, Moskvy a Doněcké pánve – s agrárním charakterem většiny ruských gubernií.

Na rozvoji průmyslového podnikání a výstavbě železnic se silně podílel zahraniční kapitál – zejména francouzský. Od kapitálových investic musíme rozlišovat zahraniční půjčky státu. Zahraniční dluh Ruska činil před světovou válkou 9 mld. rublů (v roce 1917 již 16 mld.).

Expanzivní růst ruského impéria vedl k vytvoření státu s obyvatelstvem různého etnického složení i kulturní úrovně. Z hlediska carské vlády existoval pouze rozdíl mezi pravoslavnými Rusy (Velkorusy, Malorusy a Bělorusy) a příslušníky neruských národů žijícími v pohraničních krajích říše. Podle prvního ruského sčítání lidu v roce 1897 dosáhl počet obyvatel 125,6 mil. (bez autonomního Finského velkoknížectví a chanátů Chiva a Buchara). Rusové tvořili 2/3 obyvatel říše, z toho Velkorusové 43 %, Malorusové (Ukrajinci) 18 % a Bělorusové 4 %. K pravoslaví se hlásilo 71 % obyvatel, 11 % bylo muslimů, 9 % katolíků, 4 % židů a 3 % protestantů. Ve městech žilo 18 % obyvatel, zbytek bydlel na venkově. Největší bylo hlavní město Petrohrad (Sankt Petěrburg) s 1,2 mil., následovaly Moskva s 1 mil. obyvatel a Varšava s 684 tisíci. K zemědělství příslušelo 75 % obyvatel, k průmyslu a řemeslu jen 9,5 %. Gramotných bylo 28 % obyvatel starších 10 let.

Panovník vládl prostřednictvím svých ministrů a jeho dekrety měly platnost zákona. Říše se dělila na 96 gubernií, z toho bylo 29 evropských gubernií s převládajícím ruským obyvatelstvem, 15 s maloruským (ukrajinským) a běloruským, 10 gubernií bylo na Sibiři a Dálném východě, 4 na severním Kavkaze a 39 gubernií zahrnovalo neruské obyvatelstvo. Gubernie se dělily na újezdy a ty na volosti.

První fáze vlády Alexandra II. (1855–1881) proběhla ve znamení reform, jejichž důsledné uskutečnění a prohloubení mohlo být počátkem přechodu Ruska ke konstituční monarchii. Nejtrvalejším výsledkem reform byla modernizace vojenství. Byl zrušen dosavadní způsob povolávání branců a zavedena všeobecná branná povinnost (nejméně šestiletá) pro všechny muže starší 20 let. Služba se zkracovala absolventům středních a vysokých škol. V armádě byly zrušeny tělesné tresty. Vzhledem k přebytku branců bylo možné osvobození z rodinných důvodů nebo losem.

Jinou významnou změnou byla reforma soudnictví. Třístupňové soudy byly důsledně odděleny od státní správy, soudci byli prohlášeni za nesaditelné, soudní líčení mělo být zásadně veřejné, byly zavedeny poroty. Nově byly zřízeny smírčí soudy pro drobné přestupky a spory.

Vytvořením tzv. zemstev v roce 1864 se Rusku dostalo samosprávných volených orgánů v guberniích a újezdech. Zemstva byla zpočátku volena jen v centrálních ruských guberniích, teprve později byla zavedena i v národnostně smíšených západních a jihozápadních guberniích. Volbou ve třech kuriích (šlechta, měšťané, rolníci) se ustanovovala újezdní zem-

stva a z nich teprve byli voleni zástupci do gubernských zemstev. Volební právo bylo odstupňováno cenzem v prvních dvou kuriích, rolníci volili nepřímou, prostřednictvím volitelů. Ve městech volili měšťané na základě majetkového cenzu městské dумы.

Po atentátu na cara Alexandra II. v roce 1881 nastoupil Alexandr III. (1881–1894), který zavedl režim ostré represe, jenž zvrátil liberální náběhy z 60. let. Za jeho vlády získal postavení hlavního ideologa říše vrchní prokurátor Nejsvětějšího synodu (tj. nejvyšší církevní administrátor) pravoslavné církve Konstantin Petrovič Pobědonoscev (nastoupil v roce 1880). Jeho vliv na carský dvůr se udržel i po smrti Alexandra III. a z politického života odešel až za revoluce 1905.

Prvním politickým dělením uvnitř ruské společnosti bylo rozdělení na slavjanofily a západníky. Slavjanofilové absolutizovali odlišnost historických tradic Ruska, odmítali jeho „poevropštění“ a vyzdvihovali svéráz ruské pravoslavné kultury jako protějšku racionální západoevropské kultury. Slabá liberální opozice, která se začala formovat kolem zemstev, byla zesílením tlaku vlády a převahou konzervativní, slavjanofilské a nacionalistické publicistiky udušena.

Paralelně s novým oživením slavjanofilství v 70. a 80. letech se šířila narodnická ideologie. Obrat k lidu a „chození mezi lid“ (v narod) několika set narodníků nepředstavovaly jednotnou akci. Z asi 800–1 000 narodníků, kteří v roce 1874 přišli agitovat na vesnici, jich převážná část byla zatčena s pomocí samotných rolníků. Narodnické kroužky přičítaly nezdar své osvětové činnosti a drobných činů nedostatečné znalosti lidových poměrů. V roce 1876 byla v Petrohradě založena organizace Zemlja i volja s konkrétním agrárním programem přerozdělení půdy na rovnostářském základě. Zatýkáni a represe vedly členy organizace k myšlence individuálního teroru.

Dělnické skupiny, především Svaz boje za osvobození dělnické třídy (1895) a židovský Bund, ustavily v roce 1898 na sjezdu v Minsku Sociálnědemokratickou dělnickou stranu Ruska (SDDSR). Po represí v témže roce se strana znovu rozpadla do kroužků. V roce 1902 byla ustavena ilegální Strana socialistů revolucionářů (SR), která svými metodami boje pokračovala v terorismu narodnické organizace Narodnaja volja (1879) a podařilo se jí získat určitou sociální základnu mezi inteligencí a rolníky. Žádala socializaci půdy a její kolektivní užívání celou obcí, avšak s individuálními přiděly. V roce 1903 proběhl v Bruselu a Londýně II. sjezd SDDSR na kterém došlo k rozkołu strany na radikální bolševiky a umírněné menševiky. V roce 1903 opoziční členové zemstev společně se skupinou liberálně orientovaných univerzitních profesorů založili tajnou organizaci Svaz osvobození, která odmítala třídní boj a revoluci a usilovala

o zavedení konstitučního zřízení. Z této skupiny později (v roce 1905) vznikla Konstitučně demokratická strana (KD).

Po smrti Alexandra III. v roce 1894 nastoupil na trůn Mikuláš II. (1894–1917). Při svém nástupu vyhlásil, že bude pokračovat v politice svého otce. O jeho přízeň soupeřily na přelomu století zejména dvě skupiny: konzervativní Pobědonoscevova a skupina modernizátorů v čele se Sergejem Ju. Vittem, ministrem financí a poté předsedou vlády.

Zahraněčně politický vývoj utvrzoval vládu v úmyslu uplatnit tvrdý kurz a použít nacionálního hesla obrany vlasti proti „žlutému“ japonskému nebezpečí jako argumentu, který by vzal lidovou podporu všem reformním a revolučním proudům uvnitř Ruska a znovu by posílil patriarchální základy samoděržaví. Začátek války s Japonskem v únoru 1904 skutečně sliboval, že tyto předpoklady vyjdou.

Dne 8. února 1904 bez předchozího vyhlášení války japonský admirál Togo zaútočil na ruskou flotilu v přístavu Port Artur. I na pevnině získali Japonci převahu. Japonská armáda byla rychle mobilizována a přemístěna na kontinent. Mobilizace na rozsáhlém ruském území a doprava armády tisíce kilometrů po jednokolejné transsibiřské magistrále vyžadovaly dlouhý čas. Ruský voják byl zvyklý na potíže, ale nerozuměl smyslu války, byl špatně zásoben a vstrojen.

Nebylo divu, že Rusy čekala řada neúspěchů, mj. kapitulace Port Arturu v lednu 1905 a porážka u Mukdenu v únoru–březnu 1905. V říjnu 1904 byla ruská baltská flotila pod vedením admirála Rožděstvenského vyslána kolem Afriky a Asie a teprve v květnu 1905 se octla ve vodách Dálného východu. Zde poblíž ostrůvku Cušima v Korejské úžině na ni zaútočila flotila admirála Toga a úplně ji zničila.

Po dlouhých jednáních byl 5. září 1905 podepsán v Portsmouthu ve státě New Hampshire v USA mír mezi Japonskem a Ruskem. Japonsko získalo Port Artur a Dairen (Dalnyj), jižní část Sachalinu, jižní část železnice vybudované Rusy v Mandžusku, volné ruce v Koreji a právo rybolovu u ruského pobřeží Japonského, Ochotského a Beringova moře.

Válka s Japonskem v letech 1904–1905 uspíšila výbuch revoluce v Rusku. Mikuláš II. viděl ve vítězné válce prostředek, který měl zadržet revoluci. Místo vítězství však válka přinesla řadu porážek a ruskému lidu ztráty a utrpení. V lidových masách rostla nespokojenost. Rostlo přesvědčení, že carský režim není schopen ochránit Rusko před nepřitelem. Všeobecně byly požadovány reformy. Se souhlasem vlády se už v listopadu 1904 v Petrohradu sešli představitelé zemstev na „soukromé poradě“ a jednomyslně se usnesli požádat o administrativní reformu. Většina delegátů se vyslovila pro vytvoření parlamentu s legislativní pravomocí a právem kontrolovat činnost vlády.

V neděli 22. ledna 1905 100tisícová demonstrace dělníků vedená popem Gaponem, který v roce 1904 zorganizoval početné dělnické odbory, chtěla předat carovi petici se 135 tis. podpisy, požadující rovnost všech občanů, osmihodinovou pracovní dobu, půdu rolníkům, všeobecnou amnestii apod. Demonstrace narazila na oddíly pěchoty a jízdy, které zahájily střelbu. Podle oficiálních údajů bylo 130 osob zabito a 300 raněno.

Zpráva o „krvavé neděli“ se rychle roznesla po celém Rusku. Stále častěji docházelo k politickým stávkám. Ve stávkových bojích vznikaly rady (sověty) dělnických zástupců. Tvořily se pololegální odborové organizace, které se vedle ekonomických a sociálních problémů zabývaly i politickými otázkami.

Revoluční hnutí zasáhlo nejen města, ale i venkov. V průběhu roku 1905 došlo k početným aktivním vystoupením rolníků. Velkým nebezpečím pro vládu byl fakt, že revoluční hnutí začalo zasahovat i armádu. Největším vystoupením bylo povstání černomořské flotily. V červnu 1905 mužstvo křižníku Kníže Potěmkin Tauridský pobouřené nelidským zacházením velení naházelo nejvíce nenáviděné důstojníky do moře, vyvěsilo na lodi rudou vlajku a zvolilo výbor, který se ujal velení. Loď vyplula na širé moře a po 11 dnech zakotvila v Rumunsku.

Vláda se snažila odzbrojit opozici ústupky. Tento cíl měl carský dekret z 19. srpna 1905, který sliboval svolání poradního sboru – dумы, podle ministra vnitra Bulygina zvané bulyginovská дума. Svolání poradní dумы, volené komplikovaným volebním systémem, nemělo narušit carskou samovládu. Taková дума nikoho neuspokojovala a carský manifest se setkal s odporem.

Událostí, která přinutila režim k ústupkům, byla velká všeobecná stávka v říjnu 1905, která začala v Moskvě a zasáhla celé Rusko. Řízení stávky se ujaly rady dělnických zástupců. Situaci vlády ztěžoval fakt, že neměla podporu všech vojenských jednotek. Revoluční agitaci nejvíce podléhali záložní vojáci, kteří po uzavření míru s Japonskem očekávali svou demobilizaci.

Dne 30. (17.) října 1905 vydal car manifest, ve kterém slíbil svolání zákonodárné dумы. V listopadu 1905 car jmenoval S. Ju. Vitteho předsedou rady ministrů, aby provedl slíbené reformy a zajistil klid v zemi.

Podporu záměrům říjnového manifestu vyslovila nově vzniklá konzervativní strana Svaz 17. října (oktábristé). Liberálové, kteří vytvořili Konstitučně demokratickou stranu (kadeti), usilovali o vytvoření konstituční monarchie dle západního vzoru. Jejich vůdcem byl profesor historie na moskevské univerzitě Pavel N. Miljukov. Proti manifestu se postavily krajně reakční nacionalisticko-klerikální a antisemitské organizace – tzv. černosotněnci.

Počátkem listopadu 1905 došlo ke vzpouře vojáků a námořníků v Kronštadu, která byla potlačena teprve gardovými oddíly vyslanými z Petrohradu. V prosinci 1905 moskevská rada dělnických zástupců vyhlásila všeobecnou politickou stávkou jako začátek ozbrojeného povstání. O potlačení tohoto revolučního hnutí se zasloužily gardové jednotky vyslané z Petrohradu.

Dne 10. května 1906 se sešel první ruský parlament. Dolní komora parlamentu – Státní дума – byla volena na základě velmi komplikovaného volebního řádu (kurie, majetkový cenzus, věkový cenzus, nepřímá volba), jehož cílem bylo zabezpečit privilegia bohatších sociálních vrstev. Horní komora – Státní rada – se z poloviny skládala z členů volených gubernskými zemstvy a městskými dumami velkých měst, z druhé poloviny z osob doživotně jmenovaných carem.

V odpovědi na trůnní řeč Mikuláše II. дума po dlouhé diskusi schválila velkou většinou hlasů adresu trůnu, ve které žádala demokratické reformy, jako rovnost občanů před zákonem, garance občanských svobod, demokratický volební řád, odpovědnost vlády parlamentu apod. Největší pozornost poslanců vyvolávala otázka pozemkové reformy. Kadetů předložili projekt, který předpokládal nucené vyvlastnění části velkého pozemkového vlastnictví za náhradu. Rolničtí poslanci, kteří se seskupili do skupiny tzv. trudoviků, prezentovali návrh, který žádal, aby veškerá půda, s výjimkou drobných rolnických hospodářství, byla prohlášena za všelidové vlastnictví.

V červenci 1906 jmenoval car předsedou rady ministrů dosavadního ministra vnitra Petra A. Stolypina a dumu rozpustil. Na 180 poslanců, zejména kadetů, se odebralo do finského Vyborgu (Viipuri), kde vydali manifest k ruskému národu vyzývající k neplacení daní a odmítání vojenské služby, dokud nebudou vyhlášeny volby do nové dumy. Podepsaní poslanci byli zbaveni aktivního i pasivního volebního práva.

II. дума se sešla 5. března 1907. Přes krajně nedemokratický volební řád získala seskupení blízka vládě ve volbách jen 15 % mandátů. Za této situace ani II. дума se netěšila dlouhé existenci. Dne 16. června 1907 byla rozpuštěna.

Carským dekretem byl změněn volební řád na ještě méně demokratický. Na jeho základě byla zvolena III. дума, která působila až do roku 1912.

Energický premiér Stolypin usiloval v letech 1906–1911 o řešení těžkého agrárního problému. Usiloval o posílení vrstvy samostatných rolníků. Každý rolník dostal právo vystoupit z obcíny a převést svůj pozemkový příděl do soukromého vlastnictví. Stolypinovy reformy byly ve větší míře uskutečněny pouze v severozápadních a jihovýchodních oblastech

evropského Ruska. V letech 1907–1917 na 2 mil. rolníků opustilo občinu a začalo individuálně hospodařit na celkem 19 mil. ha. Po úspěšném atentátu na Stolypina v září 1911 pokračoval v jeho politice v letech 1911 až 1914 ministerský předseda V. V. Kokovcev.

Také IV. дума zvolená v roce 1912 vyjadřovala, díky nepřímému volebnímu právu a kuriovému systému, zájmy bohatých vrstev obyvatelstva. Pravice se opírala o černosotněnský Svaz ruského lidu, organizovaný již od roku 1905 z nejreakčnějších živlů. Ten verboval bojové družiny, tzv. černé sotni. Program Svazu hlásal pevnou, neomezenou carskou moc, jednotnou a nedělitelnou ruskou říši, žádné ústupky neruským národnostem. Hlavní metodou boje byly pogromy, zákeřné vraždy, protizidovské štvánice a pronásledování neruských národností. Černosotněnci plně podporovali samoděržaví a naopak. Sám car Mikuláš II. přijal v audienci delegaci Svazu, stal se jeho členem a nosil jeho odznak.

Další politickou skupinou ve Státní dumě byli okťabristé, čili Svaz 17. října, kteří se hlásili k carskému manifestu ze 17. října 1905, ve kterém panovník slíbil demokratické svobody a Státní dumu. Vůdcem a organizátorem okťabristů byl moskevský velkopřemyslník A. I. Gučkov, který v mládí bojoval jako dobrovolník na straně Búrů proti Angličanům, zúčastnil se povstání makedonských „četníků“ proti Turkům i rusko-japonské války 1904–1905. Druhým vůdcem okťabristů byl velkostatkář z Jekatěrinoslavské gubernie M. V. Rodzjanko, který byl předsedou IV. státní dumy.

Kadeti na svém II. sjezdu v roce 1906 konstatovali, že Rusko musí být konstituční a parlamentní monarchií. Na III. sjezdu přijali název Strana lidové svobody. Ve Státní dumě spolupracovali s okťabristy. Blízcí kadetům byli pokrokáři.

Nalevo od kadetů bylo deset poslanců skupiny práce, tzv. trudoviků. Vůdcem trudoviků ve IV. státní dumě byl Alexandr Fjodorovič Kerenskij, velmi temperamentní řečník, břitký a průbojný, který proslul jako obhájce v řadě politických procesů a často v dumě pronášel řeči, ve kterých kritizoval vládní opatření. V jeho advokátní kanceláři bylo možno spatřit rolníky, kteří jej přišli požádat, aby je zastupoval v soudních procesech. V dumě patřil Kerenskij k nejlevějším poslancům.

Socialisté revolucionáři, tzv. eseři, kteří byli členy II. internacionály, viděli hlavní oporu revoluce v rolnictvu. Již roku 1906 se na I. sjezdu ve straně vyhrotily různé směry. Liberální eseři vystupovali proti teroru a utvořili vlastní stranu lidových socialistů. Vůdcem této strany se stal A. V. Pešehonov. Na tomtéž I. sjezdu se odtrhlo také levé křídlo a utvořilo vlastní poloanarchistickou stranu eserů – maximalistů. Maximalisté již tehdy žádali nejen socializaci půdy, nýbrž i neprodle-

nou socializaci továren. Navrhovali, aby hlavním prostředkem boje se stal teror.

Sociální demokraté – menševici v období IV. státní dumy netvořili jednotnou organizaci. Byli rozděleni na několik skupin. Na pravém křídle stál Grigorij V. Plechanov. Menševický střed vedli F. I. Dan a N. S. Čcheidze. Na levém křídle menševiků stál J. O. Martov a o něco levěji L. D. Trockij.

Bolševici byli formálně součástí Sociálně demokratické dělnické strany Ruska. Ve skutečnosti od II. sjezdu strany v roce 1903 a zejména od pražské konference v roce 1912 tvořili samostatnou stranu. Vůdcem bolševiků byl Vladimír Iljič Uljanov, který používal krycího jména Mikuláš Lenin.

Aktivizace ruské politiky na Blízkém východě (otázka úžin) a na Balkáně po porážce ve válce s Japonskem zostřovala antagonismus s mocnostmi Trojspolku. Pro Rakousko-Uhersko hegemonie Ruska na Balkáně byla vážným nebezpečím. Pro Německo eventuální ruská převaha na Bosporu představovala ohrožení jeho plánů na opanování Osmanského impéria. V letech 1903–1912 celkem 37 % vývozu z Ruska šlo přes úžiny Bospor a Dardanely, proto Rusko jevílo živý zájem o tuto strategickou oblast.

Kapitola 14.

Třetí Francouzská republika do roku 1914

Prusko-francouzská válka fakticky skončila 28. ledna 1871, když francouzská vláda přijala těžké podmínky příměří nadiktované vítězem. Jejím důsledkem bylo již v září 1870 svržení II. císařství Napoleona III. a vytvoření vlády národní obrany vedené gen. Trochu. Na 8. února 1871 byly vypsané volby do Národního shromáždění (NS), které mělo rozhodnout o novém státním zřízení a míru s Německem. Velkou většinu, hlavně díky rolnickým hlasům, získali monarchisté. Dne 17. února 1871 se šéfem výkonné moci, který spojoval funkce hlavy státu a předsedy vlády stal třiasedesátiletý historik a bývalý ministr Ludvíka Filipa, oponent a kritik Napoleona III., Adolf Thiers. Koncem února Národní shromáždění ratifikovalo předběžný mír, podle kterého Francie ztratila Alsasko a část Lotrinska s 1,6 mil. obyvateli a zavázala se zaplatit do roku 1874 vojenskou kontribucí ve výši 5 mld. franků ve zlatě.

Na rozdíl od ostatních částí země byla Paříž i nadále orientována bojovně. Ze 43 pařížských poslanců NS bylo 37 pro další válku s nepřitelem. Většina NS, která se obávala revoluční nálady ve městě, se rozhodla přenést sídlo NS do Versailles. Moc v Paříži byla fakticky v rukách Národní gardy, složené z největší části z dělníků. Ke konfliktu došlo 18. března 1871, když vláda nařídila odebrat Národní gardě (NG) děla zakoupená ze sbírek Pařížanů a setkala se s odmítnutím. Vojáci však sympatizovali s pařížským lidem. Vláda byla nucena dát pokyn k ústupu.

Moci ve městě se uchopil ústřední výbor Republikánské federace NG departementu Seine, který usiloval o svou legalizaci volbami vypsanými na 26. března 1871. Zatímco v dělnických čtvrtích hlasovala většina voličů, v zámožných jen čtvrtina. Z 485 tis. oprávněných voličů se voleb zúčastnilo jen 229 tis., tj. necelá polovina. Většinou byli zvoleni revoluční radikálové (71 z 86).

Noví představitelé hlavního města na prvním zasedání 28. března 1871 přijali název Pařížská komuna. Hnutí komunardů bylo zpočátku protestem proti ponížení Francie německým útočníkem a viníkům porážky, protestem hlavního města proti venkovu, který zaujímal odlišné stanovisko. V Komuně vystupovaly různé směry, které vyplývaly z různého chápání charakteru a cílů revoluce a odlišného vztahu ke státu. V dubnu 1871 se vykrytalizovaly dva hlavní směry: „většina“ a „menšina“. „Většina“

považovala Komunu za pokračování Velké francouzské revoluce. Požadovala vytvoření silné revoluční vlády a domáhala se energického zúčtování s protivníky. Velký vliv na stanovisko „většiny“ měl Louis Auguste Blanqui, činitel revoluce 1848. Blanquisté usilovali o silnou centralizovanou revoluční moc, která by prohlásila NS ve Versailles za nelegální, násilně by je odstranila a provedla nové volby do NS.

„Menšina“ požadovala společenské a hospodářské reformy. V ní značnou roli sehrávali stoupeneci Proudhona, pro které revoluce byla konfliktem mezi svobodou a mocí, konfliktem mezi právem lidu rozhodovat o záležitostech země a vládní mocí. Chtěli zničit stát, místo kterého měly vzniknout samostatné obce – komuny. Na rozdíl od „většiny“, která v Pařížské komuně viděla vládu celé Francie, „menšina“ ji považovala pouze za správu města Paříže.

Během své krátké existence Komuna zavedla minimální dělnickou mzdu, dělnickou kontrolu výroby, továrny uprchlých majitelů předala dělnickým výrobním družstvům, zrušila noční práci pekařů apod.

Mezitím Thiersova vláda ve Versailles sbírala síly k boji. Německo uvolnilo ze zajateckých táborů francouzské vojáky, které dalo k dispozici versailleské vládě. K útoku přistoupili versailleští 21. května 1871. „Krvavý týden“ bojů v ulicích Paříže se vyznačoval oboustrannou krutostí. Početní a materiálová převaha byla na straně versailleských, kteří čelili nejsilnějšímu odporu v dělnických čtvrtích. Po zničení velké části města byla Paříž 27. května 1871 dobyta. Vítězové přistoupili k bezohledným represím. Následovaly tresty smrti, deportace do Nové Kaledonie v Pacifiku a na nucené práce.

Dne 10. května 1871 byla ve Frankfurtu nad Mohanem podepsána mírová dohoda mezi Německem a Francií. S více než 36 mil. obyvateli Francie zůstávala na třetím místě v Evropě podle počtu obyvatel po Rusku a Německu. Byli to především rolníci. Venkovské obyvatelstvo představovalo 69 %.

Premiér Thiers (1871–1873) považoval za svůj první úkol ukončení německé okupace francouzských území. Vyržování okupační armády stálo denně 1,2 mil. franků. Vláda vypsala půjčku, což umožnilo předčasné splacení válečné kontribuce Německu v březnu 1873 a odchod okupačních vojsk z Francie.

Po porážce Komuny stála Francie před závažným rozhodnutím o formě státu. NS mělo monarchistickou většinu, ale doplňovací volby přinášely úspěchy převážně republikánům. Ukazovalo to na evoluci názorů společnosti republikánským směrem. Obnovení monarchie nepřál ani rozkol monarchistů na tři tábory. Byli to legitimisté, stoupeneci starší linie Bourbonů v čele s vnukem Karla X. hrabětem Chambord, dále orleánisté,

stoupenci vnuka Ludvíka Filipa hraběte Pařížského, a konečně bonapartisté.

Bezdětnost hraběte Jindřicha Chambord ulehčovala jednání dvou svářících se větví královského domu. Orleánská knížata uznala Jindřicha za hlavu dynastie a jediného kandidáta trůnu s tím, že jeho smrtí jí připadne nástupnictví. Spor nastal o prapor, když Jindřich požadoval tradiční bílý s třemi zlatými liliemi, zatímco orleánisté chtěli zachovat tříbarevný. Podle legitimistů král mohl ze své vůle darovat lidu ústavu, ale ponechat si nedílnou nejvyšší moc. Naproti tomu orleánisté byli stoupenci parlamentní demokracie anglického typu, ve které král panuje, ale vládu ponechává parlamentu či jeho emanaci – kabinetu ministrů. Thiers, který byl stoupencem republiky, musel odstoupit a NS zvolilo prezidentem rojalistu maršála hraběte de MacMahona (1873–1879).

Pokračující práce nad ústavou byly poznamenány spory mezi monarchisty a republikány. Nakonec 30. ledna 1875 parlament většinou jednoho hlasu schválil návrh článku o prezidentu republiky. Tím byla potvrzena republikánská forma státu.

Následující volby přiváděly do poslanecké sněmovny NS stále více republikánů. Prezident MacMahon se snažil tento proces zabrzdit, ale bez úspěchu. V roce 1879 proto podal demisi a prezidentem byl zvolen starý republikán z roku 1848 Jules Grévy (1879–1887). Republikánská podoba státu byla posílena a zabezpečena. V roce 1879 bylo sídlo vlády a parlamentu přeneseno z Versailles do Paříže. Marseillaisa byla prohlášena národní hymnou, 14. červenec, výročí dobytí Bastily, státním svátkem (poprvé slaven v roce 1880).

Ústava schválená v roce 1875 platila do konce III. republiky v roce 1940. V čele státu stál prezident republiky volený na 7 let Národním shromážděním, tj. členy senátu a poslanecké sněmovny. Senátoři byli voleni v jednotlivých departementech volebními kolegií složenými ze členů místních, okresních a departementních samospráv a poslanců za daný departement. Poslanecká sněmovna byla volena ve všeobecných, přímých, rovných a tajných volbách. Ústava představovala pokus přenést do Francie vzor anglické parlamentní a vládní praxe. Na rozdíl od bipartijního systému Anglie ve francouzském parlamentu existovala řada politických stran, které často oddělovaly jen ambice jejich vůdců. Průměrná délka existence jednotlivých vlád byla 4 měsíce. Ústava měla centralistický charakter. Beze změny byl ponechán centralizovaný byrokratický systém zavedený v napoleonské době.

Stranická politická struktura III. republiky se trvale vyznačovala velkou pestrostí. Ačkoliv většina francouzského obyvatelstva nebyla nijak politicky organizována a ve srovnání s anglosaskými zeměmi zůstaly poli-

tické strany nerozvinutým organismem, navenek se jevil politický stranický život ve Francii jako velmi pestrý.

Základním rozdělením politických sil ve Francii zůstávala polarizace na levice a pravici. Levice byla republikánská, antiklerikální, hájila ideje Velké francouzské revoluce. Pravice vystupovala jako stoupenec obnovení monarchie a strana katolická, tj. žádala konkordát, státní podporu církevním školám, silnou armádu, silný stát, kritizovala ideje Velké francouzské revoluce. Podle výsledků voleb se vytvářely vlády levého nebo pravého středu. V politickém středu byla zosobněna stabilita III. republiky, navzdory nestabilitě jednotlivých vlád. Slabost politických stran dávala zvláštní význam vůdčím politickým osobnostem. Poslanci sledovali vlastní zájmy a byli málo závislí na politických stranách, jejichž jménem kandidovali. Ve volbách se vždy znovu polarizovaly síly dvou bloků – levice a pravice – a po volbách se opět rozpadaly do chaosu osobní politiky. Tento složitý mechanismus francouzské politiky zachycoval velmi jemně každý odstín francouzského veřejného mínění, dovoloval i výchovu velkého počtu obratných politiků, řečníků a vyjednávačů.

Ve volbách získávaly oba bloky poměrně stabilní hlasy ve svých regionálních „pevnostech“. Tradičními zdroji voličů pravice byly agrární oblasti. Naproti tomu levice získávala zpravidla hlasy většiny městského obyvatelstva a dělníků v severní Francii. K polarizaci přispíval dvoukolový volební systém malých jednomandátových volebních obvodů. Ve druhém kole byly uzavírány volební aliance a zpravidla do 2. kola šli již dohodnutí kandidáti bloku levice proti bloku pravice.

V poslední třetině 19. století se značně zvětšil objem výroby francouzského průmyslu. Zvláště markantního pokroku bylo dosaženo v severních departementech, které byly střediskem francouzského kamenouhelného a textilního průmyslu. Na počátku 70. let zaujímala Francie 2. místo po Velké Británii ve světové průmyslové výrobě. Koncem 19. století byla vytlačena USA a Německem na 4. místo. Většina francouzských průmyslových závodů spadala do kategorie drobných a středních podniků do 100 zaměstnanců. V Paříži se i nadále rozvíjela výroba luxusního zboží, které patřilo k nejvýznamnějším položkám francouzského vývozu. Jedním z ukazatelů zaostávání Francie byl poměrně málo vyvinutý strojírenský průmysl a důsledkem toho zvýšený dovoz strojů.

Ve francouzském zemědělství si velkou váhu udržela drobná hospodářství. Rozvoj zemědělství nepříznivě ovlivnila celoevropská agrární krize v 70.–90. letech. Po agrární krizi začali francouzští zemědělci přecházet k pěstování výnosnějších zemědělských plodin, zeleniny a ovoce, rozšiřovali živočišnou výrobu, tj. směřovali k takovým odvětvím, která byla vhodná k intenzivnímu hospodaření.

Porážka ve válce s Pruskem, pětimiliónová válečná daň, ztráta Alsaska a části Lotrinska s jeho velkými zásobami železné rudy, jakož i relativní nedostatek koksovateľného uhlí do značné míry brzdily hospodářský rozvoj země. Roztržité vlastníctví půdy ztěžovalo intenzifikaci zemědělství. Jednou z francouzských zvláštností byl neobyčejně malý přírůstek obyvatelstva. V letech 1870–1900 vzrostl počet obyvatel pouze o 2 mil., zatímco v Německu dosáhl přírůstek za stejnou dobu více než 15 miliónů.

K průmyslovým odvětvím s vysokým stupněm koncentrace patřil zejména hutní, báňský a textilní průmysl. V těchto odvětvích v 70. letech vznikly první akciové společnosti. Bankovníctví mělo větší stupeň koncentrace než v jiných zemích. Francouzský kapitál směřoval především do evropských zemí. Vládnoucí kruhy všemožně podněcovaly vývoz kapitálu, neboť to byl nástroj zahraniční politiky, prostředek získání spojenců. Tento cíl sledovalo i umístění francouzského kapitálu v Rusku, kde bylo do roku 1900 investováno 7 mld. franků.

V tomto období značně zesílila koloniální expanze. V roce 1860 měla Francie zámořské državy o rozloze 241 tis. km² se 3,4 mil. obyvatel. Koncem 19. století měla Francie už obrovské koloniální území – 10,4 mil. km² s 53,4 mil. obyvatel. Ve velikosti kolonií zaujala 3. místo po Velké Británii a Rusku. Největší část francouzských kolonií se nacházela v Africe, zvláště v její severní, západní a střední části. Nejdůležitějšími koloniálními zisky III. republiky před 1. světovou válkou byly protektoráty nad Tuniskem v roce 1881 a Annamem v roce 1884, vytvoření Francouzského Konga v letech 1883–1885, protektorát nad Madagaskarem v roce 1885, anexe Tahiti v roce 1891, obsazení Dahome 1892–1893 a protektoráty nad Laosem v roce 1893 a Marokem v roce 1912.

Na konci 80. a na počátku 90. let začala Francie vytrvale usilovat o navázání těsných styků s Ruskem. Politickému sblížení obou zemí předcházela expanze francouzského kapitálu do Ruska, stupňující se zároveň se slabnoucími rusko-německými politickými a finančními vztahy. Úloha Německa jako hlavního věřitele Ruska přešla nyní na Francii. Jednání o spojení vedlo v roce 1891 k uzavření dohod, jež stanovily vzájemnou pomoc pro případ války jedné strany s třetím státem, kterým se rozumělo Německo. V roce 1892 byla podepsána vojenská konvence, která dala francouzsko-ruskému spojení definitivní podobu.

O něco později došlo také ke sblížení Francie a Anglie. V ostrém konfliktu roku 1898 kvůli súdánské Fašodě, který málem přerostl ve válku, francouzská vláda raději ustoupila a v roce 1899 uzavřela s Británií dohodu o vymezení sfér vlivu v tropické Africe. Tím otevřela cestu k uzavření anglo-francouzské Dohody, podepsané roku 1904 a namířené proti Německu.

Koloniální expanze a aktivizace francouzské zahraniční politiky byly prováděny nepřetržitým zbrojením. V 70. letech byla armáda reorganizována a byla zavedena 5letá všeobecná povinná základní vojenská služba. V roce 1889 byla doba služby zkrácena na 3 roky.

Nespokojenost části společnosti s republikou vyvrcholila roku 1889 v pokusu generála Georgese Boulangerera o státní převrat. Ambiciózní generál za sebou sice stmelil celou pravici, ale jeho „puč“ skončil fiaskem. Počátkem 90. let vrhl na parlament stín tzv. panamský skandál, spjatý s korupcí ve vysokých parlamentních a vládních kruzích.

Výsledkem voleb v roce 1893 byl vstup řady nových lidí do poslanecké sněmovny. Republikáni získali značnou převahu jak nad 60 monarchisty na pravici, tak i 48 socialisty na levici. Poslanecká většina se řídila heslem: „ani reakce, ani revoluce“.

Za této situace došlo k pokusu o dohodu mezi francouzskými katolíky, kteří byli z největší části monarchisty, a vládou republiky. Zásadní opozice katolíků vůči republice jim přinášela více škody než užitku, a to tím více, jak se republikánský režim upevňoval. V roce 1892 papež Lev XIII. vyzval francouzské věřící k dohodě s republikou.

Ačkoliv byla Francie první evropskou zemí, kde došlo k emancipaci židů, antisemitismus zde sahal svými kořeny hluboko do minulosti. Ve Francii žilo necelých 100 tis. lidí izraelského vyznání, z nichž mnozí se přistěhovali z anektovaného Alsaska. Někteří zaujímalí čelná místa v bankovníctví, obchodu a průmyslu. Antisemitismus měl v té době četné přívržence.

V roce 1894 byl zatčen kapitán dělostřelectva Alfred Dreyfus, Alsasan židovského původu, který byl obviněn ze špionáže ve prospěch Německa. Dreyfusova aféra rozdělila Francii na dva proti sobě bojující tábory. Tzv. antidreyfusisté zastávali stanovisko, že jakákoliv obrana Dreyfuse poškozují čest armády. Patřili k nim monarchisté, nacionalisté, antisemité a většina katolíků. Opačný tábor tvrdil, že se Dreyfusovi stala velká křivda, kterou je třeba napravit. Patřili sem socialisté, intelektuálové i část katolíků. Boj zosťřil otevřený dopis Emila Zoly prezidentu republiky ze 13. ledna 1898, odsuzující vojenské chápání spravedlnosti. Proces proti Dreyfusovi musel být obnoven, ale vojenský soud ho v roce 1899 opět uznal vinným, pouze trest snížil na 10 let. Prezident republiky ho omilostnil, ale teprve v roce 1906 byl plně rehabilitován.

Nominace socialisty Alexandra Milleranda do vlády Reného Waldecka-Rousseaua v roce 1899 vyvolala ostré spory v řadách socialistů. Jejich sjezd přijal k této otázce rezoluci, která povolovala účast socialistů v tzv. buržoazní vládě za výjimečných okolností. Problémem se zabýval i V. kongres Druhé internacionály, mezinárodního sdružení dělnických

stran, konaný v Paříži v roce 1900. Millerand, který jako ministr průmyslu a obchodu měl na starosti i sociální péči, zavedl řadu reforem, které zlepšily postavení dělnictva. Pracovní doba byla v roce 1900 zkrácena na 11 hodin a do 4 let měla být zkrácena na 10 hodin. Millerand podporoval odborové hnutí CGT, poskytoval mu subvence a jmenoval zástupce odborů do Nejvyšší rady práce.

Konec 19. století znamenal evoluci francouzské pravice směrem k nacionalismu. Ještě v roce 1871 levice chtěla dále bojovat s útočником a pravice se vyslovovala pro mír. Na přelomu století se situace změnila. Pravice hlásala militaristická hesla, zatímco na levici převažovala nedůvěra k armádě, resp. k důstojnictvu. Dělník byl proti uniformě, neboť armáda byla často povolávána k potlačení stávek, manifestací a dělnických nepokojů. Také mezi akademickou mládeží převládaly antimilitaristické nálady. Nechuť k armádě prohloubila Dreyfusova aféra.

Levice útočila také proti katolickému duchovenstvu. V roce 1905 byl vypovězen konkordát uzavřený Napoleonem v roce 1801. Byl přijat zákon o odluce církve od státu, který se zřekl svého vlivu na obsazování církevních úřadů. Církevní budovy měly přejít do vlastnictví náboženských sdružení, ale papež Pius X. v roce 1906 zakázal katolíkům taková sdružení zřizovat. Větší část majetku církve byla konfiskována.

Na počátku 20. století došlo k částečnému oživení hospodářského života. Přestože Francie dosáhla značného průmyslového rozvoje, zaostávala za ostatními vyspělými státy jak objemem, tak koncentrací výroby. Jedním z činitelů, které brzdily rozvoj francouzského průmyslu, byly nedostatečné zdroje uhlí. V roce 1913 musela Francie dovézt ze zahraničí více než 1/3 uhlí. V honbě za maximálními zisky vyváželi finančníci za hranice obrovské kapitály, převážně jako státní půjčky. Investice v zahraničí činily roku 1902 kolem 27 mld. franků, kdežto roku 1914 dosáhly už 50–60 mld. franků. Vyšší vyvezeného kapitálu zaujala Francie 2. místo ve světě za Británií.

Přestože Francie byla vývozcem kapitálu, zůstávala agrárně industriální zemí. V roce 1911 bylo v zemědělství zaměstnáno 44 % obyvatel, kdežto v průmyslu jen 39 %. Počet obyvatel rostl velmi pomalu. Většinu obyvatel tvořily střední vrstvy. Kupní síla lidových mas byla nedostatečná, mzdy příliš nízké, ale situace dělníků se zlepšila. Silná odborová centrála sdružovala odborové organizace a nikomu nebylo odmítáno právo na stávkou. Pracovní den byl před válkou zkrácen na 10 hodin. Většinu národa tvořili venkované, ale vzdálenost mezi venkovem a městem se zmenšila.

Třetí republika pokračovala v programu vybavenosti státu, který zahájilo Druhé císařství. Vybudovala továrny v centrech departementů,

a to i čistě zemědělských. Malé obdělávané plochy vedly k nižším hektarovým výnosům než v Anglii či Německu. Méně vědecky řízené francouzské zemědělství také používalo málo hnojiv. Na počátku 20. století však zemědělci z nutnosti přešli na progresivnější agrotechnické metody. Venkov se následkem exodu do měst, strachu z dělení dědictví a oslabení vlivu církve vyliďňoval.

Na počátku 20. století se prosazovaly i ve Francii tendence ke vzniku strukturovaných politických stran. V roce 1905 vznikla sjednocená socialistická strana SFIO (Francouzská sekce Dělnické internacionály). SFIO představovala sice značnou parlamentní sílu – ve volbách roku 1914 získala 1,4 miliónu hlasů a měla 103 poslance – avšak hlasy drobných vlastníků zvláště z vesnic zajišťovaly většinu radikálům. Socialisty oslabovalo trvání frakčních sporů uvnitř sjednocené strany. Odborová centrála CGT vedla bojovné stávky a její vliv rostl. V letech 1904–1909 vzrostl počet organizovaných členů odborů na téměř milión. Stávkové hnutí, často s projevy násilí, dosáhlo vrcholu v letech 1906–1910. Velkou stávkou železničářů v roce 1900 zlomil premiér A. Briand povoláním stávkujících do vojenské služby. Internacionalistická a protiválečná stanoviska socialistů neměla žádné výsledky v praktické politice. Velká pacifistická koncepce Jeana Jaur se, předpokládající koordinovaný postup stran II. internacionály proti válce, měla utopické rysy.

Radikálové utvořili v roce 1901 dvě strany: Stranu radikálů a Stranu radikálů – socialistů. Obě stály v politickém středu. Ke střetnutí mezi nimi a socialisty docházelo často v parlamentě i v obecních radách. Existence silné socialistické strany nutila radikály uskutečnit určité sociální reformy, jako osmihodinový pracovní den v dolech, týdenní placenou dovolenou a dělnické starobní důchody. Radikálové, kteří vstoupili do vlády roku 1902 se socialistickou podporou a s velkým sociálním programem, k němuž patřily zejména projekty zestátnění železnic a progresivní daň z příjmu, se velmi rychle posouvali doprava. Tvrdostí zásahu proti stávkám a nepokojům vynikla zejména vláda Georsege Clemenceaua v letech 1906–1909, jedna z nejdelších za III. republiky. Řada dalších vlád se vyznačovala velmi krátkou existencí a malou stabilitou. Parlamentní vůdci radikálů a republikánů však společně s byrokracií přecházeli z jednoho kabinetu do druhého.

Napravo od radikálů působila Demokratická aliance Waldecka-Rousseaua, liberální a protisocialistická, méně ochotná k sociálně politickým kompromisům než radikálové. Zcela na pravici byla Republikánská federace, která pokračovala v politice sblížení s katolíky.

Nacionalistická pravice se stále častěji pokoušela organizovat úderné skupiny – ligy. Nejvýznamnější z nich byla Francouzská akce, jejíž zárodky

vznikly v roce 1898. Jejimi organizátory a zakladateli byli mladí literáti, nacionalisté a antisemité, přijímající ideologii roajalismu.

Těsně před začátkem světové války se dostal do čela státu nejprve jako premiér (1912) a poté prezident (1913) jeden ze silných mužů Třetí republiky Raymond Poincaré. Zájem francouzských vlád se stále více zaměřoval na zahraniční politiku a zejména Poincaré usiloval o zvýšení mezinárodní prestiže a moci Francie. Byla přijata opatření pro zvýšení zbrojního potenciálu země. V roce 1914 dosáhly výdaje na zbrojení 38 % rozpočtových výdajů.

Kapitola 15.

Britské impérium 1870–1914

Spojené království Velké Británie a Irska, jak zněl úřední název státu, zaujímal mezi evropskými zeměmi privilegované postavení. Ostrovní umístění mu dávalo bezpečí neznámé na kontinentě (od roku 1066 na anglické území útočník nevstoupil). Silné vojenské loďstvo zabezpečovalo Británii vládu nad mořem. Rostl blahobyt, Británie díky hospodářskému rozmachu, těžbě uhlí a produkci železa představovala dílnu světa, nadále byla také světovou bankou a hlavním finančním centrem. Počet obyvatel britských ostrovů vzrostl z 32 mil. v roce 1871 na 45 mil. v roce 1914. V souvislosti s rozvojem průmyslu a úpadkem zemědělství, které nebylo schopno čelit konkurenci levných zemědělských výrobků z USA a Ruska, vzrostl značně počet obyvatel velkých měst.

Británie neměla a dosud nemá psané ústavy. Její ústavu tvoří různé právní normy a obyčeje, pocházející z různých dob. V čele státního ústrojí stojí král, který panuje, ale nevládne. Moc je v rukou parlamentu a jeho emanace – kabinetu ministrů. Parlament tvoří Sněmovna lordů a Dolní sněmovna. Lordové jsou především hlasy aristokratických rodů, jejichž titul přechází z otce na nejstaršího syna. Do roku 1911 obě komory parlamentu měly formálně tatáž práva. Fakticky však o legislativě a směru státní politiky rozhodovala Dolní sněmovna. Tato instituce se v důsledku volebních reforem z let 1832, 1867 a 1884 postupně demokratizovala. Volební reforma konzervativního premiéra Benjamina Disraeliho z roku 1867, která snížila majetkový cenzus voličů, dala volební právo také drobnému měšťanstvu a části kvalifikovaných dělníků ve městech. Následná reforma liberálního premiéra Williama Gladstona z roku 1884 dále snížila majetkový cenzus, takže ze 7 mil. dospělých mužů žijících tehdy v Británii mělo 5 mil. volební právo. Všeobecné volební právo bylo v Británii zavedeno teprve v roce 1918, kdy je získaly také ženy.

Vládu tvoří ta strana, která získala většinu mandátů v Dolní sněmovně. Volby probíhají většinovým systémem v jednomandátových volebních obvodech. Šéfem vlády je první ministr (the Prime Minister), kterým je zpravidla vůdcem parlamentní většiny. Nejdůležitějším členem vlády je po premiérovi ministr financí. Strana, která tvoří menšinu parlamentu, je opozicí vlády Jeho (Jejího) Veličenstva, ale ne celého vládního systému, a připravuje se k uchopení vlády po nových volbách. K tomu ustanovuje tzv. stínový kabinet.

V systému dvou stran měla obvykle většinu buď konzervativní strana (dřívější toryové) nebo liberálové (dřívější whigové). V Dolní sněmovně

však zasedali také Irové, kteří mohli při rozhodování sehrávat důležitou roli.

Konzervativci a liberálové se pravidelně střídali u moci. Liberální kabinet Gladstona (1868–1874) vystřídala konzervativní vláda Disraeliho (1874–1880). V letech 1880–1886 vládli opět liberálové v čele s Gladstonem, po nich se uchopila moci konzervativní vláda lorda Salisburyho (1886–1892). Poté se k moci vrátila liberální strana (1892–1895) s premiéry Gladstonem a lordem Roseberym, aby po třech letech na delší dobu ustoupila konzervativcům (1895–1905) vedeným Robertem lordem Salisburyem a později jeho bratrancem Arturem Balfourem. Ve sledovaném období dominovaly vnitřní politice Velké Británie dva problémy: dělnická otázka a Irsko.

Volební reformy let 1867 a 1884 připustily k volebním urnám část dělnictva, ale nepřispěly ke změně jeho postavení. Odbory (Trade Unions) sdružující kvalifikované dělníky byly legalizovány zákonem z roku 1871, zároveň však bylo bráněno stávkám, které byly nejsilnější zbraní dělníků. Hospodářská krize let 1878–1879 zhoršila postavení dělnických mas a stala se na jedné straně podnětem k většímu zájmu intelektuálních kruhů o sociální problémy a na druhé straně zvýšeného organizačního úsilí i mezi nekvalifikovanými dělníky.

Pokusy o řešení sociálních problémů zahájila Demokratická federace, která vznikla v roce 1881. O tři roky později se přetvořila v Sociálnědemokratickou federaci. Jejím programem bylo zavedení osmihodinové pracovní doby, zestátnění bank a železnic a progresivní daň. V roce 1884 vznikla Fabiánská společnost (Fabian Society), která byla stoupencem postupných reforem vedoucích k socialismu. Nejznámějšími členy společnosti byli George Bernard Shaw a Beatrice a Sidney Webbovi.

V roce 1893 vznikla Nezávislá strana práce (Independent Labour Party), která se na rozdíl od kontinentálních sociálních demokracií nehlásila k marxismu, neboť jej nepovažovala za odpovídající britským poměrům. Ve svých politických koncepcích byla blízká Fabiánské společnosti.

Závažné problémy vytvořila irská otázka. Irové trpěli trojím útlisem: sociálním (angličtí vlastníci půdy versus irští rolníci), politickým a náboženským. Majitelé půdy vyháněli z půdy irské nájemce, kteří v důsledku poklesu cen zemědělských produktů nebyli schopni platit nájem. Na svou obranu vytvořili Irové Zemskou ligu (Land League), která zahájila akce bojkotu a neplacení nájmu. Poprvé bylo této metody použito proti správci jednoho ze statků kpt. Boycottovi, od jehož příjmení byl odvozen název pro tuto formu hospodářského a politického boje.

Irský národní konvent v Dublinu požadoval zrušení unie s Velkou Británií. Narůstaly teroristické akce. V roce 1886 bylo do Dolní sněmovny zvoleno 86 Irů, kteří se stali příslovečným jazýčkem na váze. Liberální premiér Gladstone vypracoval projekt irské autonomie – Home Rule, který předpokládal vznik irského parlamentu v Dublinu. Návrh narazil na silný odpor nejen konzervativců, ale i části liberálů, kteří pod vedením dosavadního ministra Josepha Chamberlaina se odtrhli a vytvořili samostatnou stranu unionistů, jež byla proti zrušení unie. Dolní sněmovna odmítla projekt Home Rule a byla rozpuštěna.

Nové volby v listopadu 1886 přinesly rozhodné vítězství protivníkům autonomie. Do nové sněmovny bylo zvoleno 392 konzervativců a unionistů a jen 277 liberálů. Otázka irské autonomie vedla na dlouhá léta až do počátku 20. století k upevnění vlivu konzervativců v anglické společnosti. Liberálové v této době získali většinu v Dolní sněmovně jen v letech 1892–1895. Tehdy se pokusili znovu prosadit autonomii Irska, ale tu zamítla v roce 1893 Sněmovna lordů. Unionisté v čele s J. Chamberlainem se brzy sloučili s konzervativci a sám Chamberlain začal hrát v této straně důležitou roli.

Důležité reformy byly provedeny v oblasti školství. V průběhu let 1870–1890 se počet dětí v základních školách zvýšil 4×, výdaje na výuku 2×. V roce 1902 byly základní a střední školy dány do správy rad hrabství a měst.

Zájmy Velké Británie se neohraničovaly pouze na Evropu, ale dotýkaly se všech částí světa. Světové problémy byly pro britské politiky důležitější než záležitosti Evropy. To umožňovalo Británii provádět politiku tzv. skvělé izolace (*splendid isolation*). Nespojovala s jinými evropskými zeměmi spojeneckými smlouvami v přesvědčení, že by z nich neměla žádný prospěch a pouze by byla zavlečena do parciálních kontinentálních problémů.

Pozici Velké Británie podporovalo silné vojenské námořnictvo. Dbala na to, aby její flotila byla silnější, než dvě následující flotily dohromady (*Two Power Standart*). Naproti tomu pozemní armáda byla nepočtená, tvořili ji dobrovolníci a sloužila hlavně ke strážní službě v koloniích a strategických bodech od Gibraltarů a Malty po Singapur.

Před rokem 1870 měla Velká Británie vedle bílých osad (Kanady, Austrálie, Nového Zélandu), také Indii a řadu drobnějších držav a opěrných bodů rozestých v různých částech světa. Některé z nich obsadili britští mořeplavci již v průběhu uplynulých staletí, další ovládla Anglie v průběhu napoleonských válek. V Atlantiku měla nejcennější kolonie v Západní Indii, které rozšířila na úkor Francie, Španělska a Holandska. Gibraltar, Malta a dočasně Jónské ostrovy ve Středomoří umožňovaly britskému válečnému loďstvu podpořit Osmanskou říši v případě

konfliktu s Ruskem i eventuální útok proti jihu Francie. Helgoland hlídal příjezd k severoněmeckým přístavům, Kapsko cestu do Indie. V boji s Napoleonem získali Britové práh Indického oceánu Cejlon. V týchž letech obsadili ostrůvky při Molucké úžině, na nichž vyrostl pozdější Singapur. Kolem roku 1870 se usadili na různých ostrovech v Tichomoří, zejména na Fidži. Tyto základny, původně sloužící především potřebám obchodního a válečného loďstva, se staly v poslední třetině 19. století odrazovým můstkem další koloniální expanze.

Poměr k bílým osadám urovnaly rozsáhlé politické ústupky, zejména poskytnutí plné samosprávy. V Indii, po likvidaci velkého povstání z roku 1857 a provedení základní reorganizace státní správy, bylo dosaženo poměrného uklidnění. V roce 1876 byla britská královna Viktorie proklamována indickou císařovnou. Mělo to sloužit těsnějšímu spojení této země a jejich vyšších vrstev s britským impériem.

V 60. a 70. letech 19. století se v britské společnosti vyhranily dvě linie praktické koloniální politiky, koncepce konzervativní a liberální, jimž dávali výraz zejména tehdejší vůdčí představitelé obou směrů Benjamin Disraeli a William Gladstone.

Politiku konzervativců ovlivňovala výrazně individualita spisovatele židovského původu B. Disraeliho, pozdějšího lorda Beaconsfielda, jehož bystrý a ironicky vyhocený intelekt vynesl do čela toryů. Disraeli, který se původně vyslovoval proti zámořské expanzi, po roce 1870 tvrdil, že Británie jako námořní velmoc musí mít všude ve světě zajištěné opěrné body. Kritizoval rovněž ústupky poskytované liberální vládou bílým osadám v přesvědčení, že to je začátek desintegračního procesu, který posléze povede k úplnému uvolnění jejich svazků s britskou říší.

Stanovisko liberálů vyjadřoval několikanásobný ministerský předseda Velké Británie W. Gladstone. Ten souhlasil s politickou, hospodářskou i vojenskou emancipací bílých osad, v nichž viděl v zásadě rovnoprávné partnery. Rozdíl mezi oběma politickými směry se však zmenšoval, pokud šlo o postoj k dalším koloniálním držávám. Bílé osady se uvnitř impéria stávaly stále důležitějším hospodářským partnerem, neboť byly v tomto období důležitými dodavateli zemědělských produktů a surovin pro textilní průmysl.

Prusko-francouzská válka 1870–1871, která tak podstatně ovlivnila další vývoj mezinárodních vztahů v Evropě, zasáhla do britské koncepce rovnováhy sil na kontinentě, jejíž dosavadní varianta počítala jen s Francií na západě a Rakousko-Uherskem a Ruskem na východě. Rozdělené Německo považovali státníci v Londýně dosud jen za nárazníkovou oblast, která měla oddělovat velmoci a tlumit nebezpečí konfliktů ve střední Evropě.

Tento systém značně narušila již prusko-rakouská válka 1866, která podlomila moc habsburského soustátí a upevnila vliv Pruska v Německu. Po roce 1871 se sjednocené Německo stalo vojensky nejsilnějším státem v Evropě. Rychlý rozvoj jeho ekonomiky v dalším období nasvědčoval tomu, že se brzy dostane na přední místo také ve světovém hospodářství. Britské představitele začala dost znepokojovat rovněž politická strategie nové německé říše. Vznik tzv. ligy tří císařů v roce 1872 představoval nebezpečí nejen pro Francii, ale i Velkou Británii, jejíž státníci vycítili, že na kontinentě vznikl mocný spojenecký blok, který v základech rozrušil dřívější status quo a rovnováhu sil z poloviny 19. století. To se projevilo ve změnách vztahu impéria k jednotlivým evropským mocnostem. Britské postavení na světových trzích ztížila i tehdy zaváděná protekční politika mnoha zemí, vážně poškozující tradiční dosud uplatňovanou koncepci volného obchodu.

Další velké dělení dosud nezabraných oblastí světa probíhala hlavně v 80. a 90. letech 19. století. Centrem zájmu evropských mocností se tehdy stala především Afrika, kde kynula nejučtější kořist. Soupeření bylo velmi tvrdé, nicméně Velká Británie dokázala vytěžit maximum a zajistila si vliv v oblastech, na nichž měla zájem. Šlo hlavně o jižní Afriku, povodí Nilu a dolní tok řeky Nigeru.

Britská kolonizace v Africe a Asii probíhala tradičním stylem za účasti obchodních společností, které navazovaly na odkaz svých předchůdkyň z Indie, Kanady a Austrálie. Podstatný rozdíl byl však v tom, že nové kompanie se brzo a dobrovolně vzdaly svých politických privilegií a daly se pod ochranu vlády Jejího Veličenstva královny Viktorie. Jejich rozhodnutí ovšem nemálo uspíšily odůvodněné obavy z cizí konkurence, zejména z expanze Německa, které obsadilo rozsáhlé oblasti ve východní a jihozápadní Africe.

Počátkem 80. let se obzvláště vyhrtily britsko-francouzské rozpory, kdy u Britů vzrostly obavy, že Francie chce obsadit ústí Konga a zakázat volnou plavbu po řece. Konžská oblast se dostala do sféry zájmu evropských mocností hlavně díky objevným cestám Stanleyovým, který již v roce 1878 vyzval londýnskou vládu, aby zabrala jím prozkoumané území. Británie, zaneprázdněná tehdy tureckými záležitostmi a afghánskou válkou, odmítla. Toho využil belgický král Leopold II., který vyhlásil vytvoření tzv. Svobodného konžského státu, jemuž se dostalo v roce 1885 mezinárodního uznání.

Britsko-německé rozpory se projevíly v roce 1884, kdy se v Berlíně konala konference o problémech koloniální politiky. Bismarck, předsedající konferenci, požadoval přijetí zásady otevřených dveří v Africe. Rozpory pokračovaly i po konferenci. Došlo např. ke konfliktu v jižní Africe,

když Cecil Rhodes zabral Bečuánsko (dnes Botswana), aby zabránil přímému styku Německé jihozápadní Afriky s burskými republikami Transvaal a Orange. Neustávaly spory o přesné stanovení hranic německých kolonií.

Za konzervativní vlády Roberta markýze ze Salisbury po roce 1885 byly k impériu připojeny Barma a Severní Borneo, v Africe se orientoval na východní a centrální oblasti tohoto kontinentu. Po Bismarckově rezignaci v roce 1890 nabídl Salisbury Německu návrh konvence o výměně ostrovů Zanzibar a Pemba u východoafrického pobřeží za ostrov Helgoland v Severním moři, který byl dosud pod britskou správou.

Ve druhé polovině 80. let se Velká Británie dostala v Evropě do značné izolace. Trval latentní konflikt s Ruskem na Středním a Blízkém východě. Dosavadní britsko-francouzské rozpory vyvolané okupací Egypta Velkou Británií prohloubily ještě další neshody v otázce Súdánu a Konga. Němci byli rozhořčeni britskými manévry proti jejich koloniální expanzi, Itálie byla nespokojena s nedostatkem britského porozumění pro její mocenské ambice ve Středomoří.

Salisbury pokládal za svůj prvořadý úkol prolomit obtížnou izolaci. Nebylo to ovšem nijak snadné. Rozpory s Ruskem se zatím ještě nedaly překonat a také dohoda s Francií nebyla myslitelná bez podstatných ústupků v egyptské otázce. Zdálo se tedy, že nejspíše bude možno dosáhnout porozumění s Německem a jeho spojenci v Trojspolku, Itálií a Rakousko-Uherskem, s nimiž neměla Británie podstatnější neshody.

Premiér veden snahou prolomit alespoň částečně tísnivou izolaci své země, se proto chopil žádosti Itálie o podporu při prosazování jejich nároků ve Středomoří. Výsledkem byla tzv. první středomořská dohoda spočívající v podstatě na zásadě uchování dosavadního statu quo v tomto prostoru a v oblasti Černého moře. Byla odpovědí na nový nátlak Ruska proti Turecku a postup francouzské koloniální expanze v Africe a jihovýchodní Asii. Italskou ochotu k podpoře britských zájmů v Egyptě splatila Británie příslibem uznání Tripolska a Cyrenaiky za sféru italského vlivu.

V prosinci 1887 byla uzavřena 2. středomořská dohoda jako odpověď na rusko-francouzské sblížení. Tato smlouva obsahovala závazek, že zúčastněné mocnosti pomohou Turecku při ochraně jeho zbývajících držav v jihovýchodní Evropě a při zabezpečení úžin. Smlouva přiměla Rusko k ukončení více než dvouletého tlaku proti Turecku.

Zlepšení francouzsko-ruských vztahů po roce 1888 a vznik protiváhy Trojspolku znamenaly obnovení rovnováhy v Evropě, což britská politika uvítala. Německo se zbavilo možnosti hrát v Evropě roli arbitra v mezinárodních sporech. Salisbury, který ještě v roce 1885 usiloval o přízeň

Německa, mohl v roce 1889 manévrovat a uhýbat návrhům, s nimiž tentokrát přicházeli sami Němci. Salisbury dal přednost nezávislému balancování mezi Trojspolkem a rusko-francouzskou aliancí.

Po vytvoření franko-ruské koalice ovšem spojené loďstvo těchto států představovalo vážného protivníka, který by mohl přinutit Británii, aby upustila od obrany tureckých úžin, a ochránit další francouzskou koloniální expanzi v severní Africe, zejména v Maroku. Proto Dolní sněmovna v roce 1889 schválila podstatné zvýšení výdajů na námořní zbrojení v rámci zásady převahy britského loďstva nad spojenými flotilami dvou dalších největších námořních mocností.

V britských vládnoucích kruzích zároveň narůstaly obavy z mohutnější hospodářské moci Německa a jeho vzrůstajícího se vlivu na evropské události. Pokračovaly britsko-německé rozpory v koloniální sféře, přiosťřovaly se spory v mezinárodním obchodě a neexistovala shoda v mezinárodních vztazích, kde Německo často zaujímalo stanoviska nepříznivá britským zájmům.

V roce 1898 vyvrcholilo britské vojenské tažení z Egypta do Súdánu. Také Francie poslala do západního Súdánu svá vojska, která byla zastavena na východ od města Fašoda britským generálem Kitchenerem. Zdánilivě lokální střetnutí přerostlo ve velký mezinárodní konflikt známý jako fašodská krize. Francouzům nakonec nezbylo než ustoupit. Podařilo se zabezpečit pozice Velké Británie v Súdánu a Egyptě.

Od roku 1893 rostlo napětí mezi Velkou Británií a Německem kvůli jižní Africe. Podnět k tomu daly zvýšené hospodářské zájmy Německa v této oblasti, jež zvláště zesílily po objevení zlatonosných nalezišť. Němci doufali, že se jim podaří uchvátit nezávislé státy Búrů, původních holandských přistěhovalců, i sousední Portugalskou východní Afriku (Mosambik).

Vážným soupeřem však byla Velká Británie, která ze své kolonie Kapsko připravovala rovněž expanzi, hlavně do Transvaalu. Spory mezi Velkou Británií a búrskými republikami zesílily v 90. letech v důsledku expanze Cecila Rhodese v jižní Africe, které zmařily snahy Búrů o sjednání volného přístupu k moři. Napětí vzrostlo zvláště od roku 1897, kdy transvaalský prezident Paul Krüger uzavřel s Oranžskou republikou smlouvu o společné obraně. Búrové, marně čekající na pomoc ze zahraničí, hlavně z Německa, nemohli ovšem trvale čelit celé moci britské říše. Setrvali sice nějaký čas v houževnatém odporu, nakonec se však museli sklonit před přesilou a profesionální zdatností britských vojsk a v roce 1902 uzavřít mír, který jim zajistil alespoň značnou autonomii uvnitř Britského impéria a možnost pozdější přeměny v dominium. Velká Británie stanula na vrcholu své moci.

V 60. a 70. letech 19. století tvořily součást Britského impéria Spojené království Velké Británie a Irska, dominia Kanada, Kapsko, Austrálie a Nový Zéland, Indické císařství s vlastním systémem správy a korunní kolonie řízené prostřednictvím guvernérů přímo londýnskou vládou. Britský postup na Malajském poloostrově vedl k vytvoření další formy imperiální suverenity, když se državy místních vládců staly součástí říše ve formě protektorátu. Pestrou paletu státoprávních vztahů ještě rozšířilo obsazení Egypta, který formálně zůstal samostatným státem. K tomu později přibýlo anglo-egyptské kondominium Súdán. Zařazení se vymykala i správa oblastí ovládnutých Východoafrickou společností, z nichž se později konstituovala Jižní Rhodesie (nyní Zimbabwe).

V poslední třetině 19. století vyvstala potřeba vytvořit efektivní správní systém pro nové kolonie v Africe a jihovýchodní Asii, tedy v oblastech osídlených původním obyvatelstvem a málo vhodných ke kolonizaci bílými přistěhovalci. Rozloha nově zabraných území a rozmanitost jejich vnitřních problémů vylučovaly i možnost řízení užívaného obvykle v korunních koloniích. Bylo rozhodnuto zavést systém nepřímé správy prostřednictvím domorodých náčelníků.

O problematice vnitřního vývoje britské říše se jednalo při pravidelných konzultacích mezi Británií a samosprávnými osadami, jež začaly koncem 80. let. V roce 1887 se poprvé konala tzv. koloniální konference. Potom následovaly vždy po 4–5 letech další, jichž se zúčastňovali ministři předsedové Kanady, Austrálie, Nového Zélandu a zástupci Kapska a Indie. V roce 1907 byl přijat pro jednání nový název – imperiální konference. Stálým bodem pořadu byly vojenské otázky, pokládané za věc celého impéria.

Na sklonku 19. století pokročil hospodářský i společenský vývoj osad v Austrálii do té míry, že bylo možno pomýšlet na jejich spojení v jednotné federaci. K prvním jednáním o vytvoření Australského svazu došlo v roce 1891 mezi zástupci vlád Queenslandu, Nového jižního Walesu, Jižní Austrálie a Tasmánie. Dne 1. ledna 1901 došlo k vyhlášení Australské federace za účasti uvedených držav a provincií Victorie, Západní Austrálie a Severní Teritoria. Obyvatelstvo Australského svazu bylo zcela jednotné a skládalo se hlavně z Angličanů a Skotů.

Hlavním problémem jižní Afriky po ukončení búrské války bylo, jak usmířit Afrikány – bílé osadníky holandského původu – s britskými kolonisty a vyřešit vztahy mezi bílým a barevným obyvatelstvem. Státoprávní postavení jihoafrických osad bylo vyřešeno vytvořením Jihoafrické unie v roce 1910 se značně centralizovanou pravomocí ústřední vlády v Pretorii. Toto opatření skýtalo všechny výhody bílé menšině a ignorovalo práva domácího afrického obyvatelstva.

Parlamentní volby ve Velké Británii v roce 1906 přinesly nejen velké vítězství liberálů, ale přivedly rovněž do Dolní sněmovny 29 poslanců nedávno utvořené (1900) Strany práce (Labour Party). Nová strana se nehlásila k marxismu, její ideologie se rozvíjela pod vlivem Fabiánské společnosti. Vedení strany spočívalo v rukách funkcionářů odborů. Svůj hlavní úkol strana viděla v provádění reforem směřujících ke zlepšení postavení dělníků.

Vznik třetí parlamentní strany nezměnil systém dvou stran, neboť liberálové měli tak velkou převahu (405 liberálů oproti 117 konzervativcům), že mohli svobodně realizovat svůj program, aniž by hledali podporu třetí strany.

Liberálové nechali přijmout řadu sociálních zákonů. V roce 1906 byla zrušena dosavadní finanční odpovědnost odborů za ztráty způsobené podnikateli stávkou a v roce 1908 byl zaveden osmihodinový pracovní den v hornictví. Byla stanovena minimální mzda žen a zavedeny starobní důchody dělníků. To vše vyžadovalo uvolnění odpovídajících finančních prostředků ze státní pokladny.

V roce 1910 se volby konaly 2x. Velká část zámožných voličů se kvůli liberálnímu návrhu progresivního zdanění odvrátila od liberálů, kteří měli většinu jen díky podpoře labouristů a Irů. Liberálové požadovali, aby Sněmovna lordů měla nadále jen právo odkladného veta; jestli zákon bude 2× zamítnut lordy a Dolní sněmovna jej schválí i potřetí, vstoupí v platnost. Odpor Sněmovny lordů vůči této ústavní reformě zlomil král Jiří V., který pohrozil jmenováním tolika nových lordů, kolik jich bude potřeba ke schválení této změny.

Zostřil se rovněž irský problém. Liberální vláda předložila v roce 1912 do parlamentu nový návrh autonomie, podle kterého Irsko mělo obdržet dvoukomorový parlament v Dublinu. Odkladné veto Sněmovny lordů způsobilo, že zákon mohl vstoupit v platnost až v roce 1914. Slíbená autonomie neuspokojovala Iry a pobouřila Angličany žijící v severoirských hrabstvích (Ulster). Angličané z Ulsteru se začali připravovat k ozbrojenému odporu. K boji se začali organizovat i Irové. Irsko bylo v předvečer občanské války. Zavedení autonomie dočasně zabránila světová válka.

Kapitola 16.

Itálie po sjednocení

Ve druhé polovině 19. století byla Itálie považována za šestou evropskou mocnost. Národohospodáři, kteří kolem roku 1900 bilancovali ekonomické výsledky tří desetiletí od dobytí Říma v roce 1870, mohli zaznamenat jisté pokroky. Železnice a silniční síť spojila v jeden celek rozličné regiony, které před sjednocením prošly značně odlišným historickým vývojem. Vznikl tak základní předpoklad pro utváření národního trhu a jeho začlenění do evropské ekonomiky. Za přispění zahraničního kapitálu se začaly od 80. let objevovat na italském severu zárodky moderního velkopřemyslu, který se soustředil převážně v trojúhelníku mezi Turínem, Janovem a Milánem. Pokročila asanace a výstavba italských měst. Počet obyvatel Apeninského poloostrova stoupl za léta 1871–1901 z 28 na 34 mil. Vcelku se však italská ekonomika stále zřetelněji opožďovala za vedoucími průmyslovými státy Evropy. Itálie zůstávala převážně agrární zemí s nízkou úrovní výrobních sil. Na přelomu století příslušelo 60 % obyvatel k zemědělství a jen 22 % k průmyslu.

Některé příčiny hospodářského zaostávání byly zjevné. Mezi skromným nerostným bohatstvím Itálie, jež bylo tehdy dostupné, scházela nejdůležitější surovina – uhlí, které tvořilo základ průmyslové energetiky. V Itálii byly jen doly na těžbu železné rudy. Italský průmysl se však nepozvedl na úroveň předních průmyslových zemí Evropy ani v oborech, ve kterých byla domácí surovinová základna mnohem bohatší (textilní průmysl, těžba síry na Sicílii, sklářství). Příčinou byl chronický nedostatek investičního kapitálu a malá ochota majetných vrstev vložit své prostředky do průmyslového podnikání. Krajní nedostatek prostředků na produktivní investice zvyšovala ještě okolnost, že daňové břemeno v Itálii bylo snad nejvyšší v Evropě. Bylo vyvoláno vysokými státními výdaji na umořování dluhů z období osvobozenecých válek za risorgimenta, na výstavbu železniční a silniční sítě, správního aparátu armády a válečného loďstva sjednocené Itálie.

K hospodářskému zaostávání se družilo zaostávání kulturní. V mnoha evropských zemích si éra průmyslového rozmachu vynutila výrazný rozvoj školství. K roku 1900 poklesla negramotnost v západní Evropě pod 5 % dospělého obyvatelstva a přestala být vážným problémem. Mnohem pomaleji se rozvíjelo základní školství v zemích východní a jižní Evropy. Na konci 19. století byla negramotná 1/3 dospělého obyvatelstva Rakousko-Uherska, 1/2 Italů a 2/3 Španělů. Ještě horší byla situace v Rusku a na Balkáně.

Zákon z roku 1877 sice zavedl v Itálii povinnou školní docházku, poněvadž však neexistovala žádná účinná kontrola spojená s trestním postihem, bylo zvláště ve venkovských oblastech spíše pravidlem než výjimkou, že rodiče své děti do školy neposílali. Z chudoby laického školství financovaného s obtížemi a neochotně z obecních rozpočtů těžila katolická církev, která mohla uplatnit církevní školství jako jeden z hlavních prostředků svého vlivu v zemi. Ve srovnání s jinými evropskými zeměmi měla Itálie značný počet středo- a vysokoškoláků. Zastaralý školský systém jim však poskytoval příležitost jen ke klasickému, humanitnímu a právníckému vzdělání, nikoli však kvalifikaci v přírodních vědách, ekonomii a technických oborech. Itálie tak měla na jedné straně nadbytek nekvalifikovaných a často negramotných manuálních pracovníků, nadbytek právníků, úředníků a učitelů, kteří nesnadno nacházeli uplatnění, a na druhé straně si musel začínající italský velkopřemysl získávat potřebné kádry kvalifikovaných dělníků, techniků a inženýrů v zahraničí.

Velká část italského území připadala na neúrodné horské a bažinaté oblasti. Sám Řím byl v době, kdy se stal hlavním městem Itálie, zčásti obklopen neobyvatelným územím. Ve stojatých vodách močálů se dařilo komárům a malárii se stala jednou z největších strastí. V italském zemědělství zaujímaly klíčové postavení rozsáhlé latifundie. Vyspělejší bylo zemědělství na severu, zejména v údolí Pádu. Naproti tomu jižní pozemková aristokracie pokračovala v tradičním extenzivním způsobu hospodaření.

Závislost na dovozu uhlí a jiných surovin, strojů a značné části průmyslového zboží nutila Itálii rozvíjet mezinárodní obchod, který proklamoval její uzavřenost a nemilosrdně konfrontoval italské hospodářství s poměry na světovém trhu. Důsledky postihly nejcitelněji italské zemědělství. Od konce 70. let zasáhla evropské zemědělství vleklá agrární krize. Mohutný příliv levnějšího obilí a jiných zemědělských výrobků ze zámoří, především z USA, vyvolal na evropských trzích prudký pokles cen potravin, zejména obilí. Z dlouhodobého hlediska se agrární krize stala významným podnětem pro modernizaci evropského zemědělství. Avšak přechod k novým, výnosnějším plodinám, k živočišné výrobě, ke specializaci, zavádění strojů a pokrokové agrotechniky mohl pohotověji a úspěšněji proběhnout jen ve státech a krajích, jejichž zemědělství již výrazněji přešlo na základ tržního hospodářství. Přechod na nové kultury (vinařství, ovocnářství) byl nákladný a postupoval pomalu. Značná část půdy zůstávala ležet ladem.

Od poloviny 19. století sílil proud Italů, kteří opouštěli svou vlast, aby hledali obživu v cizině. Italsí dělníci pracovali na stavbě Suezského průplavu, v dolech Belgie a Lotrinska, stavěli železnice, mosty a přístavy

v různých evropských zemích od Skotska po Rusko. Jako námořníci se plavili pod nejrůznějšími vlajkami. Zpočátku se většinou vraceli do vlasti, jakmile si našetřili nějaké úspory. Jiní se v cizině uchytili a šířili po světě proslulost italské obchodní podnikavosti a italské kuchyně. Na sklonku 19. století, kdy nezaměstnanost dosáhla v Itálii katastrofálních rozměrů, se rychle množily řady vystěhovalců, kteří opouštěli svou vlast natrvalo. Tehdy již asi 1/2 italských emigrantů směřovala do zámoří, nejprve do Brazílie a Argentiny, kde bylo možno získat volnou půdu, později zejména do USA. Trvalý úbytek italského obyvatelstva v důsledku emigrace činil za léta 1871–1901 přes 3 mil. lidí.

Sjednocená Itálie vstoupila v letech 1861–1870 na politickou scénu Evropy jako typický produkt umírněného klasického liberalismu. Pro představitele klasického liberalismu prvních dvou třetin 19. století byl převažujícím ideálem levný stát ve formě konstituční monarchie či parlamentní republiky, založený na omezeném volebním právu. Platnost ústavy Sardinského království z roku 1848 byla postupně rozšířena na celé území Itálie. Král, považovaný za nositele státní jednoty a politická stabilita země, si zachoval značná práva: jmenoval a odvolával ministry, rozhodoval o složení senátu, svolával a rozpouštěl parlament, byl vrchním velitelem ozbrojených sil. Brzy se však vžila praxe, podle níž nemohla zůstat u moci žádná vláda, která neměla podporu parlamentní většiny. Sociální základna parlamentu byla velmi úzká: volební právo mělo jen půl miliónu obyvatel. Málo vyhraněné dělení poslanců na liberální pravici a levici, jež mělo historický původ v existenci liberálně konzervativního a radikálně demokratického proudu *risorgimento*, ztrácelo již před rokem 1870 a ještě více po něm svůj původní politický význam.

V boji za národní sjednocení nešlo jen o vznik nového společného státního útvaru. Jednalo se také o stmelení obyvatelstva v národní pospolitost, ve které ideově politické členění přeroste regionální rámec a vyústí ve vznik celonárodních politických stran. V Itálii se historicky vzniklé regionální přehrady pod vlivem nerovnoměrného ekonomického a kulturního vývoje jednotlivých regionů dále prohlubovaly a brzdily růst italského národního povědomí. Obyvatelé Apeninského poloostrova se cítili spíš Lombarďany, Florentány, Kalabrijci či Sicilijci než příslušníky jednotného národa. Týkalo se to i velké části poslanců italského parlamentu, jejichž postoje byly často diktovány úzkými regionálními hledisky. Proto se v Itálii nositelem politického dění nemohly stát celonárodní politické strany s vyhraněnými programy a členskou základnou.

Na italský politický život doléhal navíc vleklý konflikt mezi Vatikánem a italským státem, vyvolaný roku 1870 připojením papežského státu ke

sjednocené Itálii. Papež odpověděl v roce 1874 encyklikou *Non expedit*, jež zůstala v platnosti tři desetiletí. Vyzývala italské katolíky k bojkotu voleb, stavěla se proti jejich účasti v italském parlamentě a znemožňovala tak vznik katolické strany v Itálii. Vzhledem k velké autoritě papeže vedlo toto opatření k politické pasivitě značné části italských občanů.

Zárodky socialistického hnutí v Itálii byly slabé, zatížené vlivy anarchismu a regionálně roztržštěné. Proto italské vlády nepocitovaly do konce 80. let takový organizovaný tlak zdola, který by je nutil předložit program sociálních reforem.

V roce 1882 byl v Itálii přijat nový volební zákon. Přiznával volební právo všem mužům od 21 let, kteří platili alespoň 19 lir daní ročně a uměli číst a psát. Počet voličů tím vzrostl z 1/2 mil. na něco přes 2 mil. Zároveň se tím posílila politická převaha měst nad venkovem, vyspělejšího severu na úkor zaostalejšího jihu.

Italské vlády věnovaly značnou pozornost budování ozbrojených sil země. V polovině 70. let se uskutečnila reorganizace italské armády podle pruského vzoru a byla zavedena všeobecná branná povinnost. Začal se realizovat program výstavby italského válečného loďstva. Přestože náklady na výstavbu a udržování ozbrojených sil pohlcovaly v Itálii relativně vyšší část státních výdajů než v Německu, Francii, Británii a jiných zemích, zůstávala Itálie i po vojenské stránce trvale šestou evropskou velmocí, protože snaha vyrovnat se vojensky ostatním evropským mocnostem přesahovala reálné ekonomické možnosti země.

Významným zdrojem rozporů a nejistoty ve vládních krizích Itálie byly otázky zahraničně politické orientace. I po roce 1866 považovali nejvlivnější italské politikové za úhlavního nepřítele Rakousko-Uhersko, poněvadž italské národní hnutí bojovalo v minulosti především proti habsburské monarchii. Kromě toho pod vládou Předlitavska stále zůstávaly dvě oblasti s početnou italskou menšinou, označované jako „Italia irredenta“ (neosvobozená Itálie). Byly to jižní Tyroly (Tridentsko – Horní Adiže) a Istrie s Terstem. Itálie tak obohatila mezinárodní politický slovník o nový pojem – iredentismus, který obecněji označoval každé podněcování nacionalistického hnutí národnostních menšin na území sousedního státu s cílem dosáhnout připojení těchto území. Mnozí Italové zpočátku věřili, že spřátelené velmoci – Francie, Německo a Anglie – projeví pro růst velmocenského postavení Itálie podobně sympatie jako dříve vůči risorgimentu. Značné zklamání proto vyvolala skutečnost, že italská delegace odešla roku 1878 z berlínského kongresu s prázdnými rukama, tj. bez územních zisků. To se stalo podnětem pro aktivizaci italské zahraniční politiky, která se postupně intenzivněji zapojovala do diplomatické hry v evropském velmocenském koncertu.

S rozmachem koloniálních výbojů evropských velmocí se pozvolna probouzel zájem italských hospodářských a politických kruhů o expanzi v oblasti Středomoří. V roce 1870 obsadilo italské válečné loďstvo v Rudém moři přístav Assab. V 80. letech využila Itálie britsko-francouzské soupeření ve východní Africe a zajistila si své první, avšak málo výnosné kolonie – Eritreu a Italské Somálsko, jež se později staly nástupišťem italských dobovačných plánů proti Habeši. Italové získali hospodářské pozice v Tunisku a Egyptě. Italsko-francouzský spor o Tunisko vyvrcholil v roce 1881, kdy se ukázalo, že zahraničně politicky osamocená a vojensky nepřipravená Itálie není s to účinně obhajovat své nároky silou. Prohraný souboj s Francií o Tunisko byl bezprostředním důvodem uzavření spojenecké smlouvy Itálie s Německem a Rakousko-Uherskem v květnu 1882, kterou vznikl Trojspolek.

Tento krok však v Itálii narazil na prudký nesouhlas zapřísáhlých odpůrců habsburské monarchie, kteří pochopili, že spojenectví s Rakousko-Uherskem znamená vzdát se italských nároků na neosvobozená území.

Jiným zdrojem konfliktů značného politického dosahu se stala otázka, zda má Itálie – podobně jako jiné evropské země – uvalit vysoká ochranná cla na dovážené průmyslové a zemědělské výrobky. Mírné zvýšení dovozních cel z roku 1878 italské protekcionisty neuspokojilo. V zemi se zformovalo vlivné politické seskupení – průmyslově-agrární blok, složený převážně ze severoitalských průmyslníků a statkářů. Požadovali výrazné zvýšení cel na dovážené průmyslové výrobky, obiloviny, rýži, konopí a jiné zboží, aby tak oslabil zahraniční konkurenci na vnitřním trhu. Jeho realizace by ovšem přinesla zdražení základních životních potřeb a zároveň vyvolala hrozbu, že odvetná hospodářská opatření jiných států způsobí těžké škody exportním oborům italské zemědělské a průmyslové výroby.

V roce 1887 stanul v čele italské vlády Francesco Crispi, který se pokusil získat Itálii v evropské politice stejnou vážnost, jako měly ostatní velmoci. Vnitropolitické reformy jeho vlády odpovídaly duchu konzervativní politiky. Týkaly se zdravotnictví, širší volitelnosti místních orgánů, omezeného práva na stávku, částečné ochrany občanů proti svévolnému jednání úřadů. Crispi se snažil soustředit ve svých rukou maximum moci. I když oslavil ve druhém roce své vlády již 70. narozeniny, ponechal si ve vládě kromě úřadu předsedy také ministerstva zahraničních věcí a vnitra. Na parlamentu si vynutil rozsáhlé plné moci, které umožňovaly vydávat zákony ve formě královských dekretů.

Osou Crispiho politického programu byla snaha pozvednout Itálii na úroveň ostatních evropských mocností tím, že se jím vyrovná svými expanzivními ambicemi. Imperiálně pojatá národní velikost se stala nejen

ústředním tématem Crispiho temperamentních projevů, ale také jeho činů. Věřil v blízkost nových válečných konfliktů v Evropě a byl přesvědčen, že účast ve válce na straně vítězů zajistí Itálii v brzké době mnohem vlivnější postavení v Evropě. Aby si zajistil důvěru Rakousko-Uherska, neváhal uskutečnit rázná opatření proti italským iredentistům. Současně je však tajně podporoval. V parlamentu prosadil podstatné zvýšení výdajů na armádu a válečné loďstvo.

Crispi byl přesvědčen, že Itálie opřena o Trojspolek, je dost silná, aby mohla podstoupit hospodářskou válku s Francií, která měla národní důchod 4× větší než Itálie. V roce 1888 jednostranně zrušil obchodní smlouvu s Francií a požadoval výhodnější obchodní podmínky. Francie nejen odmítla, ale uskutečnila zároveň trvalá ekonomická protiopatření a našla si pohotově náhradu za italské zboží na jiných trzích.

Ekonomické důsledky pro Itálii byly katastrofální. Snížený vývoz vína, rýže, oleje, sýra a jiných produktů uvrhl do krize značnou část zemědělské výroby a lehkého průmyslu. V lednu 1891 byl Crispiho kabinet v parlamentě poražen a odstoupil.

Crispiho nástupci – Rudini a Giolitti, kteří stáli v čele italských vlád v letech 1891–1893, podnikli praktické kroky ke zlepšení hospodářských vztahů s Francií, uzavřeli nové obchodní smlouvy s Německem, Rakousko-Uherskem a Švýcarskem.

Od počátku 90. let došlo v severoitalských městech k výraznému růstu dělnických organizací – místních komor práce, odborových svazů a různých dělnických spolků, jejichž zárodky vznikly již v předchozím období. V roce 1892 se na sjezdu v Janově ustavila Italská socialistická strana. Byla to první italská celonárodní politická organizace s masovou členskou základnou. Ve svém programu si vytkla dva cíle: boj za zlepšení životních podmínek dělnictva a dobytí politické moci. Na italském jihu vzrůstala aktivita anarchistů.

V prosinci 1893 byl do čela vlády opět povolán Francesco Crispi, který rozpustil parlament a na rok 1895 vypsál nové volby, které upevnily jeho postavení. Poprvé se v parlamentu objevilo 20 socialistických poslanců.

V zahraniční politice sledoval Crispi v tomto období plán podmanění Habeše. Ačkoli italské jednotky v Africe nebyly dostatečně vybaveny a připraveny, naléhal na svedení rozhodující bitvy. Došlo k ní 1. března 1896 u Aduwy a skončila katastrofální porážkou Italů. To způsobilo pád jeho vlády a definitivní odchod z politické scény.

Ve složení parlamentu došlo na počátku 20. století nejen k posílení socialistické frakce, ale objevil se i značný počet katolických poslanců. V roce 1904 papež Pius X. upustil od dosavadního zákazu politické činnosti italských katolíků. Neexistovala ještě katolická politická strana, ale

katolický tisk upozorňoval na ty kandidáty, kteří se zavázali bránit v parlamentu katolický program, zvláště v oblasti školství. Volby v roce 1913, první po rozšíření volebního práva, přivedly do poslanecké sněmovny 50 socialistů a 228 poslanců, kteří se zavázali prosazovat program Svazu katolických voličů. Čelným politikem počátku 20. století byl Giovanni Giolitti, mnohonásobný premiér z let 1892–1893, 1903–1905, 1906–1909 a 1911–1914 a ministr zahraničních věcí.

V roce 1911 zahájila Itálie zápas o získání tureckých kolonií v severní Africe – Tripolska a Cyrenaiky. Zde narazila na odpor především místního obyvatelstva. Válka trvala celý rok a přinesla mnoho obětí. Turecko ustoupilo teprve poté, když bylo v roce 1912 napadeno balkánskými státy. Mírovou smlouvou z října 1912 získala Itálie suverenitu nad Tripolskem, Cyrenaikou a souostrovím Dodekanesos.

Africké tažení bylo mezi italským obyvatelstvem populární. Dokonce i mezi dělníky se šířilo nadále, že nové koloniální zisky přinesou dělníkům vyšší výdělky a zvýšení životní úrovně. Socialistická strana se však vyslovila proti válce. Odborová ústředna Všeobecná konfederace práce na vyhlášení války reagovala výzvou ke generální stávce. Protiválečnou agitaci vedli mladí socialističtí funkcionáři Benito Mussolini a Pietro Nenni; oba byli uvězněni. Ale návrh poslance Turatiho, aby socialistický klub v parlamentě hlasoval proti válce, prošel jen o jeden hlas.

Kapitola 17.

Balkán v letech 1870–1914

V polovině 70. let nabylo národněosvobozené hnutí proti turecké nadvládě na Balkánském poloostrově nového rozmachu. V Bosně a Hercegovině, obývaných z větší části Srby a Chorvaty, jakož i tureckou menšinou, trpěly široké vrstvy obyvatelstva útlakem místních begů a zvlí tureckých úředníků. K napětí a třenicím přispěla trvající diskriminace křesťanů ze strany muslimů. V roce 1874 byly tyto země postiženy neúrodou, dostal se hlad a bída. Za této situace pokus turecké vlády zvýšit desátek vyvolal velké pobouření. Nahromaděná nespokojenost vyústila v roce 1875 v povstání ve východní Hercegovině, které uspíšilo i výbuch v Bosně.

Počátkem roku 1876 obdržela turecká Porta notu rakousko-uherského ministerstva zahraničních věcí hraběte Andrásyho, v níž se doporučovalo přijetí opatření ve prospěch bosensko-hercegovského obyvatelstva. Na jaře 1876 tři císařské velmoci – Rakousko-Uhersko, Německo a Rusko – vypracovaly tzv. berlínské memorandum, v němž vyzvaly Portu k provedení určitých opatření k uklidnění poměrů v Bosně a Hercegovině za dozoru velmocí.

Na podporu bosensko-hercegovského povstání vypověděly v roce 1876 Srbsko a Černá Hora válku Turecku. Ještě v červenci 1876 se ruský car Alexandr II. sešel s císařem Františkem Josefem v Zákupcích, kde se dohodli, že v balkánském konfliktu zachovají neutralitu, že však nepřipustí zničení Srbska a Černé Hory. V únoru 1877 uzavřela Porta mír se Srbskem na základě zachování statu quo. Politika Srbska usilující o připojení Bosny tak skončila nezdarem.

Po uzavření tajné vojenské dohody mezi Rakousko-Uherskem a Ruskem, ve které Rakousko-Uhersko slibovalo v případném rusko-tureckém konfliktu neutralitu za právo okupace Bosny a Hercegoviny, vypukla na jaře 1877 rusko-turecká válka. Byla vedena na dvou frontách: na Balkáně a v Zakavkazsku. Rusové se octli v nevelké vzdálenosti od tureckého hlavního města Cařihradu. Počátkem března 1878 byla v San Stefanu u Cařihradu podepsána preliminární mírová smlouva. Sanstefánský mír, kterým bylo Turecko takřka vytlačeno z Evropy a která zároveň znamenala značné zesílení ruského vlivu v jihovýchodní Evropě a na Blízkém východě, vzbudila u velmocí nespokojenost. Velká Británie a Rakousko-Uhersko se proti smlouvě rozhodně postavily a v létě 1878 si vymohly její revizi na kongresu velmocí v Berlíně. Rusko, válkou vyčerpané a politicky izolované, bylo nuceno souhlasit s podstatnou úpravou podmínek sanstefánského míru. Podle berlínské smlouvy z roku 1878 bylo v severním Bul-

harsku vytvořeno Bulharské knížectví pod tureckou svrchovaností, v jižním Bulharsku byla vytvořena autonomní provincie Východní Rumélie. Thrákie a Makedonie zůstaly Turecku. Černá Hora, Srbsko a Rumunsko byly uznány za nezávislé státy. Černá Hora získala přístup k Jaderskému moři. Rovněž území Srbska bylo rozšířeno. Rakousko-Uhersko dostalo mandát na správu Bosny a Hercegoviny, které však formálně zůstávaly pod tureckou svrchovaností. Rusko získalo jižní Besarábii a Rumunsko za ni dostalo Dobruždu. V Asii získalo Rusko Kars, Ardahán a Batumi. Velká Británie získala za své zprostředkovatelské úsilí od Turecka Kypr. Berlínský kongres 1878, který měl obnovit politickou rovnováhu na Balkáně, však nevyřešil národnostní problémy v této oblasti.

Berlínskou mírovou smlouvou z roku 1878 byla Srbsku zajištěna nezávislost na Turecku a zásluhou Rakousko-Uherska získalo některé územní zisky. Zato Rakousko-Uhersko připoutalo Srbsko k sobě hospodářsky. Srbský kníže Milan Obrenovič uzavřel s Rakousko-Uherskem tajnou politickou smlouvu, jíž se zříkal nároků na Bosnu a Hercegovinu. Od Rakousko-Uherska pak získal svolení přijmout královský titul. V roce 1882 se tedy Srbsko stalo královstvím. Počet jeho obyvatel se zvýšil z 1,8 mil. v roce 1882 na 2,8 mil. v roce 1900. Proti králi existovala silná opozice, která jej přinutila vzdát se roku 1889 trůnu ve prospěch syna – dvanáctiletého Alexandra Obrenoviče a opustit Srbsko. V roce 1893 se šestnáctiletý Alexandr prohlásil plnoletým, svrhl regentskou vládu a chopil se moci. Svěho otce povolal zpět do země a jmenoval jej vrchním velitelem armády. Odpor proti mladému králi vzrostl po jeho sňatku s dvorní dámou jeho matky. V roce 1903 byli král i královna zavražděni během státního převratu, který na trůn vynesl dynastii Karadjordjevičů.

Jedním z nejdůležitějších výsledků rusko-turecké války 1877–1878 byl nepochybně vznik Bulharského knížectví. Toto knížectví se mělo stát konstituční monarchií. Bulharské Velké národní shromáždění zvolilo knížetem německého prince Alexandra Battenberga, příbuzného ruského cara. Poté ruské vojsko opustilo Bulharsko. Jižní Bulharsko pod názvem Východní Rumélie se stalo autonomní provincií Osmanské říše. Správu země řídil generální guvernér jmenovaný sultánem se souhlasem velmocí. Zákonodárna moc byla v rukou zemského sněmu. Ke sjednocení Rumelie s Bulharským knížectvím došlo v roce 1885. Sjednocené Bulharsko zůstalo pod formální svrchovaností sultána. V roce 1887 byl novým knížetem zvolen princ Ferdinand Coburg, kandidát rakouské strany. Ferdinand, který prováděl proněmeckou politiku, zavlkl Bulharsko do druhé balkánské války a první světové války, které skončily národní katastrofou.

Řecko zůstalo v době balkánské krize 1876–1878 neutrální. Řecká vláda usilovala o osvobození těch řeckých území, která dosud byla pod

tureckou nadvládou. Spor o Krétu zavlkl Řecko do války s Tureckem v roce 1897, kdy řecká vojska byla poražena. Kréta zůstala pod nominální svrchovaností sultána, velmoci však prosadily řeckého prince Jiřího za generálního komisaře autonomní Kréty.

Z 10 mil. Rumunů žilo v tehdejším Rumunsku (Moldavsko, Valašsko s Dobruďžou) jen 6 mil. Zbytek žil v uherském Sedmihradsku (3 mil.), ruské Besarábii (1 mil.) a rakouské Bukovině (200 tis.). Ve vlastním Rumunsku dominovala rumunská pravoslavná církev. V Sedmihradsku se rumunské obyvatelstvo dělilo na pravoslavné a uniáty (řeckokatolíky). Berlínský kongres 1878 potvrdil nezávislost Rumunska a připojil k němu Dobruďžu s Konstancí, zatímco jižní Besarábii muselo Rumunsko přenechat Rusku.

Politický život Rumunska řídil Ion Brătianu, vůdce liberální strany, který provedl řadu reforem, jež měly posílit zejména hospodářskou sílu rumunského státu. Brătianu se zasloužil o prohlášení Rumunska královstvím v roce 1881. Germanofilsky orientovaný král Carol I. se snažil upevnit spojenecké svazky zejména s Německem a Rakousko-Uherskem. V roce 1883 byla uzavřena spojenecká smlouva mezi Rumunskem a Rakousko-Uherskem, která zaručovala rakousko-uherské spojení proti Rusku.

V roce 1908 rakousko-uherská vláda z obavy, že by musela Turecku vrátit Bosnu a Hercegovinu, protože vypršela třicetiletá lhůta okupace, se rozhodla tuto zemi anektovat, k čemuž získala předběžný souhlas ruského ministra zahraničních věcí Alexandra Izvolského. Anexe byla provedena 6. října 1908 a vyvolala v Evropě válečné napětí. Zvláště velký odpor vzbudila v Srbsku a Turecku. Částečná mobilizace Rakouska-Uherska však Srbsko přinutila k prohlášení, že anexe Bosny a Hercegoviny se jeho práv nedotýká.

Italsko-turecká válka 1911–1912 přiměla balkánské státy k vytvoření Balkánského spolku za účelem osvobození Makedonie z turecké nadvlády. Dohody Srbska s Bulharskem a Černou Horou jednaly o rozdělení tureckého území v Evropě mezi Bulharsko a Srbsko. V říjnu 1912 zahájila Černá Hora nepřítelství s Tureckem, a tím začala 1. balkánská válka. Hlavní srbská armáda zničila v bitvě u Kumanova úplně turecké vojsko a obsadila Skopje. Druhá srbská armáda byla poslána na pomoc Bulharsku k dobytí Drinopolu. Třetí srbská armáda osvobodila Albánii. Hlavní tíhu války neslo Bulharsko v Thrákii, jež byla hlavním bojištěm. Tam byly soustředěny hlavní turecké síly. Armády obou stran byly stejně silné. Po vítězstvích nad Turky u Kumanova a Burgasu následoval pád Soluně a poté Drinopolu. Turecko kapitulovalo a 30. května 1913 byl uzavřen preliminární mír podle požadavků spojenců.

Mír s Tureckem byl dojednán, zbývalo rozdělení získaného území. Řekové a Srbové měli obsazenu skoro celou Makedonii, Bulhaři Thrákií. Bulharsko, podporované Rakousko-Uherskem, zahájilo agitaci za připojení celé Makedonie. Bulharský král Ferdinand se rozhodl 29. června 1913 zahájit válku proti Srbsku a Řecku. K Srbsku a Řecku se připojilo Rumunsko, jehož vojska překročila Dunaj a táhla na Sofii. Situace využili také Turci, kteří obsadili východní Thrákií. Bulharsko, které nedostalo očekávanou pomoc od Rakousko-Uherska, bylo nuceno žádat o mír. Bukureštským mírem z 10. srpna 1913 ztratilo Bulharsko většinu území dobytých za 1. balkánské války (Thrákie). Srbsko zvětšilo své území na dvojnásobek (Vardarská Makedonie). Velký územní zisk měla také Černá Hora. Největší územní zisk mělo Řecko, které obsadilo převážnou část janinského vilájetu (Egejská Makedonie) a byla uznána jeho svrchovanost nad Krétou.

Když vypukla válka balkánských států proti Turecku, vyvinuli Albánci značnou diplomatickou činnost. V listopadu 1912 vyhlásili ve Valoně nezávislost Albánie, jejíž vláda se obrátila k velmocem se žádostí o stanovení hranic. Albánii bylo přiznáno 28 tis. km² s 800 tis. obyvateli, což znamenalo, že mnoho Albánců zůstalo v Černé Hoře, Srbsku a Řecku. Koncem července 1913 byla na konferenci velvyslanců v Londýně schválena samostatná Albánie.

Atmosféru nad Balkánem vyplňovaly i po bukureštském míru dusivé rozpory, jejichž těžiště tkvělo v rakousko-srbském poměru, který se po roce 1905 stále zhoršoval (celní válka 1906–1911). Bilance balkánských válek byla pro Rakousko-Uhersko nepříznivá, neboť skončily velkým vojenským úspěchem Srbska. Rumunsko se sblížilo s Německem. Rakousko-Uhersko stálo po skončení balkánských válek nejen před otázkou sjednocení Jihoslovanů, nýbrž i Rumunů.

V říjnu 1913 zaslalo Rakousko-Uhersko ultimátum Srbsku, aby do osmi dnů odvolalo svá vojska z Albánie, a to s pohrůžkou války, kdyby se tak nestalo. Tím začala nová etapa rakousko-uherské politiky proti Srbsku po balkánských válkách. Vnitřní politika Srbska byla provázena silícím nacionalismem, zejména v intelektuálních kruzích a mezi mládeží a důstojníky, který se projevoval ve zvýšeném zájmu o Jihoslovan v Rakousko-Uhersku (hnutí Mladá Bosna, všesrbské organizace Národní obrana a Sjednocení nebo smrt). Proti tomuto nacionalistickému proudu se jako jediní postavili srbsští sociální demokraté, kteří v něm viděli zárodek konfliktů mezi balkánskými národy. Jejich vedoucí ideou byla myšlenka Balkánské federace jako sdružení svobodných a rovnoprávných balkánských národů.

Kapitola 18.

USA po secesní válce

Hospodářský rozmach a vzrůst váhy USA po secesní válce byl velmi rychlý. Především značně vzrostl počet obyvatel, a to z 38 mil. v roce 1870 na 76 mil. v roce 1900 a 97 mil. v roce 1913. Ve značné míře se o to přičinili imigranti z Evropy. Byla to nejprve tzv. stará imigrace, tj. přistěhovalci z Británie, Skandinávie a Německa. V předposledním desetiletí minulého století její početnost klesla a stále početnější se stala tzv. nová emigrace – Poláci, Maďaři, Slováci, Češi, Ukrajinci, Italové a Židé ze střední a východní Evropy. „Tavící kotol“ (melting pot), ve kterém se vytvářel rasový typ Američana – Jankee, fungoval dobře, pokud šlo o Anglosasy. Přistěhovalci ze slovanských a románských zemí měli těžší a obtížnější životní dráhu a asimilovali se pomaleji. Svérázné místo zaujímalí Irové, jejichž počet v USA do konce 19. století dosáhl 3,9 mil. Odlišné seskupení tvořila imigrace Japonců a Číňanů, kteří přicházeli do západní části země, hlavně do Kalifornie. V roce 1910 žilo v USA 72 tis. Japonců a 71 tis. Číňanů.

Největším problémem zůstávala černošská otázka. V roce 1870 bylo v USA 4,9 mil. černochů a mulatů, v roce 1900 – 8,8 mil. a v roce 1910 – 9,8 mil. Představovali 10 % obyvatel. Cenzus vzdělání znemožňoval většině černochů uplatnit volební právo.

Původní obyvatelé Ameriky – Indiáni – se nacházeli v rezervacích a nepředstavovali pro bělochy větší problém, i když v roce 1876 Indiáni z kmene Čejenů a Siouxů zvítězili na řece Little Big Horn nad jezdeckým oddílem armády USA. V roce 1910 jich bylo asi 265 tisíc.

Růst počtu obyvatel a změny sociální struktury obyvatelstva umožňoval rychlý rozvoj průmyslu. V roce 1860 3/5 obyvatel USA příslušely k zemědělství, v roce 1919 jen 1/3. S rozvojem průmyslu a hornictví rostla síť železnic. Délka železnic představovala v roce 1870 téměř 88 tis. km, v roce 1890 – 268 tis. a v roce 1913 již 411 tis.

Probíhal proces koncentrace průmyslu. Větší podniky pohlcovaly nebo konkurenčně likvidovaly menší. Koncentrace bankovního kapitálu vedla k jeho srůstání s kapitálem průmyslovým.

Americké zemědělství nemělo takový význam jako průmysl. Hlavními centry zemědělství byly jižní (bavlna) a západní státy (pšenice, kukuřice, chov dobytka). Jižanské plantáže doznaly po secesní válce a zrušení nevolnictví skutečnou revoluci. Plantážníci byli nuceni prodávat nebo parcelovat své usedlosti. Zanikly rozsáhlé plantáže, jejich místo zaujaly farmy. Vlastníci byli i nadále běloši. Zemědělství Jihu se brzo dostalo ze svého

úpadku a dvacet let po skončení občanské války sklizeň bavlny v bývalých státech Konfederace dosáhla úrovně z roku 1860. V roce 1900 vyprodukovali již 2× tolik bavlny než před secesní válkou.

Jiné byly poměry na Západě. Zdrojem bohatství zde bylo pastevecství. Chov dobytka se rozvinul nejdříve v Texasu. Obrovská stáda dobytka byla hnána z Texasu ke konečným stanicím železnic v Kansasu nebo Missouriu. Hnali je přes území, které teoreticky patřilo federální vládě, prakticky nikomu. Stáda hlídali kovbojové (cowboy). Ve městech amerického Středovýchodu byla budována velká jatka a továrny na masové konzervy, které rychle ovládly trhy východních států.

V souvislosti se zemědělským osídlováním docházelo k častým, někdy i krvavým sporům mezi osadníky a pasteveci. Kongres, který chtěl urychlit kolonizaci rozsáhlých slabě zalidněných území, schválil v roce 1862 zákon o přidělech. Dospělý muž, který se chtěl usídlit na Západě a založit tam hospodářství, mohl získat 80 ha půdy, která se po 5 letech obdělávání stávala jeho majetkem. Důležitou roli při kolonizaci Západu sehrály železniční společnosti, které budovaly železnice přes neobydlená území. Tyto společnosti získaly od státu rozsáhlé plochy do vlastnictví a prodávaly je za nízké ceny osadníkům. V krátké době Západ změnil svůj vzhled. Indiáni lovíci v prériích buvolů museli ustoupit farmářům. Situace osadníků byla však obtížná. Mechanizace zemědělství a stálý pokles cen zemědělských produktů zatížily farmáře dluhy. Zmenšoval se počet drobných vlastníků.

Svět obchodu vyvíjel silný, bezprostřední a všestranný vliv na politický život. Prezident byl a je volen kolegiem volitelů na 4 roky a je nositelem výkonné moci ve všech společných záležitostech USA (zahraníční politika, obrana, měna, cla, obchod). Prezident je zároveň hlavou státu i vlády. V čele ministerstev, tzv. departementů, stojí tajemníci jmenovaní prezidentem a jemu odpovědní. Legislativu vykonává Kongres tvořený Senátem a Sněmovnou reprezentantů. Senátory (po dvou z každého státu) vybíraly do roku 1913 zákonodárné orgány jednotlivých států. Od té doby jsou voleni všemi voliči. Senátoři jsou voleni na 6 let, přičemž každé 2 roky je obměněna třetina Senátu. Členové Sněmovny reprezentantů jsou voleni na 2 roky ve všeobecném hlasování.

Hlavní politické strany – demokraté a republikáni – jsou stranami voleb. Před prezidentskými volbami probíhají národní konventy obou stran, které se shodnou na osobě kandidáta, tak i na volební platformě strany. Platforma musí být formulována tak, aby získala pro stranu co největší počet voličů. V době od secesní války do roku 1912 byli u moci republikáni s výjimkou vlády prezidenta Grovera Clevelanda v letech 1885–1889 a 1893–1897. V politickém a parlamentním životě důležitou

roli sehrávala různá hospodářská, odborová a jiná seskupení. Často disponovala značnými fondy a měla ve Washingtonu své agenty, jejichž úkolem bylo udržovat spojení s legislativci obou stran a ovlivňovat činnost Kongresu. Byli to tzv. lobbysté.

S rychle se rozvíjejícím průmyslem se stávala aktuální sociální problematika. Přistěhovalci získali časem lepší životní podmínky než ve staré vlasti, měli možnost společenského vzestupu, ale byli v horším postavení než američtí dělníci. Přistěhovalce ze střední, východní a jižní Evropy brzdila neznalost anglického jazyka. Situaci dělníků ulehčovala pracovní příležitost na Západě, kde potřebovali pracovní síly na stavbu železnic, do dolů, k naftovým věžím apod. Dělnická otázka byla komplikována nedostatkem jednotného sociálního zákonodárství. Každý stát jinak upravoval práci žen a nezletilých, jen v některých státech byla stanovena maximální délka pracovní doby a minimální mzda. V roce 1886 vznikla celostátní odborová centrála Americká federace práce (AFL – American Federation of Labour). Prvním dlouholetým předsedou AFL byl významný dělnický činitel Samuel Gompers. Během velké dělnické oslavy 1. května 1886 v Chicagu byla vhozena mezi policisty bomba. Došlo k velkému procesu, jehož výsledkem byly čtyři vykonané rozsudky smrti. Tento den byl v roce 1889 uznán ustavujícím kongresem II. internacionály v Paříži za mezinárodní svátek práce – 1. máj. Stávkové boje zotročoval fakt, že zaměstnavatelé nechťeli odbory uznat a jednat s nimi o kolektivních smlouvách. Přesto američtí dělníci dosáhli již v roce 1886 v některých odvětvích osmihodinové pracovní doby, jinde její zkrácení na 9–10 hodin.

Prvními propagátory socialismu v USA byli přistěhovalci z Německa. V roce 1876 vznikla Dělnická strana (Workingmen's Party), v roce 1877 přejmenovaná na Socialistickou stranu práce (Socialist Labour Party). V roce 1897 z iniciativy železničáře Eugena Debse vznikla Americká sociálně demokratická strana, od roku 1901 nesoucí název Americká socialistická strana. Debs několikrát neúspěšně kandidoval na funkci prezidenta USA.

Za necelých padesát let mezi secesní a první světovou válkou se ze zemědělské republiky stal průmyslový stát. Dobývání Západu skončilo, americkou unii zaplavily velké továrny a ocelárny, transkontinentální železnice, prosperující města a rozsáhlé obdělávané plochy půdy. Města rostla takovým tempem, že se nedařilo opatřit záplavě lidí slušnou střechu nad hlavou.

Požadavky secesní války enormně stimulovaly výrobu a urychlily proces ekonomického rozvoje založeného na využití železa, páry a elektrické energie, ale i pokroku vědy a výzkumu. Do roku 1860 bylo přihlášeno 36 tis. patentů, v následujících třiceti letech jich bylo 440 tis. Roku

1876 předvedl Alexandr Graham Bell telefonní přístroj a během 50 let bylo v USA 16 mil. telefonů. Rozmach obchodu urychlil vynález psacího stroje, sčítacího stroje a kontrolní pokladny. Řádkový sázeční stroj, rotační tiskařský stroj a zařízení na skládání papíru umožnily tisknout 240 tis. osmistránkových novin za hodinu. V miliónech domácností se rozsvítila Edisonova žárovka.

Současně si razil cestu kupředu i americký těžký průmysl, chráněný výrobními cly. Obrovský pokrok ve výrobě oceli byl do značné míry dílem Andrewa Carnegieho, který získal rozhodující kontrolu nejen nad novými ocelárnami, ale i nad těžbou uhlí a železné rudy a v dalších oblastech podnikání. Většina železářských a ocelářských podniků se v roce 1901 sloučila do společnosti United States Steel Corporation, která dokumentovala proces probíhající po třicet let – slučování nezávislých průmyslových podniků do národních a nadnárodních firem. Podnikatelé si uvědomili, že pokud se jim podaří vytvořit z konkurenčních firem jedinou organizaci, budou moci kontrolovat výrobu i trhy. Došlo ke vzniku korporací a trustů, které měly těchto cílů dosáhnout.

Jednu z prvních nejmocnějších korporací Standart Oil Company rychle následovala další sdružení – výroby bavlněného oleje, olova, cukru, tabáku a kaučuku. Tendence k fúzi se projevila i v jiných oblastech, zejména v dopravě a spojích.

V tomto novém průmyslovém řádu se stalo město nervovým centrem soustřeďujícím všechny dynamické ekonomické síly – rozsáhlou akumulaci kapitálu, podnikatelské a finanční instituce, dýmající továrny a armádu dělnictva a úřednictva. V roce 1866 nemělo žádné město milión obyvatel, avšak v roce 1890 měl New York 1,5 mil. a Chicago a Filadelfie přes milión. Počet obyvatel Chicaga vzrostl za 30 let desetkrát.

V roce 1887 podepsal demokratický prezident Grover Cleveland zákon o obchodu mezi státy Unie, který zakazoval neúměrné poplatky, obchodní kartely, slevy a tarifní diskriminaci. Cleveland byl rovněž aktivní v boji proti vysokému clu, které bylo původně schváleno jako nouzové válečné opatření a nyní bylo považováno za trvalou součást národní politiky. Prezident mu do značné míry připisoval odpovědnost za tíživé zvyšování životních nákladů.

Clo přišlo na pořad jednání během následující volební kampaně, v níž zvítězil republikánský kandidát a obhájce protekcionismu Benjamin Harrison. Jeho vláda nechala schválit zákon o tarifech, opatření, které mělo nejen chránit strojní průmysl, ale také podporovat průmyslová odvětví, která byla ještě v plenkách, a pomocí vysokých ochranných cel vytvářet další. Vysoké nové poplatky se brzy odrazily ve stoupajících maloobchodních cenách a netrvalo dlouho a rozšířila se všeobecná nespokojenost.

Během tohoto období vzrostla antipatie veřejnosti k trustům a gigantické korporace se staly žhavě diskutovaným problémem. K rozbití nadvlády monopolů zakazoval Shermanův antitrustový zákon z roku 1890 všechna sdružení omezující obchod mezi státy Unie.

Přes velký rozmach průmyslu zůstalo zemědělství hlavním hospodářským odvětvím země. Revoluce v zemědělství se týkala přechodu od namáhavé ruční práce k mechanizovanému hospodaření a od výroby pro vlastní spotřebu k zemědělství zaměřenému na zisk. V letech 1860–1910 se počet farem v USA zvýšil 3×, ze 2 na 6 mil., a obhospodařovaná plocha se zvětšila více než 2×, ze 160 na 350 mil. hektarů. Americký farmář vypěstoval dostatek zrnin a bavlny, chovatel dostatek skotu a prasat a nastříhal dostatek vlny nejen pro uspokojení požadavků domácího trhu, ale i pro vytváření stále rostoucích přebytků.

Tento výjimečný úspěch lze vysvětlit několika faktory. Jedním byla expanze na Západ, druhým použití mechanizace. V rychlém sledu byly vyvinuty žací stroj, samovaz, mlátička a kombajn. Objevily se mechanické sázecí stroje, řezačky, odstředivky na mléko, rozmetačla hnoje, sazeče brambor, sušičky sena, inkubátory pro drůbež a stovky dalších vynálezů.

Neméně významnou úlohu sehrávala v revoluční přeměně zemědělství věda. Zemědělské a technické vysoké školy měly sloužit nejen jako vzdělávací instituce, ale i jako střediska pro výzkum zemědělského hospodaření na vědecké bázi. Byly vytvořeny zemědělské pokusné stanice po celé zemi.

Přes pozoruhodný pokrok zakoušel americký farmář v 19. století opakující se období těžkostí. Podílelo se na nich několik faktorů – vyčerpaná půda, vrtochy přírody, nadprodukce hlavních plodin a nedostatek právní ochrany. Půda na Jihu byla již dlouho vyčerpávána pěstováním tabáku a bavlny a v nížinách na Západě devastovaly půdu eroze, větrné bouře a zhoubný hmyz.

Rychlá mechanizace zemědělství na západ od Mississippi neměla jednoznačně pozitivní důsledky. Mnoho farmářů podnítila k nemoudrému rozšíření svých pozemků. Stimulovala pěstování hlavních plodin, zvýhodňovala velké farmáře proti malým a uspíšila vývoj nájemného hospodaření.

Farmář prodával své produkty na konkurenčním světovém trhu, avšak zásoby, zařízení a věci do domácnosti nakupoval na trhu chráněném proti zahraniční konkurenci. Od roku 1870 do roku 1890 ceny většiny zemědělských produktů klesaly, zatímco u průmyslových výrobků rostly.

USA sledovaly od roku 1895 rostoucí odpor Kuby proti španělské nadvládě. Většina Američanů sympatizovala s Kubánci, jenomže prezident Cleveland byl rozhodnut zachovat neutralitu. Avšak o tři roky později, za

prezidenta Williama McKinleyho, když byl v havanském přístavu zničen americký křižník *Maine*, převalila se Unii vlna rozhořčení. Třebaže se McKinley načas snažil zachovat mír, během několika měsíců dospěl k názoru, že odklad nepřinese užitek a doporučil ozbrojenou intervenci.

Válka se Španělskem (1898) byla rychlá a rozhodná. Během čtyř měsíců, po které trvala, nezaznamenaly USA jediný vážnější neúspěch. Španělsko brzy požádalo o mír a v pařížské mírové smlouvě převedlo Kubu pod dočasnou správu USA, než bude ostrovu udělena nezávislost. Namísto válečného odškodnění postoupilo USA navíc Portoriko a Guam a za částku 20 mil. dolarů také Filipíny.

Po získání Filipín se před USA otevřela perspektiva čilého obchodu s Čínou. Od vítězství Japonska nad Čínou (1894–1895) však zde různé evropské národy získaly námořní základny, pronajaly si teritoria a vymezily sféry vlivu. V rámci svých styků s Orientem trvala americká vláda vždy na rovnosti obchodních výhod pro všechny národy. V roce 1899 navrhly doktrínu „otevřených dveří“ v Číně, tj. stejných příležitostí v obchodování s Čínou.

V září 1901 byl při návštěvě Buffala ve státě New York zákeřně zavražděn prezident McKinley a hlavou státu se stal dosavadní viceprezident Theodor Roosevelt.

USA se v této době staly světovou velmocí. Zemědělství i průmysl udělaly nebývalý pokrok. Rozšiřovalo se veřejné školství. Svoboda tisku zůstala zachována. Udržel se ideál náboženské svobody. A pouze přemýšlivé Američany neuspokojovala jejich sociální, ekonomická a politická situace. Monopoly a trusty byly totiž daleko pevněji zakořeněny, než kdy předtím. Místní správní orgány se často ocitly v rukou zkorumpovaných politiků. A každý úsek společnosti zachvacoval duch materialismu.

Theodor Roosevelt, který se vášnivě zajímal o reformy a byl pevně rozhodnut poskytnout lidem „poctivý obchod“, zahájil politiku zvýšeného vládního dohledu při uplatňování antitrustových zákonů. Rooseveltova pozoruhodná osobnost a jeho činnost „uzemňující“ trusty si získaly obyčejného člověka a souhlas s jeho pokrokovými opatřeními přerostla hranice politických stran. Úžasná prosperita země v té době navíc přivedla lidi ke spokojenosti s vládoucí stranou a Rooseveltovo vítězství ve volbách v roce 1904 bylo jisté. Roosevelt, jemuž rozhodný volební triumf dodal odvalu, se s novým odhodláním pustil do reform.

Zachování přírodního bohatství, přítrž rabování surovin a zúrodnění širých ploch ladem ležící půdy patřily k největším úspěchům Rooseveltovy éry. Prezident volal po dlouhodobém a integrovaném programu ochrany, rekultivace a zavlažování půdy již ve svém prvním výročním poselství Kongresu v roce 1901.

Rooseveltova popularita dosáhla vrcholu s blížícími se volbami v roce 1908, avšak prezident nechtěl porušit tradici, podle níž žádný z jeho předchůdců nezůstal v úřadě více než dvě funkční období. Místo toho podporoval Williama Howarda Tafta, který volby vyhrál a snažil se pokračovat v realizaci Rooseveltova programu.

Do roku 1910 se Taftova republikánská strana rozdělila a demokraté získali drtivou většinu hlasů v Kongresu. V roce 1912 proti Taftovi kandidoval v prezidentských volbách demokratický guvernér Woodrow Wilson a za třetí stranu – pokrokáře – bývalý prezident Roosevelt. Ve volební kampani, která měla vysokou intelektuální úroveň, Wilson oba protivníky porazil.

V předvečer světové války – 15. srpna 1914 – byl otevřen Panamský průplav, který vybudovaly na základě americko-panamské dohody z roku 1903 USA, jež získaly právo výlučného a plného dozoru nad jeho pásmem. Podařilo se spojit dva velké oceány. Panamský průplav zkrátil cestu z New Yorku do San Francisca o 60 %, z Londýna na Nový Zéland o 25 %.

Kapitola 19.

Svět na přelomu 19. a 20. století

Druhá průmyslová revoluce

Světová výstava 1900 v Paříži se konala ve znamení elektřiny. Girlandy žárovek věnčily její vstupní brány i pavilony a měnily noc v jasný den. A přesto přechod civilizace z věku páry do věku elektřiny teprve začínal. Uhlí, jehož těžba neustále rostla, zůstalo až do 1. světové války převažujícím zdrojem energie. Poskytovalo tehdy lidstvu na 90 % veškeré energie. Typické „černé země“ jako Porýní-Vestfálsko, špinavé kouřem a sazemi z komínů vysokých pecí, byly ukázkou, jak dovede uhlí, železo a ocel zničit a degradovat přírodní prostředí.

Slibnější perspektivu nabízelo „bílé uhlí“, horská voda, mrhající až dosud bez užitku svou silou. Vynález a zdokonalení turbíny a dynamo postupně umožnily přeměnit mechanickou vodní energii v elektrickou. Síla rodící se ve vodních či tepelných elektrárnách měla svrhnout z trůnu páru a stát se jedním z hlavních činitelů hlubokých technologických změn, zvaných druhá průmyslová revoluce.

Praktická aplikace elektřiny byla nejmarkantnější v oblasti veřejného osvětlení, kde do té doby (a ještě dlouho potom) dominovaly plynové lampy. Elektrické osvětlení se prosazovalo jen pozvolna, zato v dopravě pochopili podnikatelé velmi brzy výhody elektřiny. Od poloviny 80. let 19. století bylo možno spatřit elektrické tramvaje ve Vídni, Glasgowě či Frankfurtu.

V době, kdy se na ulicích měst objevily první elektrické tramvaje a automobily, umožnila elektřina člověku i přenos slov a myšlenek pomocí drátu (telefonem) i bezdrátovou telegrafii.

Roku 1878 vynalezl Thomas Alva Edison válečkový fonograf, přístroj umožňující nahrát a reprodukovat lidský hlas i hudbu. O devět let později si dal jiný Američan patentovat gramofon. Roku 1907 se podařilo francouzskému fotografu Belonovi poprvé telegraficky přenést fotografický snímek. Jeho přístroj se stal pradědem televize.

Od konce 80. let 19. století začal chemický průmysl ve velkém těžit z půdy připravené vědou předchozích desetiletí. Nutnost velkých kapitálových investic vedla zde od počátku ke zrodu mocných monopolů. Koncem 19. století čtyřnásobně vzrostla produkce kyselin, louhů a výbušnin. Rok od roku se rozšiřovala škála barviv, parfémů, hnojiv i léků.

Roku 1880 použil Siemens poprvé elektrické pece také k výrobě oceli. Od té doby poskytovala elektrometalurgie nové speciální slitiny oceli

s niklem, chromem či wolframem. Bez nich by byl později nemyslitelný rozvoj automobilismu a letectví. Bez kombinování součinnosti elektřiny a chemie by se nebyla zrodila ani kinematografie.

Po celé 19. století usilovali technici a konstruktéři o zdokonalení parního stroje a zvýšení jeho výkonu. Pokoušeli se sestrojít účinný motor, který by byl s to fungovat na principu spalování kapalného paliva či směsi plynu a vzduchu. Senzací pařížské Světové výstavy 1900 se stal spalovací motor, jehož principem bylo stlačení vzduchu ve válci před vstříknutím paliva. Dosud neznámý inženýr Rudolf Diesel se stal světově proslulým. Jeho motor byl schopen uvést do pohybu traktor, nákladní loď i ponorku.

Koncem 80. let 19. století existovala už řada typů automobilů, přičemž zdaleka ne všechny používaly spalovacího motoru. Počátkem 90. let uspíšilo rozvoj automobilismu použití pneumatiky, které vynalezl irský zvěrolékař Dunlop. V Evropě i USA rostly jako houby po dešti automobilové „ateliéry“ jako Peugeot, Renault, Panhard-Levassor, Fiat či Mercedes. První „puf-puf“, které se tehdy začaly prohánět po silnicích v oblacích prachu a ohavného zápachu, byla dosti kuriózní vozidla s vysokými koly, často bez pneumatik, kapoty, střechy i ochranného skla. Jejich „chaufféři“ byli plně vystaveni rozmarům počasí, jejich „zřeštěná jízda“ rychlostí 5–16 km/hod. byla značena přejetími psy a slepicemi.

Od 50. let 19. století se množily také pokusy o start říditelných vzducholodí, poháněných parním strojem a vybavených vrtulemi a vzdušnými kormidly. V průběhu celého 19. století byly podnikány i pokusy o let kluzáky. Významný pokrok ve vývoji aviatiky je spojen se jménem bratří Wrightových v Severní Karolině. V roce 1903 vzlétl poprvé jejich Aeroplane, dvojplošník o rozpětí 12 m, s výbušným motorem o síle 20 HP. Ulétl v třímetrové výši 260 m, sledován pěti diváky.

Sociální struktura

V poslední třetině 19. století procházela sociální struktura společnosti hlubokými změnami. Industrializace vytvořila uvnitř společnosti, založené na vlastnictví a obdělávání půdy, společnost vlastníků továren a průmyslového dělnictva. Šíření průmyslové revoluce do dalších zemí a světadílů a návrat ekonomické konjunktury v polovině 90. let byly provázány obrovským růstem armády námezdně pracujících. Ve většině zemí sice ještě převládalo rolnictvo a městské střední vrstvy, ale v rozvinutých zemích se městský a venkovský proletariát stával nejpočetnější složkou obyvatelstva. Důležité, nikoli však jednoznačné změny probíhaly i v soci-

álním složení dělnictva. Tento proces byl odrazem složitých podmínek jeho formování a rozvoje.

Počátkem 70. let 19. století žilo ve Velké Británii, Francii a USA 12 miliónů průmyslových dělníků. Kdybychom k nim připočetli i zemědělské dělníky, tak by výsledný počet dělníků dosáhl 20 miliónů. Tato „armáda“ nebyla ovšem rozdělena mezi jednotlivé země rovnoměrně. V Británii tvořili dělníci polovinu všeho obyvatelstva, v USA čtvrtinu, ve Francii pouhou pětinu. Na rozhraní 19. a 20. století dosáhl už počet průmyslového proletariátu v Evropě a USA 40 miliónů.

Zároveň bylo možno pozorovat v rozmístění dělnictva značné změny a přesuny, které souvisely s prohlubováním nerovnoměrného vývoje jednotlivých zemí. V celkovém počtu dělníků se do popředí dostaly USA, kde bylo roku 1910 již 10 mil. průmyslových dělníků, následované Německem, zatímco v Británii a Francii se tempo růstu proletariátu v poměru k výše uvedeným zemím snížilo.

Spolu s početním růstem proletariátu docházelo k podstatným změnám i v jeho vnitřní struktuře. Narůstal v ní podíl továrních dělníků a mezi nimi pak zvláště počet dělníků pracujících v podnicích produkujících výrobní prostředky. Na přelomu století byl již jasně patrný posun ve prospěch takových odvětví, jako je metalurgie, strojírenství a železnice. Zároveň vedl proces koncentrace výroby ke stále rostoucí koncentraci dělnictva v továrnách: v polovině 90. let pracovalo už v podnicích s více než 1000 zaměstnanci ve Francii 313 tis. dělníků, v Německu 430 tis. dělníků a v Británii a USA byla udávána ještě vyšší čísla. Převážná masa dělníků setrvala ovšem i nadále mimo tento trend, pracovali v malých a středních závodech lehkého průmyslu.

Postupující industrializace měnila více a více povahu práce v průmyslu. Kvalifikovaní dělníci se stávali ostrůvkem v moři nevyučených, kteří přicházeli z venkova a ciziny a k jejichž zaučení postačily většinou pouhé tři dny.

Početní růst rozmanitých kategorií dělnictva byl koncem 19. století provázen rovněž vzestupem počtu úředníků a technických zaměstnanců. Jeho příčinou byla zrychlující se koncentrace výroby ve spojení s působením druhé průmyslové revoluce a sílení tzv. terciálního sektoru – distribuce zboží a veřejných služeb. Od dělníků se títo námezdní pracovníci odlišovali pouze stupněm kvalifikace a vzdělání, větší sociální jistotou, vyšším platem a určitým privilegovaným statutem.

Pracovní doba v továrním průmyslu se koncem století pohybovala kolem 12 hodin, nezdědkou byla i delší, ale nikde neklesala pod hranici 10 hodin. Ve Velké Británii a USA činila 10 hodin, v Německu 10–11 hodin, ve Francii a Itálii 11–12, v Rusku 12–15 hodin. Zdraví a životy dělníků byly

v práci neustále ohroženy, neboť podnikatelé nevěnovali otázkám bezpečnosti práce nejmenší pozornost. Ročně si „nešťastné náhody“ vyžádaly svou daň v podobě tisíců životů lidí, desetitisíce dělníků byly zraněny a zmrzačeny.

Postavení dělnictva záviselo na jeho schopnosti vybojovat si zlepšení svých životních i pracovních podmínek. Proto bylo neobyčejně důležité, že právě tehdy se dělníkům podařilo v některých zemích prosadit a v jiných upevnit hlavní odborová práva a svobody. V Británii bylo dělníkům přiznáno právo odborově se organizovat roku 1871 a o tři roky později byl zde přes silný odpor zaměstnavatelů poprvé uveden v život princip kolektivní smlouvy. Dělnictvo dalších zemí si vymohlo podobný statut mnohem později.

Síla dělníků tkvěla především v jejich počtu. Úměrně k tomu, jak se upevňovalo parlamentní zřízení, získávali i dělníci stále rozsáhlejší občanská práva a politické svobody a mohli se stále více zapojovat do politického života. Pod tlakem dělnictva se ujalo a šířilo dělnické zákonodárství, které omezilo nejkrutější a nejnelidštější výstřelky. Nejprve byla přijata opatření k ochraně práce žen a dětí (omezena či zcela zakázána práce v noci, práce pod zemí, stanoven minimální věk dětí přijímaných do práce, zkrácena pracovní doba), zakázáno proplácení mezd v naturáliích, v továrnách stanoveny závazné podmínky k ochraně dělníkovy bezpečnosti a zdraví.

Životní úroveň dělníků byla značně diferencovaná jak podle zemí, tak podle odvětví i profesí. Odrážela rozdílnou úroveň produktivity práce i hodnoty pracovní síly. Hlavním konstituujícím prvkem životní úrovně byla výše mezd. Obecně se dá říci, že v poslední třetině 19. století mzdy sice neustále rostly, ale vždy s určitým zpožděním za růstem životních nákladů. Potraviny tvořily ještě stále třetinu až polovinu dělníkovy rozpočtu a jakékoli zvýšení jejich cen se vzápětí projevilo poklesem reálných příjmů. Veškerá mzda padla v podstatě na zajištění existenčních nezbytností – jídla, oděvu, bydlení, otopu a osvětlení.

Nejlépe placeni byli horníci, hutníci, strojírenští a stavební dělníci, ale ve většině ostatních profesí byly mzdy velmi nízké a složitě odstupňované podle kvalifikace, pohlaví, popřípadě i národnosti a barvy pleti. Koncem roku 1900 dosahovali nejlepších výdělků dělníci v USA, Velké Británii, Německu a Francii. Nominální mzdy dělníků v USA byly v průměru dvakrát vyšší než v Británii a britští dělníci vydělávali opět o čtvrtinu více než Němci či o třetinu více než jejich francouzští druhové. Zatímco ve stravě amerických a anglických dělníků už převládalo maso, bílý chléb a zelenina a mnozí bydleli v řadových nájemních domcích, jejich němečtí druhové se museli spokojit s žitným chlebem a bramborami, maso se dostalo na stůl pouze v neděli a tísnilo se většinou v ohavných činžácích.

Pod pojmem střední třída se rozuměli drobní vlastníci a výrobci na venkově a ve městech, zejména řemeslníci, drobní a střední rolníci, obchodníci apod. Jejich řady byly posíleny skupinou „lidí s bílými límečky“, tj. duševními a administrativními pracovníky, techniky, inženýry a zaměstnanci průmyslu, obchodu a služeb vůbec, jejichž enormní, absolutní i relativní, vzrůst od konce 19. století byl logickým výsledkem stupňující se složitosti a mohutnosti výrobního ústrojí i řídicího aparátu vyspělé industriální společnosti. K „horním deseti tisícům“ patřili, kromě průmyslových, zemědělských a finančních podnikatelů, také manažeři a vynikající odborníci, vysocí státní úředníci, vojenští činitelé a další skupiny lépe honorovaných intelektuálů. Své pozice v oblasti výkonné moci si zachovala aristokracie, která obsazovala vysoká místa ve státním byrokratickém aparátu, diplomacii a armádě.

Hlavním rysem demografického vývoje byla pokračující „exploze obyvatelstva“. Centrem tohoto vývoje byla i nadále Evropa, která byla nejhustěji zalidněným světadílem. Rapidní vzrůst evropského obyvatelstva a jeho významu ve světě byl dílem demografické revoluce, která začala původně v severozápadní, severní a střední Evropě a odtud se šířila nejprve do zbývajících částí tohoto kontinentu a Evropany osídlených zámořských oblastí, až na přelomu 19. a 20. století zasáhla též národy Asie. Dlouho se udržující vysoká míra porodnosti při nejprve stagnující, později klesající míře úmrtnosti přinesly téměř ve všech zemích stále rostoucí přirozený přírůstek obyvatel.

Velká vystěhovalecká vlna z Evropy po roce 1880 byla nepochybně symptomem toho, že evropské hospodářství a technika nebyly ani přes rychlý pokrok industrializace s to držet krok s tempem rozmnožování obyvatelstva. Na druhé straně však právě díky tomu přispělo toto vystěhovalectví značným dílem k nevídanému rozvoji světového hospodářství koncem 19. století. Vystěhovalci, zformovaní evropskou společností a patřící ve své většině k jejím nejprůbojnějším příslušníkům, tvořili jednak základní oporu závěrečného teritoriálního dělení světa mezi koloniálními mocnostmi, jednak poskytli bázi pro urychlený růst průmyslu a zemědělství v zámoří, čímž podpořili i čilejší výměnu zboží mezi svou starou a novou vlastí.

Nerovnoměrný vývoj hospodářství vedl, především od poslední čtvrtiny 19. století, ke vzniku oblastí a center, které přitahovaly pracovní síly nebo zájemce o půdu. Proces vnitřní migrace postupoval v těsné spojitosti s urbanizací a strukturální změnou převážně agrárního národního hospodářství v průmyslové. Příkladem je stěhování z agrárního východu na průmyslový západ v Německu, ze severu na jih Velké Británie či z jihu na sever v Itálii. Velký dosah měly vnitro-

kontinentální migrační proudy z východu na západ USA a ze západu na východ Ruska.

Jedním z nejvýraznějších jevů demografického a zejména migračního vývoje byl vysoký stupeň urbanizace. Nejrychleji probíhal proces urbanizace v Evropě, zvláště v její západní a střední části, kde industrializace začala nejdříve. Většina z velkých evropských a amerických měst prošla od poloviny 19. století rozsáhlou přestavbou, avšak veškerý pokrok urbanismu a stavebního průmyslu zdaleka nestačil držet krok s počtem lidí, hledajících ve městech zaměstnání a přístřeší, jakož i s jejich rostoucími nároky na lepší zdravotnická a dopravní zařízení a hlavně na prostorná, levná a důstojná obydlí.

Stát a společnost

Konstituční monarchie, převládající politický režim v období před rokem 1914, byla vhodným stabilizujícím faktorem pro přechodné období politických reforem, při nichž se práva monarchy stala politicky bezvýznamná a nemohla brzdit další společenské přeměny směrem ke „státu blahobytu“. Sociální reformy – jako logické vyvrcholení tendencí liberálně demokratického státu, byly v souladu s liberálním ideálem rozvoje individua a jeho rovných šancí.

S nástupem mas do politiky se přesunulo těžiště politického života. Až do poloviny 19. století se většina politických aktů i politické teorie koncentrovala kolem otázek vztahu mezi korunou a stavovskými korporacemi. Po demokratických revolucích období 1789–1848 a dokončení sjednocení Německa a Itálie národními revolucemi do roku 1871 se stále více do centra politiky dostávaly masové politické strany. Zájmy jednotlivých stavů a skupin občanské společnosti v nich nacházely prostředky pro své vyjádření a politickou realizaci. Zformování systémů politických stran v jednotlivých zemích se stalo ještě důležitější než právně konstituční vymezení pravomocí jednotlivých složek státu. Jejich základem zůstala dosavadní volná politická seskupení, obvykle rozdělená do bloku konzervativců a liberálů.

Liberálové dosáhli do 70. let 19. století trimfu – ustavení ústavních režimů téměř v celé Evropě a nadto ve státech vzniklých na základě evropského osídlení (USA, britská dominia). Základní filozofické krédo, o něž se liberalismus opíral – individualismus jako záruka pokroku, historický optimismus, přesvědčení o nutnosti ponechat v každé při volně argumentovat všechny strany a volit rozumově nejlepší řešení, tedy racionalismus a tolerance – se stalo dosti obecně přijímanou myšlenkovou základnou evropských vzdělavců.

Hlavním oponentem liberálů byly různé podoby konzervativních stran a proudů. Ani liberalismus ani konzervativismus nemůžeme považovat za ucelený systém, jde o komplexy ideologií, které se přizpůsobují politické situaci a národním tradicím. Pro konzervativce to platí tím více, že ochrana tradice patří k jejich konstantním rysům. Na rozdíl od liberalismu v konzervativní tradici bylo „nepředepisovat“ moci její právní a ústavní podobu, nýbrž ji střízlivě pozorovat, analyzovat její elementy a navrhnout změny odpovídající době, možností i dosavadní tradici vývoje státu. Skutečnými tvůrci modernizované podoby konzervativismu byli státníci Bismarck a Disraeli. S počátkem 20. století konzervativci nově aktualizovali některé složky své tradice, zejména o prvky sociálního paternalismu.

Přelom 19. a 20. století bývá označován za éru nacionalismu. Můžeme pozorovat některé obecně se vyskytující komponenty tohoto extrémně vyhroceného národního vědomí. Především je to výrazné posílení citové, iracionální složky národního vědomí proti složce rozumové. Růst nacionalismu byl tehdy všeobecným jevem, jak v oblastech západní a jižní Evropy, kde už existovaly ustálené národní společnosti s vlastním státem, tak v oblasti střední a východní Evropy, kde problémy vztahů mezi národy nebyly vyřešeny a existence mnohonárodnostních států byla politickým rámcem pro řadu možných alternativních řešení. Ve východní Evropě nacionální ideologie ve velké míře nabývá podoby „obran“ proti západním ideologiím – racionalismu a liberalismu. I v západní Evropě se vedle politického pojetí národa, jako státního národa, uplatňovaly ideologie rasové, etnický zdůvodněné koncepce národa, avšak ve střední a východní Evropě se toto druhé pojetí stalo jednoznačně převládajícím.

Mezi socialistickými ideologiemi přelomu 19. a 20. století získal hegemónní postavení marxismus, soupeřily však s ním i jiné ideologie. V britském a skandinávském socialismu marxismus nikdy důkladně nezakotvil, v Belgii a Holandsku převládl eticky založený socialismus. Pronikání marxismu ve Francii ztěžovala existence mnoha socialistických stran. Ale v Německu, zvláště díky Karlu Kautskému a Augustu Bebelovi, pronikly marxistické teorie velmi hluboko do mas členstva sociální demokracie. Počátkem 90. let 19. století, po přechodu strany k legální činnosti, vystoupili někteří sociální demokraté, zejména Georg von Vollmar, s programem politiky reforem na půdě existujícího státu a požadavkem, aby strana upustila od revolučních cílů (odtud jejich název reformisté).

Revidovány měly být ty programové body marxismu, které již neodpovídaly změněné situaci na počátku 20. století, kdy dělníci získali z velké části volební právo a socialističtí poslanci zasedli v parlamentech. Hlavním představitelem „revizionismu“ v německé a mezinárodní sociální demo-

kracii se stal Eduard Bernstein. Jeho vystoupení vyvolalo řadu kritických protiútoků. V Německu proti Bernsteinovi vystoupili především Karl Kautsky a Rosa Luxemburgová, z ruských marxistů Georgij Plechanov a Vladimir Uljanov (Lenin). Na sjezdu SPD v roce 1899 ostře odsoudil Bernsteinovy názory vůdce strany A. Bebel. Přes odsouzení revizionistů počet jeho přívrženců narůstal, a tak mnozí z těch, kdo hlasovali proti revizionismu později převzali revizionistické názory, které vycházely ze stálého a trvalého zlepšování ekonomického a politického postavení dělnictva.

V poslední čtvrtině 19. století dosáhl značných úspěchů anarchismus. Byl jedním z projevů obecné nespokojenosti a protestu nižších společenských tříd. Jejich utopické sny a zoufalé individuální akce neobyčejně zdramatizovaly válku mezi světem moci a privilegií a světem sociálního protestu. Anarchistické ideje odpovídaly mentalitě části nejnižších vrstev, jimž zdánlivě vracely zdání důstojnosti. Odmítnutí jakéhokoliv systému, vlády, náboženství i rodiny a absolutizace svobody, chápané mnohdy velmi naivně a propagované prostým a srozumitelným výrazem, vysvětluje, proč anarchismus získal v poměrně krátké době tolik stoupců, ba i mučedníků.

Mezi nejvýznamnější věrozvěsty anarchismu patřil Petr Kropotkin, ruský aristokrat, který se vzdal ze sympatie k utiskovaným svým privilegií i bohatství. Všechny duchovní vůdce anarchismu charakterizoval naivní optimismus. Byli nezvratně přesvědčeni, že jejich věc je spravedlivá a musí proto zvítězit, zatímco prohnílý společenský řád je odsouzen k zániku.

Podle anarchistických představ otáčeli kolem dějin vždy velcí jedinci. V atentátech na ně spatřovali proto anarchisté gesto, jež by mohlo probudit lidové masy z jejich letargie a vytvořit revoluční atmosféru. Čím vyšší místo zaujímal oběť ve společenské hierarchii, tím větší cenu měla její smrt pro anarchistickou propagandu.

* * *

Teritoriální rozložení vlivu jednotlivých církví se příliš nelišilo od stavu po skončení náboženských válek 17. století. Ze všech velkých křesťanských církví si pouze katolická církev udržela svou autoritu a jednotu a mohla se pokusit o obhajobu svých výsadních práv proti státu i proudu moderního racionalismu. V průběhu 19. století se upevnila disciplína uvnitř církve, zvláště kněžstva. Církve ostře vystupovala proti koncesím liberalismu. Zachovala si a rovněž rozvinula i svou ekonomickou moc. Papež Lev XIII. (1878–1903) usiloval o vypracování nové koncepce místa katolické církve v demokratické společnosti, koncepce, založené na sociální nauce církve,

jak ji formulovala zejména encyklika *Rerum novarum* (1891) poukazující na sociální nerovnost, kterou plodí moderní civilizace.

Tradiční síla pravoslavné církve v Rusku byla v tom, že církevní správa splývala se státní byrokracií. Mohla užívat státní moci proti odpůrcům – luteránům v Pobaltí, muslimům ve střední Asii, katolíkům a židům v Polsku a na Litvě i proti různým herezím a bezvěrcům. Na druhé straně byla církev poslušným nástrojem světských cílů carské politiky, zejména rusifikace národnostních menšin.

Zdaleka jednotným celkem nebyl protestantismus. Vedle základních vyznání – luteránů a kalvinistů na evropském kontinentě, zejména v Německu, Švýcarsku a Skandinávii, a vedle státní anglikánské církve v Anglii, to byli také skotští presbyteriáni, angličtí metodisté, američtí kvakeři atd. Zejména v Americe se církevní charakter protestantských vyznání ztrácel za všeobecnou křesťanskou morálkou, jež vytvářela řadu osvětových a filantropických organizací a propagovala i rozšíření státních zásahů na ochranu sociálně slabých.

Industrializace a urbanizace i postupný rozklad venkovských společenství a jejich stability s centrem v kostele, otevíraly cestu náboženské indiferentnosti a volnomyšlenkářství. Ve městech již kostel a církev nebyly střediskem veškerého duševního života. Jestliže moderní vývoj rozrušoval uzavřenost malých lokalit a duchovní monopol místních kněží, pak na druhé straně tím vznikaly nové možnosti pro expanzi religiozity. Ve Francii užívaly např. katolické řády pro svá grandiózní procesí dohody se železnicí o slevách pro poutníky. V některých zemích se náboženská víra stala součástí nacionalismu (Irsko, Polsko, Quebec).

Věda a kultura

Věda už netvořila s kulturou a uměním jednotu, nýbrž je odsunula na druhé místo, stejně jako náboženství. Věda se stala absolutní hodnotou, předmětem moderního kultu. Ve vědě byla spatřována nepřetržitá poznávací činnost, jejíž výsledky jsou pevné, vnitřně racionálně utříděné, a proto mohou sloužit jako naprosto bezpečné základy pro proces progresivní racionalizace světa přírody i společnosti. Odtud byla věda přijímána jako zdroj i záruka dosaženého materiálního blahobytu i jeho dalšího rozvíjení. Z toho posléze vyplývala evropská sebejistota o pevnosti a převaze vlastní civilizace nad „necivilizovanými“ národy světa, a tedy i právo a povinnost převzít správu světa.

Nové vědecké teorie zasahovaly do života lidí bezprostředním způsobem jen výjimečně. Největší výjimkou byla Darwinova teorie, pře-

měněná ihned v ideologii se značným dopadem na politické a sociální vztahy. Úspěchy vědy zvyšovaly její prestiž, ta zase podněcovala k lepšímu zajištění výzkumu. K tomu přistupoval jako významný faktor – ve věku nacionalismu – trend rostoucího soupeření států. Příklad Německa demonstroval, jak rychlý rozvoj vědecké základny může značně zvýšit ekonomický a mocenský potenciál země.

V 19. století byly hlavními centry vědeckého bádání země západní a střední Evropy, především Velké Británie, Francie a Německo. Po roce 1871 vzrostl význam německé vědy. Zvýšila se váha i některých dalších center, především Vídně a dalších míst Rakousko-Uherska (Budapešti, Záhřebu, Prahy i Brna) a skandinávských zemí. V roce 1896 zřídil Alfred Nobel, švédský chemik a průmyslník, instituci mezinárodní Nobelovy ceny.

S výsledky vědy rostla i prestiž techniky, která se stala prvořadým oborem lidské činnosti. Podílela se na kultu vědy, která byla obdivována především ve své technické aplikaci. Výrazem této proměny se stal také rozvoj vysokého technického školství a postupné zrovnoprávnění technik s univerzitami. Podobně na středoškolské úrovni docházelo k rozvoji přírodovědně a technicky zaměřeného školství. Humanitní systém výchovy měl však zázemí v tradici.

Téměř všechny společenské vědy se ve své moderní podobě utvářely na základě pozitivistických metod. Pozitivismus vznikl jako specifický filozofický systém, který shrnoval pokroky věd z 2. poloviny 19. století. Pozitivisté si uvědomovali meze svých možností – jejich rozum byl střízlivý a empirický. Řečí pozitivismu byla registrace, výpověď o tom, co je. Pozitivismus hledal obecné, uniformující, byl egalitářský, zjišťoval průměry. Žádal od badatele chladný nezaujatý sběr dat, podržoval subjekt vědce objektu zkoumání. K překračování starých horizontů poznání vyžadoval bolestného sebepřemáhání, vědecké kázně. Pozitivismus vytvořil silnou etiku vědecké práce, byl mu vlastní odpor ke snění, chaosu, myšlenkovému nepořádku. Oceňoval logický, metodický postup, plní a úsilí o tvar, o myšlenkový řád.

Rozvoj všeobecného a povinného školství a souběžně s ním postupující péče o vzdělání dospělých, rozvoj knihovnictví, muzejnictví, jedním slovem osvěty v poslední třetině 19. století učinil krok k prolomení přehrad mezi „lidovou“ a „vysokou“ kulturou. Problémem byla komercializace hodnot, vytváření specifické „masové kultury“ určené pro konzum, kultury řemeslně fabrikované a kýče. Na konci století vznikly první levné noviny s masovým nákladem, objevily se romány na pokračování, podomní prodej literatury, tančírny, kuplety, kabaret a biograf. Součástí lidové kultury se stal i sport, a to nejen v podobě aktivního tělocviku,

nýbrž především jako podiváná. Sport začíná být nejen „moderní“, ale i „vlastenecký“, neboť jednotlivé země pociťovaly potřebu „silné a otužilé generace“ k budoucímu měření sil. Ve Francii se pokusil zbavit sportovní soutěžení tohoto šovinistického podtónu baron Pierre de Coubertin, který propagoval začlenění fyzických cvičení do systému výchovy. Coubertin se rovněž rozhodl pozvednout sport na mezinárodní úroveň oživením tradice olympijských her (OH). První novodobé OH se konaly roku 1896 v Aténách; jejich emblém – pět propletených kruhů – symbolizoval spojení pěti světadílů.

K demokratizaci sportu přispělo neobyčejnou měrou i obecné rozšíření bicyklu.

Po úpadku realismu a naturalismu převládl v literatuře 90. let 19. století symbolismus. Spolu s ním převážily v poezii a próze cit a instinkt. Nejčtenější literatura však byla z velké části obrazem vládnoucí intelektuální prostřednosti. Ti spisovatelé, kteří se snažili dát svým dílům ideu – Anatole France či Emil Zola – pohoršovali průměrného čtenáře a ještě více lidi, kteří vůbec nečetli.

Divadlo prožívalo na přelomu století dobu velkého rozkvětu. Dosaďadní izolované „deklamování“ protagonistů bylo stále více nahrazováno přirozenějším hereckým výkonem celého ansámblu, stereotypní italské kulisy byly redukovány a zdokonaleny technické prostředky, zvláště osvětlení.

Téměř současně s revolucí mladého francouzského skladatele Clada Debussyho v hudbě se na druhé straně Atlantiku objevil nový hudební projev – jazz. Příliv afrokubánských vlivů vedl v 90. letech ke zrodu blues a dalších jazzových rytmů.

V Evropě a USA se objevil nový umělecký styl – secese, jenž vtiskl svou pečeť většině oblastí výtvarného umění, architektuře i životnímu stylu. Secese znamená odtržení od minulých tradic a zároveň hledání nového výrazu, jenž by lépe odpovídal potřebám člověka na přelomu 19. a 20. století. Koncem století se interiér postupně modernizoval, mizely imitace historického nábytku a byly nahrazovány fantastickými tvary.

Hlavním centrem výtvarného umění – sochařství a malířství, odkud byl ovlivňován a formován vkus a styl celé Evropy, zůstala na přelomu století i nadále Paříž. V sochařství dominoval této epoše osamocený génius Rodinův. Hledání nových uměleckých prostředků bylo koncem 19. století markantní zejména v malířství. V 90. letech se dostalo po dlouhém boji vysokého ocenění impresionismu, ale ve stejné době se už proti němu formovala opozice malířů, kteří toužili po hlubším uměleckém prožitku.

Životní styl byl určován charakterem práce, množstvím volného času jednotlivých vrstev, rozsahem vzdělanosti a stupněm demokratizace

kultury. Jako společný rys se zdá vystupovat do popředí kontrast mezi „viktoriánskou“ morálkou přísně monogamní rodiny, s konvencemi, jež regulovaly a potlačovaly lidské instinkty, a zřetelným uvolněním morálky, částečnou emancipací žen a všeobecnou revoltou proti viktoriánskému kódu chování na počátku 20. století.

Mezinárodní vztahy

Rychlý rozmach masové zbožní velkovýroby v několika nejprůmyslovějších zemích, s níž koupěschopnost domácího obyvatelstva zdaleka nestačila držet krok, kartelový protekcionismus a politika dumpingu a nadbytek kapitálu, který hledal výnosné umístění v zaostalých zemích s nízkými mzdami a levnými surovinami, musely nevyhnutelně zvýšit zájem na rozšiřování vývozních trhů a roznítit touhu po koloniích. Význačným rysem nového období koloniální politiky bylo horečné tempo, s jakým evropské země v neuvěřitelně krátké době dokončily zabírání posledních, dosud neobsazených území. Největší podíl na dělení černého kontinentu si vydobyla Francie, následovala Velká Británie, Německo, Belgie, Portugalsko, Itálie a Španělsko. Výsledkem rozdělení Afriky a zbývajících částí Asie a Oceánie byla skutečnost, že okolo roku 1900 byl svět poprvé úplně mocensky rozdělen, takže napříště mohlo dojít jedině k novému dělení.

V roce 1914 Velká Británie kontrolovala 33,5 mil. km² koloniálního území s 393 mil. obyvatel, Rusko 17,4 mil. km² s 33 mil. obyvatel a Francie 10,6 mil. km² s 55 mil. obyvatel. Podle ministerského předsedy Kapska Cecila Rhodese, „chceme-li my, koloniální politikové, zachránit 40 miliónů obyvatel Spojeného království před vražednou občanskou válkou, musíme zabrat nová území, která by pojala nadbytek obyvatelstva a vytvořila nová odbytiště pro zboží vyráběné v našich továrnách a dolech. Vždy jsem tvrdil, že impérium jest otázka žaludku. Nechcete-li občanskou válku, musíte se stát imperialisty.“

Vznikl antagonismus mezi starými a novými koloniálními mocnostmi. V roce 1899 prohlásil německý státní tajemník zahraničního úřadu von Bülow v říšském sněmu, že „stejně jako Angličané, Francouzové a Rusové máme i my nárok na větší Německo. ... Nemůžeme a nechceme strpět, aby se přes německý národ přešlo k dennímu pořádku ... Jedním slovem: ... žádáme také své místo na slunci.“ Japonsko mezitím již začalo s pomocí vojenské síly rozdělovat Čínu (japonsko-čínská válka 1894–1895), Spojené státy španělské kolonie (americko-španělská válka 1898) a Anglie burské republiky (1899–1902). Nadešla epocha všeobecných závodů ve zbrojení, které přerůstaly v lokální konflikty. „Nemoc“ milita-

rismu zachvátila jako zhoubný nádor veškerý společenský život, tj. oblast ekonomickou, politickou, ideologickou a kulturní, projevujíc nezdolnou vitalitu nejen při vnějších konfliktech. V období, kdy se začalo poprvé v širokém měřítku požívat pro válku vědy (ponorka, torpédo, nové třaskaviny, dalekonosné dělo, kulomet, lodní pancíř z legované oceli), získal si zvláštní postavení zbrojní průmysl, který živil neklid v Evropě, pomáhaje udržovat ji ve stavu „ozbrojeného míru“, do něhož ji uvrhla německá anexe Alsaska-Lotrinska a brzy nato vznik Trojspolku a Dohody.

Za kulisou klidu, nevídaného pokroku vědy a techniky i růstu blahobytu civilizovaného světa rychle narůstaly třecí plochy, z nichž měl vzrůst požár. Po odchodu Otto von Bismarcka z německého říšského kancléřství v roce 1890 nabrala německá zahraniční politika nový, nebezpečný kurz. Nebyla obnovena Zajišťovací smlouva s Ruskem a Německo zahájilo sbližování s Velkou Británií. Tzv. Helgolandskou smlouvou z roku 1890 se Německo vzdalo nároků v Ugandě a uznalo britský protektorát nad ostrovy Zanzibar a Pemba a za tyto ústupky mu Británie postoupila nevelký skalnatý ostrůvek Helgoland u severoněmeckých břehů. V Británii byla smlouva kritizována v námořních kruzích, ale uvítali ji stoupcí koloniální expanze. V Německu byla reakce opačná: vojenské autority považovaly získání ostrova za důležitou součást zabezpečování severoněmeckého pobřeží, zatímco kolonialisté spustili pokřik, že Německo neuváženě vyklidilo důležité pozice v Africe, a to bez odpovídající náhrady.

Britsko-německé sbližování s sebou logicky přinášelo hrozbu izolace jak Ruska, tak Francie. Cesta německého císaře Viléma II. do Cařihradu v roce 1889 vyvolala dojem, že se Německo hodlá angažovat ve východní otázce. Rusko marně usilovalo o německý souhlas se změnou statutu úžin Bospor a Dardanely. Naopak Německo a Rakousko-Uhersko se rozhodly nečinít Rusku na Balkáně žádné ústupky. Car zůstával pod vlivem tísnivého pocitu, vyplývajícího z možností osamocení Ruska na mezinárodní scéně. Sílicí ekonomické vazby a hrozba izolace pomohly překonat ideologickou bariéru mezi konzervativním absolutistickým Ruskem na straně jedné a radikální ateistickou Francouzskou republikou na straně druhé.

Francouzsko-ruské spojenectví se stalo pevnou skutečností v roce 1894. Rusko v žádném případě nehodlalo podporovat francouzskou touhu po odvetě vůči Německu, ale jeho závazek mobilizovat v případě provedení mobilizace třeba jen jediným státem Trojspolku (Německo, Rakousko-Uhersko a Itálie) a nasadit ihned 800 tis. mužů, bude-li Francie ve válce se dvěma členy této koalice, znamenal mnoho.

V Německu i Velké Británii se rychle projevila reakce na novou skutečnost. Obavy britské admirality z francouzsko-ruské spolupráce ve Středomoří vyvolaly v život požadavek stupňování výstavby válečného

lodstva. Jako by se náhle obnažily všechny slabiny doposud „skvělé izolace“.

Pro Francii znamenala smlouva cestu z izolace, poskytla jí důležitou oporu v mezinárodní politice a uvolnila ruce koloniální expanzi. Rusko se aliancí jistilo proti Trojspolku a současně získalo určitou oporu pro případ sporů s Velkou Británií.

V roce 1898 došlo u súdánské Fašody na Bílém Nilu k setkání britských a francouzských expedičních vojsk. Nastala vrcholná fáze zápasu o klíč k branám Egypta. Francouzi odmítli své síly stáhnout, navzdory britským protestům. K žádnému střetnutí mezi nimi však nedošlo. Nad starou polozbořenou pevností vlály tři vlajky – francouzská, britská a egyptská, oba vůdcové výprav – generál Kitchener a kapitán Marchand – se „chovali jako gentlemani“, vyměnili si vzájemné poklony a ponechali rozhodnutí svým vládám.

Vzedmutá vlna imperiálního šovinismu na ostrovech ostře kontrastovala se situací ve Francii. V zemi právě dosahovala vrcholu Dreyfusova aféra. Jestliže průměrný Francouz nikdy nebyl příliš zainteresován na koloniálních záležitostech, nyní na ně nemohl mít ani pomyslení. Země zasažená vnitřní krizí nebyla schopna bojovat. Její čistě vojenská situace byla naprosto beznadějná. Britské loďstvo, díky zbrojení posledních let, mělo hroznou převahu, případné války s Británií mohlo využít Německo, aby srazilo Francii znovu na kolena. Ruští spojenci zcela realisticky doporučovali Francouzům ustoupit. Londýn projevoval tvrdošjnou neústupnost. Francouzská vláda padla a nová vláda kapitulovala, Fašoda musela být bezodkladně evakuována. Proti konfliktu byla valná část francouzských obchodních kruhů – vždyť Británie ročně odebírala francouzské zboží za miliardu franků.

V době, kdy vyvrcholila krize v jižní Africe ozbrojeným střetnutím, uplynulo téměř 100 let od počátku britského kolonizačního úsilí v této části černého kontinentu. Rozhodnutím vídeňského kongresu v roce 1815 získali Britové někdejší holandské Kapsko, ve 40. letech 19. století připojili ke svým držávám i Natal na východním pobřeží. Původní holandské osadníky Búrové – v 50. letech 19. století vytvořili dva nezávislé státy – Transvaal a Oranžský svobodný stát, jejichž nezávislost Británie uznala. Objevení diamantových polí východně od řeky Vaal v roce 1867, první nálezy zlatých ložisek v roce 1883, a především zahájení těžby zlata v Transvaalu roku 1886 – to vše zásadně změnilo situaci. Touha po rychlém zbohatnutí přiváděla na jih Afriky stále větší množství přistěhovalců, především Britů. Celkový vývoj v této oblasti nevyhnutelně šel ke krizi, jejímž vyvrcholením bylo ozbrojené střetnutí na přelomu století.

Dne 11. října 1899 začala válka. Búrové mobilizovali všechny

muže ve věku od 16 do 60 let, nicméně polovina obyvatel – britští přistěhovalci – zaujímala vůči nim nepřátelský postoj. Zpočátku sice Búrové měli početní převahu, ale na konci války, v roce 1902, britská armáda měla 10× více vojáků. Podcenění Búrů vedlo k počáteční sérii porážek, která vyvolala v Británii šok. Búrové zpočátku slavili úspěchy, především díky statečnosti, znalosti terénu a poměrně dobré výzbroji.

Počátkem roku 1900 dosáhli Búrové posledních velkých vítězství, poté nastal obrat ve prospěch 150 tisícové britské armády vybavené nejlepší soudobou technikou. Britové ponechali bez povšimnutí žádost prezidentů obou búrských republik o urovnání konfliktu a přenesli válku na území protivníka. Již 13. března 1900 padl Bloemfontein, hlavní město Svobodného státu oranžského, jehož anexe byla proklamována 25. května 1900.

Po obsazení hlavního města Transvaalu Pretorie 5. června 1900 vláda uprchla na sever. Dne 2. září 1900 se i Transvaal stal součástí britské říše.

Búrští velitelé Botha, Smuts a další začali organizovat partyzánskou válku a téměř dva roky ještě vzdorovali Britům. Britové rozvinuli taktiku spálené země; ničili usedlosti búrských farmářů, pobíjeli jejich dobytek a soustřeďovali Búry do koncentračních táborů. Teprve 31. května 1902 búrští zástupci uznali britskou svrchovanost.

První válkou 20. století typu masových jatek byla rusko-japonská válka v letech 1904–1905, pomocí které mj. chtěly ruské vládnoucí kruhy odpoutat pozornost od vnitropolitických problémů Ruska. Carské samoděržaví se dostalo svou politikou imperiální agrese bez nezbytné vojenské přípravy na cestu dobrodružné politiky, a umožnilo tak Japonsku, aby je překvapilo nepřipravené. Ještě před oficiálním vyhlášením války (10. února 1904) bylo ruské loďstvo v noci na 9. února 1904 vážně oslabeno nenadálým japonským útokem na Port Arthur. Následovalo vyloďení japonských vojsk v Koreji, porážka ruské armády na řece Jalu 1. května 1904 a japonský vpád do Mandžuska. Obležený Port Arthur se 15. ledna 1905 vzdal. Japonským vítězstvím skončila velká bitva u Mukdenu 20. února–9. března 1905. Na moři utrpělo ruské loďstvo velké ztráty, z nichž největší bylo zničení baltské eskadry v Cušimském průlivu 27.–28. května 1905. Po bitvě u Cušimy Japonsko už nemělo proč válčit, neboť dosáhlo hlavního cíle. Na podkladě výzvy prezidenta USA Theodora Roosevelta byla 8. června zahájena mírová jednání, která vyvrcholila podepsáním mírové smlouvy v Portsmouthu 5. září 1905. Smlouva uznávala přednostní zájmy Japonska v Koreji a zčásti i v jižním Mandžusku. Rusko bylo nuceno odstoupit jižní část ostrova Sachalinu a své nájemní právo na poloostrov Liao-tung s přístavy Port Arthur a Ta-lien (Dalnyj).

Spojenectví s Ruskem představovalo pro Francii nejdůležitější faktor. Vývoj prokázal, že poměr k Německu nelze zlepšit. Otázka Alsaska a Lotrinska, které v roce 1871 získalo Německo, představovala nepřekonatelnou bariéru.

Na počátku 20. století se ve Francii i Británii ozývaly hlasy požadující odstranění vzájemných třecích ploch a sblížení mezi oběma zeměmi. Především britský král Eduard VII. byl stoupencem zlepšení vztahu k Francii a sám byl ve francouzském prostředí oblíben. Také Francie vyvodila z fašodské krize poučení, že bez dorozumění s Velkou Británií není možno realizovat důležité cíle francouzské koloniální expanze.

Nerozřešeným sporem mezi oběma státy byly mj. Maroko a Egypt. Francie měla eminentní zájem na Maroku, které však přitahovalo zájem Británie. V Egyptě Britové upevňovali své pozice, ale stále museli překonávat francouzský odpor. V roce 1904 došlo k dohodě, která dávala volnou ruku Britům v Egyptě a Francouzům v Maroku. „Srdečná dohoda“ mezi Francií a Velkou Británií se stala významným mezníkem na cestě k vytvoření dvou bloků – Trojdohody a Trojspolku, které se posléze střetly v 1. světové válce. Podobný charakter měla i britsko-ruská dohoda z 31. srpna 1907, jíž byl položen poslední základní kámen Dohody.

Na rusko-britské sblížení a stmelení dohodového bloku reagovalo Německo a Rakousko-Uhersko usilovnějším zbrojením. Německo, které od přelomu století začalo plánovitě budovat silnou válečnou flotilu a pravidelně posilovalo a modernizovalo pozemní armádu, se snažilo vydobýt si politickou a ekonomickou hegemonii na kontinentě. Politické vedení Druhé říše přestalo věřit v účinnost diplomatických prostředků a jednoznačně vsadilo víc na sílu zbraní.

Proslulý koncert velmoci, který ještě před dvaceti lety byl schopen na úkor malých států kompromisně řešit ožehavé problémy doby, se v prvním desetiletí nového století prakticky rozpadl. Klasická diplomacie se zdála být po roce 1911 bezmocná a neúčinná, mezinárodní problémy byly stále komplikovanější, vyhrocenější a propojenější.

Koncem září 1911 vyhlásila Itálie válku Turecku a po více než desetileté diplomatické přípravě zahájila vojenské tažení do Tripolska a Cyrenaiky. Při tomto koloniálním dobrodružství Italové opětovně prokázali svou vojenskou neschopnost a až do zásahu jiných mocností nebyli s to dotáhnout válku do vítězného konce.

Italsko-turecká válka byla ukončena až v říjnu 1912. Turci pod náporem Balkánské ligy odstoupili Tripolsko a Cyrenaiku. Itálie byla i nadále nejslabším článkem Trojspolku. Byla spojencem Německa a Rakouska-Uherska, protože Německo a Rakousko-Uhersko nikoho nenašlo, kdo by mohl Itálii nahradit. Uvnitř aliance existovalo stálé napětí a časem se

spíše hromadilo. Rakousko-Uhersko bylo po anexi Bosny a Hercegoviny v roce 1908 pro Itálii opět „dědičným nepřítelem“ a neoblíbeným silným konkurentem, který Italům brání opanovat jejich jaderské „mare nostrum“. Itálie měla v Trojspolku „spojence“ a v Dohodě „přátele“. Od bosenské krize se Italové ke starým „spojencům“ z Trojspolku chovali stále odměřeněji. Válka proti Francii nebo Velké Británii po boku Německa nebo proti Rusku či Srbsku po boku Rakouska-Uherska pro ně nepřipadala v úvahu.

Kapitola 20.

První světová válka

Pokus o bleskovou válku (1914)

Nejlépe bylo na válku připraveno Německo. Jeho armáda byla jak po stránce organizační, tak co do kvality výzbroje na nejvyšší úrovni. Doplnovala se na základě všeobecné branné povinnosti. Již od roku 1895 byla zavedena dvouletá základní vojenská služba, která umožnila vycvičit v krátké době maximum záložníků (v průběhu války bylo mobilizováno 13 miliónů mužů). V souvislosti se stoupajícím mezinárodně politickým napětím a narůstajícími vojenskými rozpočty byla od přelomu století zvyšována ozbrojená moc Německa dvěma směry:

- a) zdokonalováním pozemního vojska;
- b) zesilováním válečného loďstva.

Rakousko-Uhersko bylo hlavním vojenským spojencem Německa a jeho armáda byla nejen v poměru k německé, ale i vzhledem k ostatním evropským armádám značně zaostalá. Hlavní postavou armády byl náčelník generálního štábu Conrad von Hötzendorf. Vojsko bylo obrazem národnostní a kulturní různorodosti státu.

Francouzská armáda byla již od roku 1872 doplňována na základě všeobecné branné povinnosti. Technická vybavenost francouzské armády nebyla valná. Francouzský voják byl většinou prodchnut vlastenectvím a vědomím nutnosti oplatit německému agresorovi potupnou porážku z roku 1870 a získat zpět ztracená území. Nejvyšší vedení velmi brzo počalo stahovat do Francie i domorodá vojska ze svých kolonií, u nichž byly zmíněné složky bojové morálky nahrazovány tuhou disciplínou a drilem. Totéž platilo o plucích cizinecké legie, pokud nebyly vytvořeny z národů utlačovaných Ústředními mocnostmi.

Ve Velké Británii byl význam pozemní armády zastiňován válečným loďstvem. Proto nebyla zavedena všeobecná branná povinnost (až v roce 1916) a pozemní síly byly doplňovány na základě dobrovolného najímání. Kromě pravidelné armády působící jak v mateřské zemi, tak v koloniích, byla krátce před válkou zřízena na miličním systému tzv. teritoriální armáda, určená pouze k obraně britských ostrovů. Na podkladě franko-anglické úmluvy z roku 1904 byl z britské pravidelné armády vyčleněn tzv. expediční sbor (6 pěších a 1 jezdecká divize), který měl v případě války ihned odplout do Francie.

Ruská armáda trpěla zaostalostí vyplývající z nedokončeného přezbrojení a reorganizace. V roce 1913 přijalo Rusko velký vojenský pro-

gram, podle něhož se stav jeho armády měl zvýšit o 39 %. Zavádění nové techniky bránila skutečnost, že 38 % mužstva bylo negramotných. Další velkou slabinou byla nedostatečná organizovanost týlu, spojená se slabostí ruského průmyslu, neschopného dodávat výzbroj a munici v dostatečném množství. Kvalita nejvyššího velitelského sboru byla ovlivněna intrikami carského dvora: funkce byly obsazovány na základě šlechtického původu a vztahu k vládnoucím klikám.

Nevelká srbská armáda si kladla přirozeně pouze obranné cíle. Srbské velení předpokládalo, že se udrží za Sávou a Dunajem proti hlavnímu úderu rakousko-uherské armády ze severu do té doby, dokud ruský spojenc nevnutí Rakousko-Uhersku svou vůli.

Ještě menší belgická armáda měla podobné úkoly na svém území. Hlavním cílem bylo vydržet do příchodu spojenců, tj. Angličanů a Francouzů.

V srpnu 1914 se rozhořely v Evropě boje na všech hlavních bojištích, v Belgii, ve Francii, ve Východním Prusku, v Haliči a v Srbsku.

Na západní frontě se počalo bojovat již v prvních srpnových dnech, kdy ostatní státy teprve mobilizovaly. Německá armáda tam byla připravena a od počátku prováděla energický plán, podle něhož měla být Francie v šesti týdnech poražena, aby pak všechna vojenská síla Německa mohla být vržena proti Rusku. Tak se stala západní fronta od počátku středem pozornosti i úsilí obou soupeřících bloků. Západní fronta byla hlavní frontou 1. světové války jednak proto, že tam stáli proti sobě hlavní rivalové válečného konfliktu, jednak proto, že se tam maximálně koncentrovala významná část válečného potenciálu, tj. živé síly i techniky, obou válečných bloků po celou dobu trvání války.

Již 2. srpna 1914 vtrhli Němci do Lucemburska a říšská vláda zaslala belgické vládě žádost o povolení průchodu německých vojsk Belgií. Když tato žádost byla odmítnuta, pronikli Němci v noci ze 3. na 4. srpna 1914 na belgické území. Zatímco Němci tlačili belgickou armádu k Antverpám, Francouzi ani Britové neučinili rázný krok v postupu do Belgie. Dohodové vojenské zpravodajství i průzkum v té době úplně selhaly, neboť nebyly s to odhalit mezi Lucemburskem a Holandskem seskupování čtyř německých armád.

Dne 20. srpna 1914 byl obsazen Brusel a francouzská vojska se ve francouzském pohraničí dostala do bojového styku s Němci. Němci odrazili francouzský pokus o ofenzívu v Alsasku a Lotrinsku a přešli do protiofenzívy. V Belgii získali Němci takovou převahu sil, že jejich postup nabýval na prudkosti a nezadržitelnosti. Postupně se však začaly projevat určité nedostatky, které měly tendenci se zvětšovat. Tažení propočtené na 6 týdnů mělo již po 3 týdnech značné zdržení, způsobené tvrdošíjným

odporem belgické armády a obyvatelstva. Na středním úseku mezi Sedanem a Verdunem se podařilo Francii klást houževnatý odpor.

Francouzská vojska byla zatlačována a porážena, přesto se však houževnatě bránila. Bitva na Marně v září 1914 ukázala neudržitelnost teorie „bleskové války“. Od švýcarských hranic až k belgickému pobřeží se vytvořila souvislá, neproniknutelná hráz systému zákopů – zpočátku mělkých, později hlubších, bytelnějších a důmyslnějších, které vyloučily jakoukoliv možnost manévru. Vznikla poziční, zákopová válka. Válka se změnila v nesmyslné jatky.

Na východě vzplály nejdříve boje ve Východním Prusku a v Haliči. Ve Východním Prusku se německým vojskům podařilo odrazit útok ruské armády v bitvách u Tannenbergu (23.–31. srpna) a Mazurských jezer (5.–15. září). V Haliči došlo k porážce rakousko-uherských vojsk, Rakousko-Uhersko ztratilo svá naftová pole a značnou část Haliče a Bukoviny. V prosinci 1914 i na východní frontě dochází k zákopové válce. Systém zákopů se zde opíral hlavně o toky řek a terénní tvary, nebyl také na všech místech vybudován do hloubky a nasycení vojsky nebylo všude stejnoměrné a tak intenzivní jako na západě. Z těchto důvodů tam bylo snadnější prolomení fronty a po průlomu byl i snadnější manévr.

Na srbské frontě zahájilo rakousko-uherské nejvyšší velení operace 12. srpna 1914. Vzhledem ke své převaze doufalo rakouské nejvyšší velení ve snadný úspěch. Avšak srbské vojsko vyhnalo útočníka ze země. Boj srbské armády byl vzorem houževnatého a obratně vedeného boje za národní nezávislost. Boje na území Černé Hory měly od počátku ráz zákopové války v horském území. Statečný odpor Srbska a Černé Hory zasadil rakouské vojenské prestiži citelnou ránu.

Německo se na rozpoutání světového konfliktu v létě 1914 podílelo nejvýrazněji. Dosáhlo toho, že válka začala v době pro ně nejvýhodnější. Německo usilovalo na západě o připojení části Belgie a Francie a celého Lucemburska, na východě o anexi části ruského Polska a Litvy. Takto podstatně zvětšené Německo mělo spolu s Rakousko-Uherskem, Belgií, Rumunskem a také s novými státy, které měly vzniknout na troskách ruského impéria (Finskem, Polskem a Ukrajinou) tvořit německou střední Evropu – Mitteleuropu, která se měla stát politicky, hospodářsky, vojensky a kulturně jednotným celkem pod vedením Německa.

V zámoří se Německo chtělo soustředit na vytvoření souvislého a obranyschopného uskupení kolonií – německé střední Afriky. Tato „Mittelafrika“ se měla opírat o dosavadní německé kolonie – Togo, Kamerun, Německou východní Afriku a Německou jihozápadní Afriku. K nim měly přistoupit portugalské kolonie Angola a Mosambik. Francouzské a Belgické Kongo, Francouzská rovníková Afrika, Dahome a Horní Volta.

Německá střední Afrika měla dosáhnout přímého spojení s arabským světem a Osmanskou říší.

Tento program dosažení světovlády prosazovali především exponenti těžkého průmyslu, Všeněmecký svaz a vedoucí kruhy armády a loďstva. Důležitou součástí válečných plánů Německa byly pokusy revolucionizovat rozsáhlá území britského a ruského panství včetně záměrů na vyvolání protibritského povstání v Indii a Egyptě, podpory irského, polského a ukrajinského nacionalistického hnutí a hnutí Gruzínců a Arménů.

Rakousko-Uhersko vstupovalo do války s představou, že upevní svou pozici na Balkáně. V případě vítězství počítalo s anexí Srbska a zvětšením Haliče. Vítězství Ústředních mocností mělo posílit německou hegemonii na úkor slovanských národů a upevnit užší hospodářské a politické sepětí Rakousko-Uherska a Německa.

Dohodové mocnosti, které válka zastihla méně připraveny než jejich protivníky, si teprve v jejím průběhu ujasňovaly cíle, k nimž jim mělo vítězství pomoci. Zpočátku to byla pochopitelně obrana proti německému útoku, snaha vytláčit protivníka z vlastního území a obnovení státní suverenity Belgie. K nim Francie přidala požadavek vrácení území ztraceného ve válce 1870–1871 a Srbsko nárok na jihoslovanské oblasti Rakousko-Uherska. V Londýně byla 5. září 1914 uzavřena smlouva Velké Británie, Francie a Ruska, že během války neuzavřou separátní mír s nepřitelem. Rusko požadovalo připojení východní Haliče a rovněž Cařihradu a průlivů Bospor a Dardanely k Rusku, východního Poznaňska, Slezska a západní Haliče k ruskému Polsku.

Německý nápor na východ (1915)

Vznik zákopové války donutil vedoucí vojenské osobnosti obou válečných táborů vyvodit závěry pro další vedení války. Neočekávaná enormní spotřeba střeliva, převážně dělostřeleckého, přiměla dohodové státníky k rozšíření zbrojního průmyslu a ke zvýšení dodávek munice z USA. Centrální mocnosti se v roce 1915 rozhodly vést na západě obrannou válku a na východě přikročit k rozhodnému útoku, který měl srazit Rusko na kolena. Během bojů v roce 1915 ztratilo Rusko okupovanou Halič, ruské Polsko, Litvu, část Lotyšska a Bílé Rusi. Tento významný ústup ruských vojsk o 200–500 km znamenal především posílení politických pozic militaristické kliky v Německu, zvýšení autority generálů Hindenburga a Ludendorfa, jejichž vliv se v pozdějším průběhu války projevil pro Německo nešťastně. Rusové byli zatlačeni daleko zpět, ale válka na východě rozhodnuta nebyla. Centrální mocnosti sice poněkud zmírnily svůj obilní problém tím, že plánovitě vylupovaly dobytá

území – ve Varšavě byl zřízen německý, v Lublinu rakousko-uherský generální gouvernement – ale problém boje na dvou frontách vyřešen nebyl.

Německu se nepodařilo přimět na začátku války Itálii, člena předválečného Trojspolku, ke vstupu do války. Rakousko-Uhersko se přes neustálé rady z Berlína dlouho zdráhalo dát jí jasné záruky o územních kompenzacích, takže italská vláda se rozhodla zůstat neutrální. Německo i Dohoda nabízely Itálii za její vstup do války kořist v Evropě i v koloniích. Italské požadavky mířily do Rakouska-Uherska (jižní Tyroly, Istrie, Dalmácie), do Albánie a Turecka. Itálie vedla tajná jednání s oběma stranami. Dne 26. dubna 1915 byla v Londýně podepsána smlouva, v níž Dohoda slibovala Itálii jižní Tyroly až po Brenner, Istrii s Terstem, Dalmácii s ostrovy, Valonu, protektorát nad Albánií, ostrovy Dodekanesos a rozšíření italského koloniálního panství v Africe, za což se Itálie zavázala vstoupit během měsíce do války. Velká Británie jí poskytla půjčku 50 mil. liber. Dne 3. května 1915 vypověděla italská vláda trojspolkovou smlouvu a 23. května 1915 vyhlásila válku Rakousko-Uhersku a Turecku. S vyhlášením války Německu váhala až do srpna 1916.

Na Balkáně bylo pro obě válčící strany rozhodující získání Bulharska, protože v případě jeho vystoupení na straně Ústředních mocností by se Srbsko ocitlo v katastrofální situaci a Rumunsko by nemohlo do války na straně Dohody. Německo nabízelo Bulharsku celou Makedonii, část Srbska i severní Dobrudžu. Dohoda neměla Bulharsku co nabídnout, a to rozhodlo ve prospěch Centrálních mocností.

Donutit Řecko ke vstupu do války se Dohodě nepodařilo přes sliby a výhrůžky. Rovněž Rumunsko zachovávalo v roce 1915 neutralitu.

Na západní frontě šlo v roce 1915 oběma stranám o defenzívu. Německo potřebovalo volné ruce na východě, Dohoda chtěla zvětšit své lidské a materiální síly. Když však ruská vojska byla od února stísněna nepřitelem, pokusilo se dohodové velení na západě o větší operaci, která měla Rusku odlehčit.

Dne 16. února 1915 zahájili Francouzi měsíční ofenzívu, za které ztratili 240 tisíc padlých a raněných. Taktika Francouzů byla ještě velmi primitivní: útočili v mírném poklusu s nasazenými bodáky, v hustých řadách s důstojníky v čele. Ve svých barevných uniformách byli skvělým cílem pro německé kulometry.

Dne 22. dubna 1915 zaútočili Němci u Yprů, přičemž vypustili proti britským postavením za příznivého větru z 5730 lahví chlór, který v obrovském 6 km širokém mraku zasáhl rychlostí 7,5 km za hodinu anglická postavení a v půlhodině vyřadil z boje na 15 tisíc vojáků. Němci postupující za chlórovým mrakem s dechovými chrániči obsadili takřka bez výstřelu nepřátelské zákopy do hloubky 4 km.

V roce 1915 přibyla na jihu Evropy k srbské frontě ještě další dvě bojiště: a) rakousko-uhersko-italské a b) v Dardanelách.

- a) I když útočící italská vojska měla početní převahu, nedocílila významnějších úspěchů. Útočila totiž na dobře připravená obranná postavení, při jejichž budování využili Rakušané zkušeností z východní fronty. Hlavní význam válečného úsilí Itálie spočíval v tom, že Rakousko bylo nuceno stáhnout na italskou frontu 800 tis. mužů a že hospodářská blokáda Ústředních mocností se stala dokonalejší.
- b) Snaha o otevření cesty do Ruska a vyřazení německého spojence Turecka z války přiměla dohodové státy (hlavně Anglii) k provedení námořní operace v černomořských úžinách. Dne 18. března 1915 podniklo šestnáct bitevních lodí neúspěšný pokus o proniknutí úžinami Dardanely a Bospor, přičemž čtyři z nich byly potopeny. Nato byla připravena výsadková operace na poloostrov Gallipoli, která měla za cíl umlčet turecké dělostřelectvo ze souše a umožnit tak lodím proniknout. Výsadkový sbor složený z 80 tis. Indů a Australanů byl vysazen na poloostrově a svedl dlouhotrvající zákopové boje. Operace však nesplnila svůj cíl, tj. dobytí průlivových pevností. Také loďstvo utrpělo značné ztráty úderem německých ponorek a palbou pobřežních baterií. Kromě úžin, kde bojovaly hlavní turecké síly, byla otevřena kavkazská fronta rusko-turecká, mezopotamská fronta anglo-turecká a fronta syrská.

Vstupem Bulharska do války se pro Ústřední mocnosti vytvořila příznivá situace k útoku proti Srbsku. Ofenzíva byla zahájena 7. října 1915. Dne 9. října byl dobyt Bělehrad. Srbská vojska ustupovala přes albánské hory k moři. Tento ústup hladového a špatně oblečeného vojska za třeskutých mrazů v neschůdných horách patří k nejtragičtějším událostem 1. světové války. Desetitisíce lidí při tomto hrůzném pochodu pomřelo hlady a pomrzlo. Necelých 100 tis. srbských bojovníků dorazilo k moři, kde byli naloděni a přesunuti na ostrov Korfu. Tam byli po určité době opět zformováni a připravováni k boji. Celé Srbsko a Černá Hora byly obsazeny Centrálními mocnostmi.

Na moři nabývala stále většího významu ponorková válka. Němci se pokoušeli odříznout Anglii od nezbytných dodávek ze zámoří, mezi nimiž stále většího významu nabýval dovoz munice a zbraní z USA.

Zákopová válka (1916)

Boje u Verdunu v roce 1916 se staly v jistém smyslu pojmem, který nejvýrazněji charakterizuje bezúčelné masakry zákopové války. Na Verdun útočila 5. německá armáda pod velením korunního prince Viléma.

Francouzi se zatím soustředili na nepřetržitou dopravu vojsk a střeliva do verdunského prostoru. Na silnici mezi Bar-le-Duc a Verdunem nazvané „svatá cesta“ projíždělo na 6 tisíc aut frekvencí jedno auto za 14 vteřin. Tak se Francouzům podařilo shromáždit značné zálohy, takže počátkem dubna 1916 tam dosáhli dvojnásobné převahy nad nepřítelem – 30 divizí proti 15. Boj o Verdun se stal na obou stranách prestižní záležitostí. Státisíce životů a tuny válečného materiálu byly vyplýtvány v akcích, o nichž sami jejich původci věděli, že nemohou vést k výsledku. Obrovské jatky byly udržovány v chodu nikoliv z vojenských důvodů, ale v zájmu naprosto pochybných cílů politických. Boje o Verdun propukaly a utichaly po celý rok 1916. Výsledek desetiměsíčního krveprolití se rovnal nule, obrovské ztráty byly z vojenského hlediska naprosto zbytečné. Ztráty na mrtvých dosáhly půl miliónu mužů.

Na východní frontě byla 4. června 1916 zahájena Brusilovova ofenzíva, která Rakousko-Uhersko zcela překvapila. Ofenzíva však narážela na nedostatek střeliva, způsobený jak nedostatečnou výrobou, tak nepořádky v týlových složkách. To přinutilo vojska ke zpomalení a někde k zastavení postupu. Ofenzíva skončila v září 1916. Rakousko-Uhersko ztratilo milión mužů, z toho 400 tis. zajatých, Německo 400 tis. mužů, Rusko 600 tis. mužů.

V létě 1916 zahájili Francouzi a Britové velkou ofenzívu podél řeky Sommy. Hlavní tíhu ofenzívy nesli Angličané, protože Francouzi byli vázání boji u Verdunu. Úsek útoku byl 40 km široký. Ofenzíva skončila 18. listopadu 1916. Celkové ztráty na obou stranách se odhadují na 1,3 mil. mužů (340 tis. Francouzů, 450 tis. Britů a 530 tis. Němců). Vojenským výsledkem těchto obrovských ztrát bylo dobytí úzkého pruhu 10 km hlubokého a 20 km širokého. Tento krví zbrocený kus země byl vlastně jen holým pásem nespočetných kráterů a jam zcela naplněných vodou.

Osvobozenecký boj malých národů v Evropě byl v úzké souvislosti s poměrem sil mezi velmocemi. Vypuknutím světové válečné konflagrace vznikla situace, která umožňovala nacionálním hnutím neplnoprávných a utlačovaných národů využít války k dosažení vlastních osvobozeneckých cílů.

Vypuknutí války odsunulo na čas do pozadí vyřešení irského problému, který se liberální vláda snažila prosadit přes odpor konzervativců a unionistického Ulsteru. Dne 23. dubna 1916 vypuklo v Dublinu povstání, do jehož čela se postavila Prozatímní vláda Irské republiky. Povstání však bylo potlačeno 20 tisíci britskými vojáky.

V komplikované situaci bylo osvobozenecké hnutí Poláků. Zpočátku převažovala v polském osvobozeneckém hnutí protiruská a prora-

kouská orientace. Pod vedením nacionalisticky orientovaného předáka polských socialistů (PPS) Józefa Piłsudského byla vytvořena Polská legie, která bojovala po boku rakousko-uherské armády na východní frontě proti Rusku. Později začala v polském osvobozeneckém hnutí nabývat váhy emigrace v západní Evropě, soustředěná kolem I. Paderewského a R. Dmowského, která se orientovala na podporu západoevropských mocností.

V řadách rakousko-uherské armády bojovala i Ukrajinská legie. Naproti tomu političtí emigranti z Litvy, Lotyšska, Estonska, Gruzie a dalších národnostních oblastí carského impéria vedli propagandu pro své národní cíle v západní Evropě.

V československém odboji po porážce ruských vojsk v roce 1915 převážila západoevropská orientace prováděná Národní radou českých zemí se sídlem v Paříži v čele s T. G. Masarykem, E. Benešem a M. R. Štefánikem. Podobná situace se vytvořila i v jihoslovenském odboji. Důležitou součástí obou hnutí byla snaha vytvořit dobrovolnické jednotky, které by bojovaly na straně Dohody. Základem československých legií v Rusku se stala Česká družina, oddíl vytvořený z ruských Čechů již v roce 1914, která se v roce 1916 rozrostla na brigádu, když do ní začali vstupovat i čeští a slovenští zajatci v Rusku. Jihoslovanští zajatci v Rusku se soustřeďovali v Srbské dobrovolnické divizi v Oděse, která byla v roce 1916 doplněna na sbor.

Od války k míru (1917)

Dne 10. ledna 1917 Dohoda na žádost prezidenta USA prof. W. Wilsona veřejně formulovala své válečné cíle. Patřilo k nim obnovení Belgie, Srbska a Černé Hory, vyklizení okupovaných částí Francie, Ruska a Rumunska, náhrada za způsobené škody, osvobození Italů, Jihoslovanů, Rumunů a Čechoslováků z pod cizího panství, osvobození netureckých národů Osmanské říše a vytlačení Osmanské říše z Evropy. Prakticky tedy Dohoda žádala zničení existence dvou spojenců Německa (Rakousko-Uherska a Turecka).

Rovněž Německo zaslalo prezidentu Wilsonovi informaci o svých válečných cílech, ale spolu s ní došlo do Washingtonu 31. ledna 1917 oficiální německé sdělení, že 1. února zahájí Německo neomezenou ponorkovou válku. Wilson odpověděl přerušením diplomatických styků.

V Rusku vypukla únorová (březnová) revoluce, která svrhla carské samoděržaví. Revoluce začala 8. března 1917 pouličními nepokoji v Petrohradě. Politické strany zastoupené v Dumě vytvořily 15. března Proza-

tímní vládu, v jejímž čele stanul kníže Georgij Jevgeněvič Lvov. Car Mikuláš se 15. března vzdal trůnu.

Když 18. března 1917 německé ponorky potopily tři americké lodě, byl prezident Wilson nucen svolat Kongres a vyhlásit 2. dubna 1917 válku Německu. Bezpečnost USA byla totiž německým pokusem dosáhnout světovlády vážně ohrožena. Vstup USA do války posílil Dohodu nejen materiálně, ale i politicky a morálně. Po revoluci v Rusku a vstupu USA do války se válka začala jevit jako boj demokratických států proti reakčním monarchiím. Vstup USA do války ovlivnil i postoj dalších zemí a přivedl do tábora Dohody nové spojence. USA následovala řada jihoamerických států, Čína a Řecko. Ústřední mocnosti se octly ve válce se zeměmi všech kontinentů. USA však měly v dubnu 1917 ve zbrani pouze 220 tis. mužů. Teprve v květnu 1917 se Kongres usnesl zvýšit stav aktivního vojska na 488 tisíc mužů. S jejich použitím v Evropě v roce 1917 se však nedalo počítat.

Bezohledná ponorková válka vyhlášená 1. února 1917 působila Dohodě velké ztráty a již se zdálo, že se Německu podaří strhnout vítězství na svou stranu. Zdálo se, že nic nemůže zabránit totálnímu zničení britského obchodního loďstva. Britská vláda však urychlila výstavbu nových lodí. Dohodové loďstvo bylo rozmnoženo o vojenské a obchodní loďstvo USA a zadržené německé lodě. Zároveň byla systematicky budována protiponorková obrana. Hlavním prostředkem, který podstatně snížil ztráty loďstva, byl konvojový systém. Obchodní lodě se soustřeďovaly do skupin po 40–50 jednotkách a byly doprovázeny válečnými loděmi, především torpédoborci.

Pro výsledek světové války bylo rozhodující střetnutí evropských mocností. V obou válčících koalicích v Evropě se však v roce 1917 objevili slabší partneři, pro něž se válka stávala nadále prakticky neúnosnou – Rusko v táboře Dohody a Rakousko-Uhersko mezi Ústředními mocnostmi.

Německo vidělo v ruské únorové revoluci příležitost, jak dosáhnout separátního míru na východě a pak rozhodného vítězství na západě. Doufalo, že separátní mír s Ruskem mu umožní dosáhnout na východní hranici rozsáhlých přímých i nepřímých územních zisků.

V této době vedl nový rakouský císař Karel tajná jednání s Francií. Prostřednictvím svého švagra prince Sixta z Parmy navrhl francouzskému prezidentu Poincarému separátní mír.

Po únorové revoluci v Rusku se Německo i Rakousko-Uhersko chovaly na východní frontě pasivně, nechtějíce útočnými akcemi nahrávat ruským nacionalistickým žvlům. Prozatímní vláda však viděla v chystané ofenzívě ruských armád nejen důkaz své věrnosti Dohodě, ale i důležitý

prostředek pro řešení vnitřní situace. Vítězná ofenzíva měla upevnit autoritu vlády a pomoci zkonsolidovat vnitřní poměry. Tato tzv. Kerenského ofenzíva však nepřinesla velké výsledky, úspěchu dosáhly pouze vybrané úderné jednotky u haličské Stanislavi (postup o 30 km) a československá brigáda u Zborova (o 6 km). Neúspěch ofenzívy tkvěl z velké části v úpadku bojové morálky vojsk. Masa ruských vojáků se pod vlivem bolševiků stavěla k ofenzívě otevřeně nepřátelsky. Je proto pochopitelné, že protiútok Ústředních mocností velmi snadno dosáhl značného úspěchu. V noci ze 6. na 7. listopadu 1917 (z 24. na 25. října dle starého kalendáře) začala v Petrohradě bolševická – říjnová (listopadová) revoluce (další vývoj v Rusku viz VACULÍK, J.: *Obecné dějiny novověku V/1, 1. kapitola*).

Na západní frontě zahájili Britové 20. listopadu 1917 útok na německou Siegfriedovu linii. Pěchota seskupená kolem útočících tanků postupovala za pohyblivou dělostřeleckou přehradou a s podporou letectva. Překvapení Němců bylo tak dokonalé, že se Angličanům podařilo již první den prolomit Siegfriedovu linii v šíři 15 km do hloubky až 8 km. Následovala německá protiofenzíva, která získala do 1. prosince 1917 značnou část ztraceného terénu. Celkem ztratila každá strana na 45 tisíc mužů.

Národně osvobozené hnutí ohrožovalo především habsburskou monarchii. Válka Srbska s Rakousko-Uherskem se stala významným zdrojem morální síly pro jihoslovenské osvobozené hnutí a italské a rumunské obyvatelstvo monarchie vidělo cestu ke spojení s vlastním národním celkem ve vítězství Dohody a v porážce Rakousko-Uherska. S vítězstvím Dohody spojovalo dosažení svých cílů i československé hnutí a postupně také polští nacionalisté. V rakousko-uherské armádě se množily dezerce k nepříteli. Čeští poslanci v Říšské radě žádali 31. května 1917 přetvoření Rakousko-Uherska ve spolkový stát rovnoprávných národních států. Podle Korfské deklarace z 20. července 1917 podepsané srbskou vládou a zahraničními Jihoslovany, mělo po válce vzniknout ze všech Jihoslovanů Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (KSHS).

Dohodové vlády zaujímaly k národně osvobozenému hnutí potlačených národů Rakousko-Uherska v roce 1917 zdrženlivé stanovisko s ohledem na možnost separátního míru s Rakousko-Uherskem.

Porážka Centrálních mocností (1918)

Dne 8. ledna 1918 v poselství Kongresu vyhlásil prezident USA W. Wilson 14 bodů, jak zakončit světovou válku. Tyto podmínky uzavření míru stanovily: veřejné mírové dohody, svobodu moří, svobodu obchodu, záruky, že dojde ke snížení výzbroje, vyklizení okupovaných

ruských území, obnovení nezávislosti Belgie, vrácení Alsaska-Lotrinska Francii, úprava hranic Itálie podle národnostního principu, autonomie národů Rakousko-Uherska, vyklizení Černé Hory, Srbska a Rumunska, přístup k moři pro Srbsko, autonomii národů Turecka, obnovení Polska a vytvoření mezinárodního společenství národů k uchování trvalého míru.

Po stažení volných divízi z východní fronty po uzavření brest-litevského míru s Ukrajinou a bolševickým Ruskem a bukurešťského míru s Rumunskem v únoru–březnu 1918 dosáhla německá armáda na francouzském bojišti převahu 193 divízi proti 174 divízím dohodovým. To byla proti roku 1917, kdy naopak měla převahu Dohoda, podstatná změna. Německé nejvyšší armádní velení se proto rozhodlo zorganizovat několik ofenzív, jejichž cílem byla totální porážka dohodových mocností.

Nejvyšší válečné radě Dohody byly nepříznivé okolnosti vojenské situace velmi dobře známy. Celkem správně odhadla počet volných divízi, které budou Němci moci přesunout do Francie, a znala i možnosti přesunu amerických posil. Na zasedání 1. února 1918 bylo proto usneseno zůstat větší část roku 1918 v obraně, snažit se odolat nadcházející německé ofenzívě a maximálně přitom vyčerpat německé zálohy. Počítalo se s tím, že k ofenzívním akcím bude možno přikročit až ve druhé polovině roku, a že hlavní ofenzíva, která srazí Německo na kolena se uskuteční až v roce 1919.

Dne 21. března začala první německá ofenzíva roku 1918 ve Francii. Již prvního dne se podařilo Němcům po krátké dělostřelecké přípravě prolomit obranu do hloubky 6–8 km. Do 4. dubna 1918 postoupili o 60 km. Teprve poté se britsko-francouzským jednotkám podařilo soustředit v týlu dostatek záloh a německý postup zastavit.

Další překvapivý německý útok začal 9. dubna 1918. Němci postoupili do 29. dubna o 20 km jižně od Yprů v severní Francii. Ztráty Německa byly za sedm týdnů obrovské: na 350 tis. mužů. Francouzi a Britové ztratili 400 tis. mužů. Nicméně německé velení muselo v době co nejkratší v ofenzívách pokračovat, neboť čas a přicházející americké posily pracovaly proti němu.

Dne 27. května 1918 se rozhořela další německá ofenzíva. Postavení francouzských armád bylo v té době kritické, neboť jejich zálohy byly téměř vyčerpány. Byla opět ohrožena Paříž. Chaos v hlavním městě se ještě zvyšoval v důsledku odstřelování dosud neznámým dalekonosným dělem, které způsobilo paniku mezi obyvatelstvem. Celkem dopadlo na Paříž asi 300 granátů, jimiž bylo zabito 246 lidí. Za poslední německé ofenzívy ztratili Francouzi na 170 tis. mužů a 212 děl. Osud Francie se zdál být na vahách.

Abyste pomohlo svému německému spojenci, zaútočilo také Rakousko-Uhersko na italské frontě. Rakousko-uherské vrchní velení připravilo ofenzívu na řece Piavě. Ofenzíva začala 15. června 1918, ale nedocílila žádného úspěchu, neboť narazila na předem připravenou obranu. Za deset dní se rakousko-uherský útok vyčerpal. Neúspěch a obrovské ztráty (140 tis. mužů) vyvolaly v řadách rakousko-uherských vojáků nespokojenost a podstatně otřásl bojovou morálkou mužstva. Dezerce nabyla masových rozměrů. Přesto plánovalo rakousko-uherské velení na nejbližší dobu novou ofenzívu. Muselo však od svých úmyslů upustit, neboť události na západní frontě v létě 1918 přiměly německé velení k žádosti o přesun rakousko-uherských jednotek do Francie.

Dohoda, podstatně oslabená odchodem Ruska z války, ve snaze zbrzdit a zmírnit německý úder na západě zesílila počátkem roku 1918 své úsilí odtrhnout Rakousko-Uhersko od Německa a uzavřít s ním separátní mír.

Zmar nadějí na uzavření separátního míru s Rakousko-Uherskem vyvolal u britské a americké vlády vůči Francii nevoli, u protivníků separátního míru (Itálie, Srbsko, zahraniční slovanská emigrace) však jásot. Nová situace přiměla Dohodu hledat nové cesty, jak vnitřně rozvrátit blok Centrálních mocností, zmírnit jeho údernou sílu a uspišit jeho porážku.

Na jaře 1918 začaly vlády Dohody stále zřetelněji přijímat myšlenku, že vážného oslabení Centrálních mocností lze dosáhnout i podporou a podněcováním snah revoltujících slovanských národů rakousko-uherské monarchie. Tento nový směr spojenecké politiky sílil tím více, čím intenzivněji se rozvíjel boj neplnoprávných slovanských národů proti této monarchii. Ruku v ruce s tím šlo ovšem postupně opouštět myšlenek na zachování existence předválečného Rakousko-Uherska. Vnější výrazem nového vztahu Dohody k Rakousko-Uhersku a k protirakousko-uherskému boji slovanských národů byla řada veřejných prohlášení dohodových vlád z května a června 1918.

Nová německá ofenzíva na Západě byla zahájena 15. července 1918 s cílem dobýt Remeš. Tentokrát se však dohodová vojska dokonale předem připravila. Již druhý den zahájily připravené francouzské síly prudké protiútoky a Němci byli vrženi zpět. Francouzské a americké jednotky postupovaly poté vpřed seskupeny kolem tanků, které tvořily jádro útočných klínů. Za 14 dní ztratili Němci na 30 tis. mužů.

Dne 8. srpna 1918 prolomily 32 spojenecké divize s 500 tanky a dvěma tisíci letouny obranná postavení Němců a způsobily jim vysoké ztráty. Dohodová vojska postoupila za šest dnů o 20–25 km. Příčiny úspěchů dohodových útoků spočívaly v promyšleném použití tanků. Významným činitelem se stala i vyčerpanost německých armád, které prakticky už

neměly zálohy. Během jarních ofenzív od 21. března do 15. července 1918 ztratili Němci na jeden milión mužů a neměli již žádné zdroje, kterými by je mohli nahradit. Dohodové armády se zatím stále zvětšovaly přísunem čerstvých amerických sil. V srpnu 1918 byl již v Evropě jeden milión amerických vojáků. Vojska měla k dispozici stále větší množství kvalitní techniky, především tanků a děl a nevyčerpatelné množství munice. Tlak dohodových armád neustále rostl. Na začátku září 1918 byla na většině úseků fronta přibližně na stejné čáře, ze které Němci 21. března 1918 vyrazili k útoku.

Poměr sil na makedonsko-albánské frontě se průběhem roku 1918 neustále měnil ve prospěch Dohody. Bylo to jednak v důsledku narůstání počtu dohodových jednotek a jednak odchodem německých divizí do Francie. V létě 1918 zde soustředila Dohoda 28 pěších divizí (zejména řeckých, francouzských a srbských) proti 15 divizím Ústředních mocností (zejména bulharským).

Dne 15. září 1918 po krátké dělostřelecké přípravě začala dohodová ofenzíva a měla plný úspěch. Bulharští vojáci unavení válkou se hromadně vzdávali nebo prchali z bojiště. Dne 30. září 1918 bylo uzavřeno příměří. Bulharsko se zavázalo vyklidit obsazené řecké území. Turecko tak bylo úplně odříznuto od Rakousko-Uherska a vojsk Ústředních mocností v Rumunsku. Srbské divize vtáhly 1. listopadu 1918 do Bělehradu. Rakousko-uherské jednotky se daly na útěk.

Postavení Turecka, odříznutého od jeho evropských spojenců, se horšilo den ze dne. Dne 19. září 1918 prorazily britské jednotky na Středním východě turecké obranné postavení mezi Jaffou a Haifou a postupovaly rychle na sever i východ. Dne 22. září 1918 dosáhli Britové Jordánu a 1. října 1918 dobyli Damašek. Obsazením bagdádské dráhy 25. října 1918 přerušili jedinou ústupovou cestu tureckým jednotkám stahujícím se po ztrátě Mosúlu a Kirkúku z Mezopotamie. Její obsazení Angličany znamenalo i porážku tureckých vojsk na Středním východě. Zhroucení Bulharska, postup sedmi dohodových divizí na Cařihrad a porážka na Středním východě uspíšily kapitulaci Turecka, které podepsalo 30. října 1918 příměří. Jím byly otevřeny úžiny pro dohodové lodě. Kromě toho se Turecko zavázalo vyklidit obsazená území v Řecku a arabských zemích, demobilizovat armádu a přenechat svá území k operacím dohodových vojsk.

Na italském bojišti se po neúspěšné rakousko-uherské ofenzívě na Piavě vytvářely stále příznivější podmínky pro italskou ofenzívu. V důsledku přesunu rakousko-uherských jednotek na francouzskou frontu a v důsledku rozkladných jevů uvnitř armády zmenšil se počet rakousko-uherských jednotek na italském bojišti ze 400 tis. v červenci

1918 na 240 tis. v září 1918. Největším rozkladným činitelem byla zoufalá zásobovací situace na frontě i v zázemí spolu s vrcholící národně osvobozeneckou revolucí slovanských národů Rakousko-Uherska. To se ukázalo velmi výrazně i ve vzpouře námořníků rakousko-uherského válečného loďstva, která se projevovala pasivním odmítáním poslušnosti. Vídeňské vládnoucí kruhy byly nuceny předat loďstvo nově vznikajícímu jihoslovanskému státu.

Mezitím byla 24. října 1918 zahájena italská ofenzíva. Překročením řeky Piavy byl zahájen nezadržitelný útok 51 italských divizí. Rozklad rakousko-uherských vojsk dosáhl stupně samovolného rozpadu, který měl na frontě formu bezhlavého útěku. Dne 29. října 1918 požádalo rakousko-uherské velení o příměří, které bylo podepsáno 3. listopadu 1918. V něm se Rakousko-Uhersko zavázalo vyklidit jižní Tyrolsko, Istrii a Dalmácii. Zároveň mělo demobilizovat armádu a předat veškerý válečný materiál, včetně lodí a letadel.

Přes přesun dalších sil z východu se v létě 1918 situace na západní frontě vyvíjela pro německou armádu nepříznivě. V červenci 1918 bylo již zřejmé, že její ofenzíva nesplní vytčené cíle. Nejvyšší armádní velení v té době marně pátralo po nějakých náznacích ochoty Dohody k míru či po nějakých projevech válečné únavy a začínající revoluce ve Francii nebo Velké Británii, která by pomohla – tak jako se to stalo na východě – vyřadit některou z hlavních západních mocností z války.

Povzbuzeno úspěchy dosavadních dlíčích ofenzív a kapitulací Bulharska a Turecka, přikročilo nejvyšší dohodové velení k všeobecnému útoku na celé frontě. Síly Dohody od Belgie po švýcarské hranice dosahovaly v této době 202 pěší divize s 21 tis. děly a 1800 tanky. Němci zde měli 187 divizí.

První plánovaný úder dohodových vojsk se uskutečnil 26. září 1918 v úseku širokém 65 km. S podporou 800 tanků se podařilo francouzským a americkým vojskům již první den proniknout do hloubky 9 km. Útok byl rozšiřován a dosahoval stále větších úspěchů. Dne 27. září 1918 začala ofenzíva Britů a Francouzů ve směru na Cambrai. Do 30. září 1918 byli Němci zatlačeni o 12 km v šířce 30 km a jejich ústup trval. Dne 28. září 1918 se rozhořela ofenzíva ve Flandrech, kde útočilo 12 belgických, 6 francouzských a 6 britských divizí.

Na žádost maršála Paula von Hindenburga odeslal nový kancléř Max Bádenský 4. října 1918 americkému prezidentu Wilsonovi mírovou nabídku odvolávající se na jeho 14 bodů. Wilsonova odpověď došla do Berlína 8. října a Wilson žádal jako podmínku jednání vyklizení všech Německem obsazených území. Dne 14. října 1918 žádal Wilson okamžité zastavení ponorkové války a jasný důkaz o tom, že Německo je demokra-

tickou zemí. Dne 9. listopadu 1918 si listopadová revoluce v Německu vynutila abdikaci císaře Viléma II.

Wilsonova nóta z 5. listopadu 1918 oznamovala Německu, že spojenci jsou ochotni jednat o příměří na základě Wilsonových 14 bodů a že Německo musí zaplatit náhradu spojencům za všechny způsobené škody. Podmínky byly neseny úsilím zbavit Německo možnosti pokračovat ve válce. Německo mělo do 14 dnů vyklidit Belgii, Francii, Lucembursko, Alsasko-Lotrinsko, levý břeh Rýna, prohlásit neplatnost brestlitevského a bukureštského míru, vydat všechno zlato získané z Ruska, Rumunska a Belgie, vydat všechny ponorky, 74 velkých vojenských lodí, válečné zajatce, 5 tis. děl, 30 tis. kulometů, 3 tis. minometů a 2 tis. letadel. Tyto podmínky, které se rovnaly kapitulaci, předal Foch německé delegaci vedené Erzbergerem v železničním vagónu v Compiègneském lese 9. listopadu 1918. Do 72 hodin měly být podmínky Německa přijaty, v opačném případě měly válečné akce pokračovat. V Německu probíhala revoluce a vláda byla tedy nucena podmínky přijmout. Příměří vstoupilo v platnost 11. listopadu 1918, čímž první světová válka skončila. Nejstrašnější válka, kterou dosud poznala historie, patřila minulosti.

Jmenný rejstřík

- Aberdeen, George Hamilton (1784–1860), brit. premiér, 32
- Adler, Victor (1852–1918), rak. soc. dem. politik, 68, 78
- Alexandr Obrenovič (1876–1903), srbský král 1889–1903, 123
- Alexandr I. Battenberg (1857–1893), bulhar. kníže 1879–1886, 123
- Alexandr I. (1777–1825), ruský car 1801–1825, 19, 21, 24, 27
- Alexandr II. (1818–1881), ruský car 1855–1881, 42, 86, 90, 91, 122
- Alexandr III. (1845–1894), ruský car 1881–1894, 91
- Alvensleben, Gustav von (1803–1881), prus. ministr, 59
- Alžběta (1837–1898), rak. císařovna, 68
- Auersperg, Adolf, kníže (1821–1885), rak. premiér, 77
- Babeuf, Gracchus (1760–1797), vůdce fr. spiknutí rovných, 14
- Badeni, Kazimir (1846–1909), rak. premiér, 79, 81
- Bach, Alexandr (1813–1893), rak. premiér, 40
- Bailly, Jean Sylvian (1736–1793), pařížský starosta, 6, 8, 13
- Bakunin, Michail (1814–1876), ruský anarchista, 66, 68
- Balfour, Arthur James (1848–1930), brit. politik, 107
- Battyány, Lajos, hrabě (1806–1849), uherský premiér, 36
- Barclay de Tolly, Michail (1761–1818), ruský generál, 22
- Bauer, Otto (1882–1938), rak. soc. dem. politik, 80
- Bazaine, François Achille (1811–1888), fr. maršál, 61
- Beauharnais, Hortensie de (1783–1837), holand. královna, man.
Ludvíka Bonaparta, matka Napoleona III., 31
- Beauharnais, Josefina de (1763–1814), vdova po gen. Beauharnais,
I. manželka Napoleona I., 22
- Bebel, August (1840–1913), něm. soc. dem. politik, 66, 67, 84, 139, 140
- Beecher-Stowe, Harriet (1811–1896), amer. spisovatelka, 49
- Bell, Alexandr Graham (1847–1922), amer. fyzik, 129
- Beneš, Edvard (1884–1948), český politik, 157
- Bernadotte, Charles Jean (1764–1844), fr. maršál, švéd. král 1818–1844,
25
- Bernstein, Eduard (1850–1932), něm. soc. dem. politik, 67, 84, 140
- Bethman-Hollweg, Theobald von (1856–1921), něm. kancléř, 86
- Bismarck, Otto von (1815–1898), něm. kancléř, 59, 61, 67, 79, 84, 87,
139
- Blanc, Louis (1811–1882), fr. politik, 36
- Blanqui, Louis August (1805–1881), fr. revolucionář, 45, 98
- Bolívar, Simon (1783–1830), vůdce boje za nezávislost Latinské Ameriky,
28

- Bonaparte, Josef (1768–1844), neapol. král, španěl. král 1808–1813, 20, 21, 27
- Bonaparte, Lucien (1775–1840), předseda fr. Rady 500, 15
- Bonaparte, Ludvík (1778–1846), holandský král 1806–1810, 31
- Bonaparte, Ludvík Napoleon viz Napoleon III.
- Bonaparte, Napoleon viz Napoleon I.
- Booth, John Willhies (1839–1865), vrah Lincolna, 51
- Botha, Louis (1862–1919), jihoafr. politik, 147
- Boulanger, Georges Ernest (1837–1891), fr. generál, 102
- Boycott, Charles Cunningham (1832–1907), angl. kpt., 107
- Brătianu, Ion (1864–1927), rumunský politik, 124
- Briand, Aristide (1862–1932), fr. politik, 104
- Brissot, Jacques Pierre (1754–1793), politik VFR, 9
- Brown, John (1800–1859), amer. farmář, 50
- Brusilov, Alexej A. (1853–1926), ruský generál, 156
- Bülów, Bernhard von (1849–1929), něm. kancléř, 86, 144
- Bulygin, Alexandr G. (1851–1919), ruský ministr, 93
- Byron, George Gordon (1788–1824), angl. básník, 27
- Canning, George (1770–1827), angl. politik, 27
- Capodistrias, Joánis (1776–1831), řecký politik, 27
- Caprivi, Georg Leo von (1831–1899), něm. kancléř, 86
- Carnegie, Andrew (1835–1919), amer. průmyslník, 129
- Carnot, Marie François Sadi (1837–1894), fr. prezident, 68
- Carol I. (1839–1914), rumunský kníže 1861–1881, král 1881–1914, 43, 124
- Castlereagh, Henry Robert Stewart (1769–1822), angl. ministr, 24
- Cavaignac, Louis Eugène (1802–1857), fr. generál, 37
- Cavour, Camillo Benso di (1810–1861), ital. politik, 54, 56
- Clemenceau, Georges (1841–1929), fr. politik, 104
- Cleveland, Grover (1837–1908), amer. prezident, 127, 129, 130
- Condorcet, Marie Jean (1743–1794), fr. revolucionář, 8, 9
- Conrad von Hötendorff, Franz (1852–1925), rak.-uhér. generál, 150
- Coubertin, Pierre de (1863–1937), fr. pedagog, 143
- Crispi, Francesco (1818–1901), ital. premiér, 119, 120
- Cuza, Alexandr Ioan (1820–1873), rum. kníže 1862–1866, 42, 43
- Czartoryski, Adam Jerzy (1770–1861), pol. politik, 33
- Czartoryski, Władysław (1828–1894), pol. politik, 44
- Čcheidze, Nikolaj Semjonovič (1864–1926), rus. menševik, 96
- Dan, Fjodor Iljič (1871–1947), rus. menševik, 96
- Danton, Georges Jacques (1759–1793), fr. politik, 8
- Darwin, Charles Robert (1809–1882), angl. přírodovědec, 142
- David, Jacques Louis (1748–1825), fr. malíř, 8

- Davis, Jefferson (1809–1889), prezident Konfederovaných států amerických 1861–1865, 50
- Debs, Eugen V. (1855–1926), amer. odborář, 128
- Debussy, Claude (1862–1918), fr. skladatel, 143
- Desmoulius, Camille (1760–1794), fr. publicista, 8
- Diesel, Rudolf (1858–1913), něm. vynálezce, 65, 134
- Disraeli, Benjamin (1804–1881), angl. premiér, 45, 106, 107, 109, 139
- Dmowski, Roman (1864–1939), pol. politik, 157
- Douglas, Stephen Arnold (1813–1861), amer. politik, 49, 50
- Dreyfus, Alfred (1869–1935), fr. důstojník, 102, 103, 146
- Ducos, Roger (1747–1816), fr. politik, 15
- Dunand, Jean Henri (1828–1910), spoluzakladatel ČK, 55
- Dunlop, John Boyd (1840–1921), brit. vynálezce, 134
- Edison, Thomas Alva (1847–1931), amer. fyzik, 133
- Edward VII. (1841–1910), brit. král 1901–1910, 148
- Ehrlich, Paul (1854–1915), něm. lékař, 86
- Einstein, Albert (1879–1955), něm. fyzik, 86
- Engels, Bedřich (1820–1895), něm. socialista 66, 67
- Erzberger, Matthias (1875–1921), něm. politik, 167
- Ferdinand I. (1793–1875), rak. císař 1835–1848, 24, 36, 38
- Ferdinand I. Coburg (1861–1948), bulh. kníže 1887–1908, král 1908–1918, 123, 125
- Ferdinand II. (1810–1859), král obojí Sicílie 1830–1859 35, 36
- Ferdinand IV. (1751–1825), neapol. král 1759–1825, 26
- Ferdinand VII. (1784–1833), španěl. král 1808 a 1814–1833, 21, 26, 28
- Filip Egalité (1747–1793), vévoda orleánský, 8, 13, 30
- Foch, Ferdinand (1851–1929), fr. maršál, 164
- Fouché, Josef (1759–1820), fr. ministr, 16
- France, Anatol (1844–1924), fr. spisovatel, 143
- František II. (1768–1835), římský císař 1792–1806, rak. císař František I. 1804–1835, 19, 21, 24
- František II. (1836–1894), král obojí Sicílie 1859–1860, 56
- František Ferdinand (1863–1914), následník rak.-uher. trůnu, 82
- František Josef (1830–1916), rak. císař 1848–1916, 38, 40, 41, 55, 75, 79, 80, 86, 122
- Fridrich II. Veliký (1712–1786), prus. král 1740–1786, 59
- Fridrich III. (1831–1888), něm. císař 1888, 86
- Fridrich Vilém III. (1770–1840), prus. král 1797–1840, 20, 24
- Fridrich Vilém IV. (1795–1861), prus. král 1840–1861, 36, 39
- Gambetta, Léon (1838–1883), fr. politik, 61
- Gapon, Georgij A. (1870–1906), ruský pop, 93

- Garibaldi, Giuseppe (1807–1882), ital. revolucionář, 39, 54, 57, 61
Garrison, William Lloyd (1805–1879), amer. abolitionista, 48
Gautsch, Paul von (1851–1918), rak. premiér, 81, 82
Giolitti, Giovanni (1842–1928), ital. politik, 120, 121
Gladstone, William E. (1809–1898), brit. premiér, 45, 106, 109
Gobineau, Joseph Arthur de (1816–1882), fr. diplomat, 69
Gompers, Samuel (1850–1924), amer. odborář, 128
Grant, Ulysses Simpson (1822–1885), amer. prezident 1869–1877, 51
Grévy, Jules (1807–1891), fr. prezident, 99
Gučkov, Alexandr Ivanovič (1862–1936), rus. politik, 95
Guizot, François (1787–1874), fr. historik a politik, 30, 31
Harrison, Benjamin (1833–1901), president USA 1889–1893, 129
Hayes, Rutherford Birchard (1822–1893), prezident USA, 53
Hébert, Jacques René (1757–1793), předseda komuny v Paříži, 8
Herzl, Theodor (1860–1904), zakladatel sionismu, 70
Hidalgo, Miguel (1753–1811), vůdce hnutí za nezávislost Mexika, 28
Hindenburg, Paul von (1847–1934), něm. maršál, 153, 163
Hohenlohe-Schillingsfürst, Chlodwig von (1819–1901), něm. kancléř, 86
Umberto I. (1844–1900), ital. král 1878–1900, 68
Hybeš, Josef (1850–1921), čes. soc. dem. politik, 78
Chamberlain, Houston Stewart (1855–1927), něm. filozof, 69
Chamberlain, Joseph (1836–1914), brit. politik, 108
Chambord, Jindřich de (1820–1883), fr. pretendent trůnu, 98, 99
Isabela II. (1830–1904), španěl. královna 1833–1868, 61
Iturbide, Augustin don (1783–1824), mexický císař, Augustin I.
1821–1823, 28
Jan, arcivévoda Habsburský (1782–1859), něm. říš. správce 1848–1849, 37
Jan VI. (1767–1826), portugal. král 1816–1826, 29
Jaurés, Jean (1859–1914), fr. socialista, 104
Jelačić, Josip (1801–1859), chorvatský ban, 38
Jiří I. (1845–1913), řecký král 1863–1913, 124
Jiří V. (1865–1935), brit. král 1910–1935, 114
Johnson, Andrew (1808–1875), prezident USA 1865–1869, 51, 53
Karadžordje, Petrovič (asi 1760–1817), srbský kníže, 43
Karel Albert (1798–1849), sardinský král 1831–1849, 26, 36, 38, 39
Karel, arcivévoda Habsburský (1771–1847), rak. maršál, 21
Karel I. (1877–1922), rak. císař 1916–1918, 158
Karel IV. (1748–1819), španěl. král 1788–1808, 21
Karel X. (1757–1836), původně hrabě d'Artois, fr. král 1824–1830, 7,
30, 98
Kateřina II. (1729–1796), ruská carevna 1762–1796, 41

- Kautsky, Karl Johannes (1854–1938), něm. soc. dem., 67, 68, 139, 140
Kerenskij, Alexandr Fjodorovič (1881–1970), rus. politik, 95, 159
Kitschener, Horatio Herbert (1850–1916), brit. gen., 112, 146
Koerber, Ernest von (1850–1919), rak. premiér, 81
Koch, Robert (1843–1910), něm. bakteriolog, 86
Kokovcev, Vladimir Nikolajevič (1853–1943), rus. politik, 95
Kolumbus, Kryštof (1451–1506), italský mořeplavec, 28
Konstantin Nikolajevič (1827–1892), rus. velkokníže, místodržitel v Pol.
království 1862–1863, 44
Kossuth, Lajos (1802–1894), uherský politik, 39
Kropotkin, Petr Alexejevič (1842–1921), rus. anarchista, 68, 140
Krüger, Paulus Stephanus Johannes (1825–1904), prezident Transvaalu
1883–1902, 112
Kutuzov, Michail Ilarionovič (1745–1813), rus. maršál, 19, 22
Lafayette, Marie Joseph Paul (1757–1834), velitel fr. Národní gardy, 6,
8, 10, 30
Laffitte, Jacques (1767–1744), fr. finančník, 30
Lameth, Alexandr de (1760–1829), fr. revolucionář, 10
Langiewiez, Marian (1827–1887), diktátor pol. lednového povstání
1863, 44
Lassal, Ferdinand (1825–1864), něm. socialista, 59, 66, 84
Ledru-Rollin, Alexandr Auguste (1807–1874), fr. republikán, 37
Lee, Robert Edward (1807–1870), amer. generál, 50, 51
Lenin (Uljanov), Vladimir Iljič (1870–1924), rus. soc. dem., 96, 140
Leopold Hohenzollern-Sigmaringen (1835–1905), kandidát na španěl.
trůn, 61
Leopold II. (1835–1909), belg. král 1865–1909, 110
Lev XIII. (1810–1903), papež 1878–1903, 71, 102, 141
Liebknecht, Wilhelm (1826–1906), něm. soc. dem., 66
Lincoln, Abraham (1809–1865), prezident USA 1860–1865, 49, 51, 52
Louisa (1776–1810), prus. královna, 20
Ludendorf, Erich (1863–1937), něm. generál, 153
Ludvík Filip (1773–1850), král Francouzů 1830–1848, 30, 31, 33, 35,
97, 99
Ludvík XVI. (1754–1793), fr. král 1774–1792, 6, 11, 23
Ludvík XVIII. (1755–1824), fr. král 1814–1824, 23
Lueger, Karl (1844–1910), vídeňský starosta, 69, 79
Luxemburová, Rosa (1870–1919), něm. soc. dem., 140
Lvov, Georgij Jevgeněvič (1861–1925), rus. premiér, 158
Mac Cumail, Finn, legendární irský bohatýr, 46
MacMahon, Patrice Maurice (1808–1893), fr. prezident 1873–1879, 99

- Marat, Jean Paul (1743–1793), představitel VFR, 8, 12
Marchand, Jean Bapstiste (1863–1934), fr. generál, 146
Marie Louisa (1791–1847), fr. císařovna, 22, 24
Martov, Jurij Osipovič (1873–1923), rus. menševik, 96
Marx, Karel (1818–1883), něm. socialista, 66, 68
Masaryk, Tomáš Garrigue (1850–1937), čes. politik, 157
Maxmilián Bádenský (1867–1929), něm. kancléř, 163
Mazzini, Giuseppe (1805–1872), ital. polit. činitel, 33, 36, 39, 54, 56
McKinley, William (1843–1901), prezident USA 1897–1901, 131
Metternich, Klemens Lothar (1773–1859), rak. kancléř, 22, 24, 26, 30, 33, 36
Mikuláš I. (1796–1855), rus. car 1825–1855, 27, 30, 32, 33, 41, 42
Mikuláš II. (1868–1918), ruský car 1894–1917, 92, 94, 95, 158
Milan Obrenovič (1854–1901), srbský kníže 1868–1882, král 1882–1889, 123
Miljukov, Pavel Nikolajevič (1859–1945), rus. historik a politik, 93
Millerand, Alexandre (1859–1943), fr. socialista, 68, 102, 103
Miloš Obrenovič (1780–1860), srbský kníže 1817–1839 a 1858–1860, 43
Mirabeau, Victor Riquetti de (1712–1789), fr. osvícenec, 8
Moltke, Helmuth von (1800–1891), prus. generál, 59
Monroe, James (1816–1825), prezident USA 1817–1825, 28
Murat, Joachim (1767–1815), fr. maršál, neapol. král 1808–1815, 21
Mussolini, Benito (1883–1945), ital. soc. publicista, 121
Nachimov, Pavel S. (1802–1855), rus. admirál, 42
Napoleon I. (1769–1821), císař Francouzů 1804–1814/15, 14, 25, 27, 28, 31, 37, 39, 42
Napoleon II. (1811–1832), vévoda zákupský, 31
Napoleon III. (1808–1873), císař Francouzů 1852–1870, 31, 37, 39, 44, 54, 55, 58, 61, 97
Necker, Jacques (1732–1804), fr. ministr financí, 6
Nenni, Pietro (1891–1980), ital. socialista, 121
Nobel, Alfred (1833–1896), švéd. průmyslník, 142
O'Higgins, Bernardo (1778–1842), chilský diktátor 1818–1823, 28
Orsini, Felice (1819–1858), ital. revolucionář, 54
Paderewski, Ignacy (1860–1941), pol. politik, 157
Palmerston, Henry John Temple (1784–1865), brit. premiér, 41
Paškevič, Ivan F. (1782–1856), ruský místodržitel v Polsku, 33, 39
Pavel (1754–1801), ruský car 1796–1801, 19
Pedro I. (1798–1834), brazil. císař 1822–1831, 29
Périer, Casimir Pierre (1777–1832), fr. politik, 30, 33
Pešechonov, Alexej Vasiljevič (1867–1933), rus. politik, 95

- Piłsudski, Josef (1867–1935), pol. polit. a vojen. činitel, 157
Pitt, William ml. (1759–1806), brit. premiér, 17, 19
Pius VII. (1742–1823), papež 1800–1823, 18
Pius IX. (1792–1878), papež 1846–1878, 36, 39, 57, 70, 71
Pius X. (1835–1914), papež 1903–1914, 103, 120
Planck, Max (1858–1947), něm. fyzik, 86
Plechanov, Georgij Valentinovič (1856–1918), rus. soc. dem., 96, 140
Pobědonoscev, Konstantin Petrovič (1827–1907), rus. prokurátor
    Nejsvětějšího synodu, 91, 92
Poincaré, Roymond (1860–1934), fr. prezident 1913–1920, 105, 158
Polignac, Auguste Jules Armand Marie de (1780–1847), fr. premiér, 30
Princip, Gavrilo (1894–1918), srbský atentátník, 82
Proudhon, Pierre Joseph (1809–1865), fr. socialista, 45, 66, 98
Radecký, Josef (1766–1858), rak. maršál, 36, 38, 39
Raspail, François Vincent (1794–1878), fr. politik, 37
Renner, Karl (1870–1950), rak. soc. dem. politik, 80
Rhodes, Cecil (1853–1902), brit. kol. politik, premiér Kapska, 111, 112
Riego y Nuñez, Rafael del (1785–1823), španěl. generál, 26
Robespierre, Maxmilián (1758–1794), fr. jakobín, 8, 9, 12, 14
Rodin, Auguste (1840–1917), fr. sochař, 143
Rodzjanko, Michail Vladimirovič (1859–1924), rus. politik, 95
Roentgen, Wilhelm Konrad von (1845–1923), něm. fyzik, 86
Roosevelt, Theodor (1858–1919), prezident USA 1901–1909, 131, 132,
    147
Rosebery, Archibald Primrose Earl of (1855–1942), brit. politik, 107
Rožděstvenskij, Zinovij P. (1848–1909), rus. admirál, 92
Rudini, Antonio Starabha (1839–1908), ital. politik, 120
Salisbury, Robert Arthur Talbot Cecil Marques of (1830–1903), brit. poli-
    tik, 107, 111, 112
San Martin, José de (1778–1850), argentinský generál, 28
Shaw, George Bernard (1856–1950), angl. spisovatel, 107
Schlieffen, Alfred von (1833–1913), něm. generál 87
Schönerer, Georg (1842–1921), rak. všenečec. politik, 69, 79
Schultze-Delitsch, Franz Hermann (1808–1883), něm. ekonom, 66
Siemens, Friedrich (1828–1904), něm. průmyslník, 133
Sieyés, Emanuel Joseph (1748–1836), fr. politik, 8, 15
Sixtus Bourbonský (1886–1934), švagr Karla I., 158
Smuts, Jan Christian (1870–1950), jihoafr. politik, 147
Stanley, Henry Morton (1841–1904), ang. cestovatel, 110
Stolypin, Petr Arkadjevič (1862–1911), rus. premiér, 94
Stoweová viz Beecher

- Stürgkh, Karl (1859–1916), rak. premiér, 82
- Štefánik, Milan Rastislav (1880–1919), slov. politik, 157
- Taafe, Eduard (1833–1895), rak. premiér, 77, 82
- Taft, William Howard (1857–1930), prezident USA, 132
- Talleyrand-Périgord, Charles Maurice de (1754–1838), fr. ministr, 23, 24, 32
- Thiers, Adolphe (1797–1877), fr. premiér, 30, 61, 97, 98, 99
- Thomas, Sidney Gilchrist (1850–1855), angl. inženýr, 65
- Togo, Heihachiro (1847–1934), japonský admirál, 92
- Trockij (Bronstein), Lev Davidovič (1879–1940), rus. soc. dem., 96
- Trochu, Louis Jules (1815–1896), fr. generál a politik, 97
- Trubeckij, Sergej Petrovič (1790–1860), ruský děkabrista, 27
- Turati, Filippo (1857–1932), ital. socialista, 121
- Uljanov viz Lenin
- Viktor Emanuel II. (1820–1878), sardin. král 1849–1861, ital. král 1861–1878, 39, 55, 56
- Viktorie (1819–1901), brit. královna 1837–1901, 109, 110
- Vilém I. (1772–1843), nizozem. král 1815–1840, 32
- Vilém I. (1797–1888), prus. král 1861–1888, něm. císař 1871–1888, 59, 61, 86
- Vilém II. (1859–1941), prus. král a něm. císař 1888–1918, 79, 86, 87, 164
- Virchow, Rudolf (1821–1902), něm. lékař a politik, 86
- Vitte, Sergej Juljevič (1849–1915), rus. premiér, 92, 93
- Vollmar, Georg von (1850–1922), něm. socialista, 84, 139
- Wagner, Richard (1813–1883), něm. skladatel, 69
- Waldeck-Rousseau, René (1846–1904), fr. politik, 68, 102, 104
- Walewski, Alexandre Joseph Colonna (1810–1868), fr. ministr, 42
- Webb, Sidney (1859–1947), angl. veřej. pracovník, 107
- Webb, Beatrice (1858–1946), angl. veřej. pracovník, 107
- Wellington, Arthur Wellesley (1769–1852), ang. generál a politik, 32
- Wielopolski, Alexander (1803–1877), pol. politik, 43, 44
- Wilson, Thomas Woodrow (1856–1924), prezident USA 1913–1924, 132, 157, 159, 163, 164
- Windischgrätz, Alfred (1787–1862), rak. gen., 38
- Wright, Orville (1871–1948), amer. průkopník letectví, 64
- Zola, Emile (1840–1902), fr. spisovatel, 102, 103

Výběr literatury

- Burke, E.: Úvahy o revoluci. Praha 1997.
- Čapka, F.: Slovník českých a světových dějin. Brno 1998.
- Čornej, P.–Kučera, J. P.–Vaníček, V.: Evropa králů a císařů. Praha 1997.
- Dějiny novověku I.–III. Praha 1969–1970.
- Dějiny Ruska. Praha 1995.
- Encyklopedie osobností Evropy od starověku do současnosti. Praha 1993.
- Fairbank, J. F.: Dějiny Číny. Praha 1998.
- Hlavačka, M.: Podivná aliance. Praha 1987.
- Ivantyšinová, T.: Češi a Slováci v ideologii ruských slavianofilů. Bratislava 1987.
- Kan, J. B.: Revoluce 1848 v Rakousku a Německu. Praha – Brno 1951.
- Kinder, H.–Hilgermann, W.: Encyklopedický atlas světových dějin. Praha 1998.
- Komuna neboli Obec pařížská roku 1871. Praha 1971.
- Křivský, P.–Skřivan, A.: Století odchází. Praha 1982.
- Loewenstein, B.: Otto von Bismarck. Praha 1968.
- Matoušek, J.: Abraham Lincoln. Praha 1997.
- Matoušek, J.: Theodore Roosevelt. Praha 1948.
- Maurois, A.: Benjamin Disraeli. Praha 1997.
- Maurois, A.: Dějiny Anglie. Praha 1993.
- Maurois, A.: Dějiny Francie. Praha 1994.
- Michelet, J.: Francouzská revoluce. Praha 1990.
- Müller, H.: Dějiny Německa. Praha 1995.
- Opatrný, J.: Válka Severu proti Jihu. Praha 1986.
- Oxfordský atlas moderních světových dějin. Praha 1992.
- Piruchta, L.: G. Garibaldi. Praha 1971.
- Polišenský, J.: Opavský kongres roku 1820 a evropská politika let 1820–1822. Ostrava 1962.
- Polišenský, J.: Revoluce a kontrarevoluce v Rakousku. Praha 1975.
- Procacci, G.: Dějiny Itálie. Praha 1997.
- Raková, S.: Americká ústava 1787. Praha 1991.
- Sked, A.: Úpadek a pád habsburské říše. Praha 1995.
- Skřivan, A.–Drška, V.–Stellner, F.: Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1648–1914. Praha 1994.
- Skřivan, A.–Křivský, P.: Opožděná expanze. Praha 1977.
- Skřivan, A.: Císařská politika. Praha 1996.
- Stellner, F.: Fridrich Veliký. Praha 1998.

- Stellner, F.: Poslední německý císař. Praha 1995.
Školní atlas světových dějin. Praha 1962.
Šusta, J.: Dějiny Evropy 1812–1870. I.–II. Praha 1923–24.
Tarle, J. V.: Krymská válka I.–II. Praha 1951.
Tarle, J. V.: Napoleon. Praha 1950.
Tarle, J. V.: Napoleonovo tažení na Rus 1812. Praha 1949.
Tarle, J. V.: Talleyrand. Praha 1950.
Taylor, A. J. P.: Poslední století habsburské monarchie. Brno 1998.
Tindal, G. B.–Shi, D. E.: USA. Praha 1994.
Urban, O.: František Josef I. Praha 1991.
Zweig, S.: Josef Fouche. Praha 1979.